

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

УДК: 336.1:338.242(477)

ШЕІН ОЛЕКСАНДР ЮРІЙОВИЧ

ДИСЕРТАЦІЯ

**БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ**

051-Економіка

05-Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних наукових досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О.Ю. Шеін

Наукові керівники: Ходжаян Аліна Олександрівна, доктор економічних наук,
 професор
 Мельник Людмила Сергіївна, доктор філософії з економіки

Київ 2025

АНОТАЦІЯ

Шейн О. Ю. Бюджетна політика забезпечення економічної безпеки держави. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – Економіка. Київський національний університет технологій та дизайну, Київ, 2025.

Дисертаційна робота присвячена розробленню теоретико-методологічних засад та прикладного інструментарію бюджетної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави.

У дисертації комплексно досліджено теоретико-методологічні засади, інституційні параметри та прикладні механізми формування й реалізації бюджетної політики як інструменту забезпечення економічної безпеки держави. Показано, що в умовах воєнного стану, глобальних трансформацій та зростання політико-економічної нестабільності бюджетна політика відіграє системоутворюючу роль у підтримці макрофінансової стійкості, функціонуванні критичних секторів та формуванні антикризової парадигми державного управління. Обґрунтовано, що ефективна бюджетна політика повинна поєднувати стабілізаційну функцію з інвестиційно-стимулюючим потенціалом, переорієнтовуючи ресурсний потік держави з поточного споживання на довгостроковий розвиток, модернізацію інфраструктури, підтримку національного виробництва та формування адаптивного інституційного середовища. У дисертації доведено, що забезпечення економічної безпеки через фіскальні механізми є не лише елементом теоретичного моделювання, а й практичною потребою в умовах комплексної загрози структурному укладу національної економіки.

У межах емпіричного дослідження виявлено, що бюджетна політика України у 2004–2024 роках характеризується низкою дисфункцій: неузгодженістю макропрогнозування, нестабільністю доходів, хронічним дефіцитом бюджету, гіпертрофованою роллю зовнішнього боргового фінансування, недофінансуванням економічної діяльності та проциклічністю антикризових рішень. Аналіз практики показав, що доходна частина бюджету часто забезпечувалась за рахунок девальвації національної валюти та підвищення податків, що мало короткостроковий ефект і не

сприяло посиленню бюджетної безпеки. У структурі видатків збережено соціально-орієнтовану модель із мінімальним фінансуванням економічної інфраструктури, а частка вивізного мита в доходах бюджету менша ніж 1% (проти 14–20% у типових сировинних економіках). Крім того, високий рівень тіньової економіки, низька ефективність адміністрування податків і судова лояльність до платників податків зменшують податкову ефективність, посилюючи ризики фіскального розриву. Встановлено, що недофінансування державних програм розвитку, зокрема в періоди криз, унеможлиблює довгострокове нарощування потенціалу національної економіки, підриваючи її здатність адаптуватися до екзогенних викликів.

На основі узагальнення кращих практик бюджетного регулювання в періоди фінансових і безпекових криз (G20, ЄС, США, Республіка Корея) доведено ефективність гнучких інструментів адаптації бюджетної політики, орієнтованих на поєднання швидкого антикризового реагування зі структурними реформами.

Наукова новизна роботи полягає у вирішенні важливого наукового завдання, що полягає в обґрунтуванні напрямів оптимізації бюджетної політики як ключового інструменту забезпечення економічної безпеки держави. Уточнено понятійно-категоріальний апарат бюджетної політики з позиції її функціонування в безпековому середовищі: інституційне середовище трактовано як комплекс макроекономічних, нормативно-правових, аналітичних і контрольних умов, які забезпечують реалізацію функцій держави щодо акумуляції, перерозподілу та цільового спрямування бюджетних ресурсів в умовах загроз. Запропоновано авторське трактування економічної безпеки як комплексну характеристику стану національної економічної системи, що відображає її стійкість, стабільність та здатність до розвитку, забезпечення балансу між виробництвом, розподілом та споживанням товарів і послуг, безперервне функціонування логістичних і інфраструктурних елементів, та здатність держави ефективно протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам, зокрема шляхом проведення ефективної бюджетної політики.

Сформовано розширену типологію видів економічної безпеки держави, яка, на відміну від усталених нормативних підходів, включає нові складові, релевантні до

сучасних умов. Зокрема, обґрунтовано доцільність виокремлення таких видів, як бюджетна, монетарна (грошово-кредитна), виробнича, ринкова (товарна й фінансова), безпека домогосподарств, інфраструктурна (логістична, енергетична, цифрова). Така деталізація дозволяє здійснювати комплексний моніторинг стану економічної системи через призму фіскальних впливів, забезпечуючи багатовимірну оцінку ефективності бюджетної політики в умовах воєнного стану, структурної перебудови економіки та трансформації державних функцій.

Розроблено науково-методичний підхід до оцінювання впливу бюджетної політики на економічну безпеку, який базується на моделі грошових потоків і системі агрегованих показників. Побудовано кореляційно-регресійну модель інтегрального показника економічної безпеки, яка дозволяє врахувати міжсекторальні зв'язки, включаючи динаміку капітальних видатків, рівень податкових надходжень, частку тіньової економіки, боргове навантаження та дефіцит бюджету. Доведено, що зростання інвестиційно-орієнтованих витрат бюджету за умови контролю за борговими ризиками створює мультиплікативний ефект, сприяє зростанню внутрішнього попиту та зменшенню вразливості до зовнішніх шоків. Запропоновано включити до моделі оцінювання бюджетної безпеки індикатори інфраструктурної, енергетичної та цифрової стійкості, що розширює традиційну парадигму аналізу.

Набули подальшого розвитку положення щодо класифікації загроз бюджетній політиці та економічній безпеці з поділом за джерелом (внутрішні/зовнішні), масштабом (індивідуальні/локальні/національні) та механізмом дії (прямі/опосередковані). Ідентифіковано чотири ключові групи ризиків бюджетної політики в сучасних умовах: інституційні, ресурсні, структурно-фінансові та екзогенні. Розроблено концепцію адаптивної бюджетної політики з урахуванням циклічності економічних коливань, ресурсних обмежень і мобілізаційних потреб держави, що передбачає гнучке балансування між поточними і капітальними видатками, адаптацію фіскальних правил до умов воєнного стану та інтеграцію стратегічного планування у бюджетний процес. Такий підхід дає змогу забезпечити

макрофінансову рівновагу, підтримувати економічну активність у періоди спадів і підвищувати ефективність державних витрат.

У роботі обґрунтовано напрями оптимізації бюджетної політики в умовах воєнного стану, які включають: реформування спрощеної системи оподаткування для зменшення тінізації, запровадження інструментів оподаткування карткових переказів і валютних операцій, вдосконалення адміністрування ПДВ, посилення мобілізаційної спроможності фінансової системи, а також підтримку довгострокових державних програм у критично важливих секторах. Особливий акцент зроблено на структурному перерозподілі бюджетних ресурсів у напрямі модернізації інфраструктури, розвитку військово-промислового комплексу, аграрної переробки, енергетичної незалежності та цифрової трансформації.

Запропонована трансформація бюджетної політики передбачає її переорієнтацію з фіскально-обслуговуючої моделі на інвестиційно-стимулюючу парадигму, що ґрунтується на довгострокових пріоритетах економічного розвитку та зменшенні вразливості держави до зовнішніх і внутрішніх шоків. Обґрунтовано, що саме структурне нарощування капітальних видатків у напрямках, які формують мультиплікативний ефект (зокрема інфраструктура, ВПК, аграрна переробка, цифрова трансформація), забезпечує не лише відновлення економіки у післякризовий період, а й створює фіскальні передумови для зростання доходів бюджету в середньостроковій перспективі. Визначальним чинником збереження економічної стійкості в умовах воєнного стану є адаптація бюджетних рішень до мобілізаційної логіки функціонування держави, що вимагає гнучкого поєднання поточних витрат із стратегічними інвестиціями, а також розвитку інституційної спроможності органів управління до кризового планування та сценарного прогнозування.

Практичне значення отриманих результатів полягає у створенні інтегрованої системи аналітичного й методичного забезпечення оцінювання економічної безпеки на основі фіскальних індикаторів. Запропоновано алгоритм побудови інтегрального індексу економічної безпеки, який поєднує бюджетні, монетарні та структурні показники, що може використовуватися у практиці стратегічного планування,

розробки бюджетних декларацій, сценарного аналізу та оцінювання наслідків бюджетних рішень. Побудовано модель прогнозування з трьома сценаріями – інерційним, песимістичним та оптимістичним – які відображають вплив стратегічної переорієнтації бюджетної політики на показники безпеки. Доведено, що навіть за умов обмеженого бюджету цільове зростання капітальних видатків та зміщення фокусу на інвестиційні напрями забезпечують зростання інтегрального показника безпеки, сприяють зниженню вразливості та створюють підґрунтя для післявоєнного відновлення.

Особистий внесок здобувача полягає в розробці авторської класифікації видів економічної безпеки, формуванні концептуального підходу до трактування інституційного середовища бюджетної політики, побудові кореляційно-регресійної моделі оцінки фінансового впливу, а також у розробленні стратегічних орієнтирів бюджетної політики з урахуванням сценарних ризиків, ресурсної обмеженості та необхідності забезпечення економічної адаптивності держави до системних викликів.

Ключові слова: економічна безпека, бюджетна політика, державна економічна політика, фінансова стабільність, бюджетний дефіцит, державний борг, внутрішні і зовнішні загрози економічній безпеці держави, бюджетне планування, державний бюджет, державне регулювання, інституційне середовище, капітальні видатки, тіньова економіка, детінізація економіки, макроекономічна стабільність, макроекономічне моделювання, стратегічні орієнтири, індикаторно-критеріальний підхід, антикризове управління, мобілізаційні потреби, відновлення економіки, структурна політика.

ABSTRACT

Shein O. Y. Budget Policy for Ensuring the Economic Security of the State. – A qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 051 - Economics. Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, 2025.

This dissertation is devoted to the development of theoretical and methodological foundations and applied tools of budgetary policy in the context of ensuring the economic security of the state.

The research comprehensively explores the theoretical and methodological principles, institutional parameters, and applied mechanisms for shaping and implementing budgetary policy as a tool for safeguarding economic security. It is demonstrated that under conditions of martial law, global transformations, and increasing politico-economic instability, budgetary policy plays a system-forming role in maintaining macro-financial stability, sustaining the functioning of critical sectors, and establishing an anti-crisis paradigm of public governance. It is substantiated that an effective budgetary policy must combine its stabilizing function with investment-stimulating potential, redirecting state resources from current consumption toward long-term development, infrastructure modernization, support for national production, and the formation of an adaptive institutional environment. The dissertation proves that ensuring economic security through fiscal mechanisms is not merely a matter of theoretical modeling but a practical necessity amid complex threats to the structural integrity of the national economy.

The empirical investigation revealed that Ukraine's budgetary policy during 2004–2024 was characterized by a number of dysfunctions, including misalignment in macroeconomic forecasting, income volatility, chronic budget deficits, an excessive reliance on external debt financing, underfunding of economic activity, and the procyclicality of anti-crisis measures. Budget revenue was often ensured through currency depreciation and tax hikes, which had a short-term effect and failed to strengthen fiscal security. The expenditure structure preserved a socially oriented model with minimal support for economic infrastructure, and export duties contributed less than 1% to budget

revenues (compared to 14–20% in typical resource-based economies). Additionally, a high level of the shadow economy, low tax administration efficiency, and judicial leniency toward taxpayers reduced tax effectiveness and increased fiscal gap risks. The research found that chronic underfunding of development programs, especially during crises, undermines the long-term growth capacity of the economy and its ability to adapt to exogenous shocks.

Based on the generalization of best practices in budget regulation during financial and security crises (G20, EU, USA, Republic of Korea), the study confirms the effectiveness of flexible adaptation instruments in budgetary policy, oriented toward the integration of prompt anti-crisis responses with structural reforms.

The scientific novelty of the dissertation lies in addressing a significant academic problem: substantiating directions for optimizing budgetary policy as a core tool of economic security. The conceptual and categorical framework of budgetary policy in a security environment is refined. The institutional environment is interpreted as a system of macroeconomic, legal, analytical, and control conditions ensuring the implementation of state functions in the accumulation, redistribution, and targeted allocation of budgetary resources under threat conditions. A novel interpretation of economic security is proposed as a complex, dynamic characteristic of the national economic system that encompasses its resilience, stability, and capacity for development; balance between production, distribution, and consumption of goods and services; uninterrupted functioning of logistical and infrastructural elements; and the state's ability to effectively resist internal and external threats, notably via effective fiscal policy.

A broadened typology of economic security types is developed, which, unlike traditional approaches, includes new components relevant to current challenges. These include budgetary, monetary (credit), production, market (goods and financial), household, and infrastructure security (logistical, energy, digital). This detailed classification enables multidimensional monitoring of the economic system through the lens of fiscal influence, supporting comprehensive assessment of budgetary policy effectiveness amid martial law, structural economic shifts, and public sector transformation.

A scientific and methodological approach to assessing the impact of budgetary policy on economic security is developed, based on a cash flow model and a system of aggregated indicators. A correlation-regression model of the integral index of economic security is constructed, allowing for cross-sectoral analysis incorporating capital expenditure dynamics, tax revenue levels, the shadow economy share, debt burden, and budget deficit. It is demonstrated that increasing investment-oriented expenditures, under debt risk control, generates a multiplier effect, fosters domestic demand, and reduces vulnerability to external shocks. It is also proposed to include infrastructure, energy, and digital resilience indicators into budgetary security models, thus expanding the traditional analytical paradigm.

The dissertation also advances the classification of threats to budgetary policy and economic security by source (internal/external), scale (individual/local/national), and mechanism of impact (direct/indirect). Four key groups of risks are identified: institutional, resource-based, structural-financial, and exogenous. An adaptive budgetary policy concept is proposed that considers economic cycle fluctuations, resource constraints, and mobilization needs, advocating flexible balancing between current and capital expenditures, adaptation of fiscal rules to martial law, and integration of strategic planning into the budgeting process. This approach ensures macro-financial equilibrium, sustains economic activity during downturns, and increases the efficiency of public expenditures.

The study substantiates the directions for optimizing budgetary policy under martial law, including: reform of the simplified tax system to reduce shadow economic activity; introduction of taxation on card transfers and foreign exchange operations; improvement of VAT administration; enhancement of the financial system's mobilization capacity; and support for long-term state programs in critical sectors. Special emphasis is placed on structural reallocation of budget resources toward infrastructure modernization, defense-industrial development, agro-processing, energy independence, and digital transformation.

The proposed transformation envisions a shift from a fiscally servicing to an investment-stimulating model of budgetary policy, rooted in long-term development priorities and reduction of external and internal vulnerability. Structural increases in capital expenditures in areas with multiplier effects (infrastructure, defense, agro-processing,

digitalization) are shown to not only drive post-crisis recovery but also provide fiscal preconditions for medium-term revenue growth. Maintaining economic resilience under martial law requires aligning budget decisions with the mobilization logic of state functioning, combining current expenditures with strategic investment, and enhancing institutional capacity for crisis planning and scenario-based forecasting.

The practical significance of the results lies in the creation of an integrated system for analytical and methodological support of economic security assessment based on fiscal indicators. An algorithm for constructing an integral index of economic security is proposed, combining budgetary, monetary, and structural indicators, suitable for use in strategic planning, budget declaration development, scenario analysis, and fiscal policy impact assessment. A forecasting model is developed with three scenarios – inertial, pessimistic, and optimistic – to reflect the effects of strategic reorientation of budgetary policy on security indicators. It is demonstrated that even under limited fiscal space, targeted capital expenditure growth and a shift toward investment directions can enhance economic security, reduce vulnerability, and lay the groundwork for post-war recovery.

The author's personal contribution includes the development of a classification of economic security types, formulation of a conceptual approach to the institutional environment of budgetary policy, construction of a correlation-regression model of fiscal influence, and development of strategic guidelines for budgetary policy under conditions of resource scarcity, systemic risks, and adaptive economic governance.

Keywords: economic security, budgetary policy, public economic policy, fiscal stability, budget deficit, public debt, internal and external threats, budget planning, state budget, public regulation, institutional environment, capital expenditures, shadow economy, economic de-shadowing, macroeconomic stability, macroeconomic modeling, strategic guidelines, indicator-based assessment, crisis management, mobilization needs, post-war recovery, structural policy.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях,

включених до переліку наукових фахових видань України

1. Шеїн О. Бюджетна політика України у контексті економічної безпеки: теоретичні і практичні аспекти. *Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. праць*. Вип. № 7-8 (254-255). К, 2022. С. 35–41. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7323248> (0,5 друк. арк.).

2. Шеїн О. Роль бюджетної політики у забезпеченні економічної безпеки України в умовах воєнного стану. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33. № 2. С. 156-167. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.156> (0,86 друк. арк.).

3. Ходжаян А., Шеїн О. Модернізація бюджетної політики в межах національної стратегії доходів до 2030 року та її роль у забезпеченні економічної безпеки. *Економічний аналіз*. 2024. Том 34. № 1. С. 326-336. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.01.326> (0,9 друк. арк.). *Особистий внесок автора: досліджено проблемні аспекти Національної стратегії доходів України до 2030 року та запропоновано напрями її оптимізації в контексті забезпечення економічної безпеки держави* (0,7 друк. арк.).

4. Шеїн О. Бюджетна політика детінізації економіки. Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми. 2025. №4. С.1-14. DOI: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.4.08> (1,1 друк. арк.).

Опубліковані праці апробаційного характеру

5. Шеїн О. Інституційне середовище реалізації бюджетної політики. *Шевченківська весна 2021. Економіка. На шляху до сталого розвитку*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інтерсервіс, 2021. Вип. XIX. С.329. (0,2 друк. арк.).

6. Шеїн О. Загрози реалізації бюджетної політики України у сучасних екстремальних умовах. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи*

розвитку : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. інт.-конф. (м. Острог, 21 жовт. 2022 р.). Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. С.119-122 (0,15 друк. арк.).

7. Шеін О. Інституційне середовище нейтралізації бюджетних загроз економічного відновлення. Матеріали ІV міжнародної науково - практичної конференції *Актуальні економічні, фінансові та правові питання в умовах євроінтеграції та глобальної конкуренції* : збірник тез. Ірпінь-Берегово, 27–29 квітня 2023. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 188-191. (0,2 друк. арк.).

8. Шеін О. Бюджетна політика і економічна безпека України в умовах ревізії глобального економічного порядку: виклики політичного курсу США. *Scientific Research and Innovation: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Internet Conference*, April 3-4, 2025. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, P. 188-189 (0,18 друк. арк.).

9. Шеін О. Ефективна бюджетна політика для повоєнного відновлення: компаративний аналіз міжнародного досвіду. *Сталий, інклюзивний, смарт розвиток: наукові підходи до вирішення сучасних глобальних і локальних викликів*: Збірник тез доп. Першої Всеукр. наук.-практ. конф. (10 квітня 2025 р., м. Тернопіль). Тернопіль: ФОП Рудан В. Я., 2025. С. 115-118 (0,22 друк. арк.).

Публікації, які додатково відображають результати дисертації

10. Шеін О. Роль бюджетної політики у структурній трансформації економіки: корейська модель і можливості адаптації в Україні. *Věda a perspektivy*. 2025. № 2(45). С.586-598. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-2\(45\)-586-598](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-2(45)-586-598) (0,8 друк. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	26
1.1. Теоретичні основи формування бюджетної політики як детермінанти економічної безпеки.....	26
1.2. Інституційне середовище, інструменти та ризики реалізації бюджетної політики.....	39
1.3. Методичні засади дослідження впливу бюджетної політики на економічну безпеку держави	52
Висновки до першого розділу.....	74
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	78
2.1. Тенденції і суперечності бюджетної політики України в контексті забезпечення економічної безпеки держави.....	78
2.2. Аналіз інструментів оптимізації бюджетної політики як механізму забезпечення економічної безпеки	101
2.3. Оцінювання впливу бюджетної політики на стан економічної безпеки держави.....	125
Висновки до другого розділу	148
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ПЕРСПЕКТИВА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ	152
3.1. Обґрунтування напрямів оптимізації бюджетної політики та формування стратегічних орієнтирів в контексті економічної безпеки держави.....	152
3.2. Моделювання рівня економічної безпеки України з урахуванням впливу бюджетної політики.....	172
3.3. Прогнозування динаміки рівня економічної безпеки України за наслідками оптимізації бюджетної політики та реалізації її стратегічних орієнтирів	187
Висновки до третього розділу	209
ВИСНОВКИ.....	212
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	217
ДОДАТКИ.....	239

ВСТУП

Актуальність теми дисертаційного дослідження. На сучасному етапі розвитку світової економіки глобалізаційні процеси є важливим важелем впливу на національні економіки країн. Серед елементів економічної безпеки держави важливе місце займає бюджетна політика. Це пояснюється тим, що бюджет виступає інструментом забезпечення та регулювання соціально-економічного розвитку держави й є одним із дієвих важелів макроекономічної стабілізації. Від ефективності виконання бюджетом завдань і функціональної збалансованості бюджетної політики значною мірою залежить результативність соціально-економічних реформ.

Побудова та здійснення бюджетної політики має відповідати як тактичним завданням, так і довгостроковим перспективам соціально-економічного розвитку країни. Тенденція останніх років вказує на орієнтованість бюджетної політики здебільшого на покриття поточних витрат бюджету, а не на забезпечення виконання стратегічних завдань розвитку держави та розроблення заходів із підвищення рівня її економічної безпеки.

Теоретико-методологічні і прикладні аспекти бюджетної політики, вплив бюджетної політики на економічну безпеку та економічне зростання, удосконалення бюджетного механізму знайшли відображення у працях багатьох зарубіжних вчених, зокрема: Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Р. Дорнбуша, Дж. М. Кейнса, К. Рейнгарт, К. Рогофф, К. Ромер, П. Самуельсона, А. Сміта, В. Танзі, Дж. Тобіна, Р. Масгрейва, А. Пігу, Ч. Тібу, С. Фішера, Е. Хансена, Дж. Хікса, А. Чарлтона, Х. Яомінь.

Питання реалізації економічної безпеки і бюджетної політики її забезпечення висвітлено у наукових працях вітчизняних вчених. Серед них, зокрема: О. Барановський, А. Буряченко, Т. Богдан, Т. Бондарук, З. Варналій, О. Василик, В. Геєць, В. Глущенко, О. Гонта, І. Запатріна, О. Кириленко, О. Колісник, І. Лук'яненко, І. Луніна, І. Лютий, В. Мельник, А. Олешко, В. Опарін, Ю. Пасічник, І. Ревак, В. Савченко, В. Федосов, Ю. Харазішвілі, А. Ходжаян, І. Чугунов, С. Юрій.

Але, незважаючи на значні досягнення в теорії і практиці реалізації бюджетної політики, дана проблема продовжує залишатися предметом наукових досліджень.

Недосконалість бюджетної політики в Україні та суперечності у визначенні цільових пріоритетів державної політики в цій сфері зумовили вибір теми дисертаційного дослідження. Активізація потенціалу бюджетної політики задля зміцнення економічної безпеки держави вимагає її раціонального використання, а також розробки й реалізації відповідних заходів з урахуванням стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни, зокрема шляхом підвищення ефективності бюджетного механізму. Це визначає наукову й практичну актуальність дослідження, зумовлює вибір його проблемного поля, а також формує логіку постановки мети, завдань, об'єкта та предмета наукового аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана відповідно до тематики науково-дослідних робіт Державного науково-дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки (м. Київ) та Київського національного університету технологій та дизайну за темами:

«Орієнтири поглиблення торговельно-економічних відносин України з країнами ЄС в умовах дії Угоди про асоціацію» (державний реєстраційний номер 0120U104933), у межах якої здобувачем здійснено: теоретичне та практичне обґрунтування особливостей бюджетної політики України в умовах трансформаційних процесів;

«Інтелектуалізація соціально-економічного розвитку в постпандемічному суспільстві» (державний реєстраційний номер 0120U114581), у межах якої здобувачем запропоновано концепцію бюджетної політики як детермінанти забезпечення економічної безпеки держави, спрямованої на підтримку макроекономічної стабільності, мінімізацію бюджетного дефіциту в умовах сучасних викликів.

Метою дисертаційної роботи є узагальнення теоретико-методологічних засад формування та реалізації бюджетної політики забезпечення економічної

безпеки держави та розробка науково-практичних рекомендацій щодо її вдосконалення для досягнення стійкого розвитку економіки.

Для досягнення поставленої мети у роботі вирішені такі завдання:

розкрито теоретичні основи формування бюджетної політики як важливої складової економічної безпеки;

проаналізовано інституційне середовище та інструменти реалізації бюджетної політики;

систематизовано методичні засади дослідження впливу бюджетної політики на економічну безпеку держави;

визначено показники оцінювання бюджетної складової забезпечення економічної безпеки;

проведено аналіз стану економічної безпеки в контексті бюджетної політики держав;

здійснено оцінку впливу бюджетної політики на стан економічної безпеки держави;

обґрунтовано напрями оптимізації бюджетної політики та формування стратегічних орієнтирів в контексті економічної безпеки держави;

розроблено модель оцінки рівня економічної безпеки України з урахуванням впливу бюджетної політики;

здійснено прогнозування динаміки рівня економічної безпеки України за наслідками оптимізації бюджетної політики та реалізації її стратегічних орієнтирів.

Об'єктом дослідження є процеси формування та реалізації бюджетної політики України.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних засад та практичних аспектів формування та реалізації бюджетної політики для забезпечення економічної безпеки держави.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання економічних процесів, що застосовувались з урахуванням комплексного, системного та міждисциплінарного підходів. Теоретичну базу становлять положення сучасної теорії державних

фінансів, концепції безпекознавства, макроекономічного регулювання, а також інституціональної економіки, які сформували підґрунтя для дослідження ролі бюджетної політики у забезпеченні економічної безпеки держави. Правову основу склали чинні нормативно-правові акти України, що регламентують бюджетну сферу та сферу національної безпеки. Інформаційною базою дослідження стали статистичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, міжнародних організацій (МВФ, Світовий банк, ЄБРР), а також результати власних аналітичних розрахунків і моделювань.

У процесі дослідження використано такі методи: діалектичного пізнання – для розкриття еволюції взаємозв’язків між бюджетною політикою та економічною безпекою (підрозділи 1.1, 1.3); історичного та логічного аналізу – при дослідженні трансформацій бюджетної політики України в умовах кризових і посткризових періодів (підрозділ 2.1); наукового аналізу і синтезу – для формалізації категоріального апарату та визначення структурних складових бюджетної політики і її безпекового потенціалу (підрозділи 1.1, 1.2); структурно-логічного аналізу – при визначенні інституційного середовища, інструментів реалізації бюджетної політики, а також її ризиків і загроз (підрозділ 1.2); системного підходу – при дослідженні інтегрального впливу бюджетних параметрів на економічну безпеку як на макроекономічному, так і на інституційному рівнях (підрозділи 1.2, 2.3, 3.1); індексного методу – для формування інтегрального показника рівня економічної безпеки, чутливого до змін параметрів бюджетної політики (підрозділ 3.2); кореляційно-регресійного аналізу – для оцінки сили й напрямку впливу показників бюджетної політики на рівень економічної безпеки, а також побудови неструктурованої регресійної моделі (підрозділ 3.2); економіко-математичного моделювання – при прогнозуванні динаміки економічної безпеки за сценаріями оптимізації бюджетної політики (підрозділ 3.3); графічного моделювання та візуалізації – для ілюстрації структурно-функціональних взаємозв’язків бюджетної політики та економічної безпеки, побудови логіко-структурних схем механізмів реагування бюджетної політики на внутрішні і зовнішні загрози (розділи 2, 3).

Системне поєднання зазначених методів дозволило досягти глибини теоретичного аналізу, обґрунтувати прикладні висновки та розробити науково-практичні рекомендації щодо удосконалення бюджетної політики в контексті забезпечення економічної безпеки України.

Інформаційною базою дослідження є наукові праці українських та зарубіжних учених; нормативні та законодавчі акти України; статистичні дані, аналітичні, експертні та прогностичні матеріали Державної служби статистики України, Державної податкової служби України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, Національного інституту стратегічних досліджень, Рахункової палати України, Державного фонду фундаментальних досліджень, міжнародних організацій (Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку), результати власних аналітичних розрахунків і моделювань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні напрямів оптимізації бюджетної політики та формуванні стратегічних орієнтирів для підвищення її ефективності як невід’ємної складової економічної безпеки держави, зокрема:

удосконалено:

- понятійно-категоріальний апарат бюджетної політики в умовах забезпечення економічної безпеки держави, що дозволяє більш комплексно та всебічно розкрити наукову проблему взаємозв'язку між бюджетною політикою та економічною безпекою. Зокрема, під інституційним середовищем бюджетної політики у належному безпековому вимірі запропоновано розуміти комплекс макроекономічних, правових і ресурсо-достатніх умов реалізації бюджетного процесу з дотриманням економічної безпеки, що забезпечує виконання державою своїх функцій акумуляції, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів в межах бюджетних приписів. Під економічною безпекою держави – комплексну характеристику стану національної економічної системи, що відображає її стійкість, стабільність та здатність до розвитку, забезпечення балансу між виробництвом, розподілом та споживанням товарів і послуг, безперебійне

функціонування логістичних і інфраструктурних елементів, та здатність держави ефективно протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам, зокрема шляхом проведення ефективної бюджетної політики. Синтез цих понять дозволяє створити нову методологічну основу для аналізу бюджетної політики в контексті забезпечення економічної безпеки держави, що сприяє глибшому розумінню процесів формування та реалізації бюджетної політики у відповідних безпекових умовах;

– класифікацію видів економічної безпеки держави, де поряд з усталено нормативно визначеними складовими обґрунтована необхідність виділення нових видів у композиційному представленні їх як бюджетна, монетарна (грошово-кредитна), виробнича, ринкова (безпека товарних і фінансових ринків), безпека домогосподарств, безпека інфраструктури (логістичної, енергетичної, цифрової), що дозволило здійснити кількісний і якісний аналіз впливу бюджетної політики на економічну безпеку у сучасних умовах з формуванням динамічних числових рядів даних для проведення необхідних розрахунків;

- науково-методичні підходи до оцінювання впливу бюджетної політики на економічну безпеку держави шляхом використання теоретичної моделі грошових потоків як базису економічної системи, що інтегрує основні ринки, економічних суб'єктів та інфраструктуру, яка забезпечує рух товарів і грошових потоків між ними. На відміну від існуючих підходів, що переважно зосереджені на показниках державного боргу, дефіциту бюджету, DSGE моделях та моделях на основі системи рівнянь, запропонований підхід базується на кореляційно-регресійному моделюванні інтегрального показника економічної безпеки. Це дозволяє врахувати всі ключові аспекти економічної безпеки, виходячи зі структури економічної системи держави, та включає такі компоненти, як виробнича безпека, безпека товарного ринку та ринку послуг, безпека фінансового ринку, зовнішньоекономічна, споживча, інфраструктурна, цифрова, бюджетна та монетарна безпеки. Такий підхід дозволяє не лише побудувати інтегральний показник економічної безпеки, але й кількісно оцінити вплив бюджетних параметрів та інструментів бюджетної політики на економічну безпеку,

забезпечуючи більш цілісне бачення та глибший аналіз взаємозв'язків у системі економічної безпеки держави;

- підходи до моделювання та прогнозування рівня економічної безпеки України шляхом використання неструктурованої регресійної моделі, яка дозволяє кількісно оцінити вплив ключових параметрів бюджетної політики на економічну безпеку. Доведено, що дефіцит державного бюджету, капітальні видатки, податкові надходження, відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, а також відношення валового зовнішнього боргу до ВВП є найбільш впливовими факторами. На основі сценарного моделювання, проведеного для різних макроекономічних та військово-політичних умов, встановлено, що оптимізація бюджетної політики через збільшення капітальних видатків, податкових надходжень і зменшення боргового навантаження сприяє підвищенню рівня економічної безпеки, забезпечуючи стабільний розвиток країни;

набули подальшого розвитку:

– класифікація деструктивних загроз економічній безпеці і бюджетній політиці держави за ознаками в частині їх поділу на внутрішні і зовнішні (за резидентністю біфуркацій), загальнонаціональні, локальні, індивідуальні (за масштабністю прояву); прямі (безпосередні) і дотичні (за особливостями спрямування). Визначено, що внутрішні і зовнішні загрози ресурсного походження є базовими стосовно можливостей реалізації бюджетної політики;

– ідентифікація сутності взаємопов'язаних чотирьох складових оцінювання інституційного середовища реалізації бюджетної політики у контексті забезпечення економічної безпеки: а) макроекономічна; б) нормативно-правова; в) інформаційно-аналітична; г) контрольна. Це дало змогу на основі системно-діалектичного методу охарактеризувати інституційне середовище бюджетної політики та інструменти її реалізації;

- визначення системних і ситуативних ризиків реалізації бюджетної політики і дотримання економічної безпеки у сучасних умовах, зокрема: форс-мажорні обставини зриву виконання дохідної і видаткової частин бюджету; макроекономічна нестабільність і структурні деформації економіки; погіршення

міжнародної і внутрішньої ділової кон'юнктури, циклічність ресурсного попиту на продукцію базових галузей економіки і сезонність попиту на аграрну продукцію; ризики кібернетичних загроз і рівня ділової активності;

– структурування елементів економічної системи держави, зокрема виокремлені інфраструктура та логістика постачання товарів і послуг як сучасні ключові компоненти, що суттєво впливають на економічну безпеку держави. Виявлено, що порушення логістичних ланцюгів постачання, припинення енергозабезпечення чи розрив транспортного сполучення внаслідок екстремальних обставин можуть спричинити розбалансування грошових потоків, що в свою чергу може призвести до втрати доходів державного бюджету та негативно вплинути на загальний рівень економічної безпеки. Відповідно, необхідність фінансування цих напрямків має бути врахована в рамках державних цільових програм розвитку економіки;

- розмежування кількісного і якісного методичних підходів до аналізу впливу бюджетної політики на економічну безпеку держави з позиції вибору кількісних критеріїв визначення впливу бюджетної політики на економічну безпеку та вивчення якості рішень, прийнятих у сфері бюджетного планування і використання ресурсів державного бюджету для забезпечення економічної безпеки;

– теоретичне та практичне обґрунтування особливостей бюджетної політики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови економіки України. Запропоновано застосування кращих світових практик оптимізації бюджетної політики, адаптованих до специфіки національної економіки, що враховують підвищення ролі державних інвестицій у критично важливі галузі, зокрема інфраструктуру, виробничі потужності та експортно-орієнтовані сектори. На відміну від існуючих підходів, запропоновані методи акцентують увагу на інтеграції фіскальних пакетів та комплексних рішень, які включають планування, прогнозування, цільове спрямування бюджетних витрат та управління діловими очікуваннями для забезпечення економічної безпеки та стимулювання економічного зростання у періоди кризових та форс-мажорних обставин;

— підходи до оптимізації бюджетної політики України в умовах воєнного стану та форс-мажорних обставин, спрямовані на зміцнення економічної безпеки держави. Ці підходи включають реформування спрощеної системи оподаткування для зменшення тіньової економіки, інтеграцію мотиваційних і санкційних заходів для боротьби з корупцією в податкових і митних органах, удосконалення адміністрування ПДВ з диференціацією ставок для експортерів сировинної продукції, а також запровадження оподаткування карткових переказів і валютнообмінних операцій. Крім того, враховано необхідність перезапуску системи мобілізації з урахуванням демографічних змін та оптимізації інструментів видатків державного бюджету, зокрема, через підтримку критичних секторів економіки, що забезпечує стійкість державних фінансів та економічної безпеки України;

— концептуалізація бюджетної політики як детермінанти забезпечення економічної безпеки держави. Обґрунтовано інтеграцію ключових параметрів, інструментів і правил фінансової політики, що спрямовані на підтримку макроекономічної стабільності, мінімізацію бюджетного дефіциту, контроль за державним боргом, та підвищення економічної стійкості в умовах сучасних економічних викликів, включаючи воєнний стан. Визначено стратегічні та операційні цілі бюджетної політики, зокрема забезпечення макроекономічної стабільності, економічної безпеки, та стійкого економічного розвитку держави. Особливу увагу приділено фінансовим ефектам, які включають збільшення податкових надходжень, зменшення залежності від зовнішніх кредиторів, перерозподіл державних витрат на користь капітальних інвестицій, та оптимізацію використання бюджетних ресурсів. Цей підхід забезпечує гнучкість та адаптивність державних інституцій, дозволяючи їм ефективно реагувати на зміну економічних умов та реалізовувати різні сценарії розвитку економіки.

Практичне значення одержаних результатів. Результати проведеного дослідження становлять методичну та аналітичну основу для удосконалення державної бюджетної політики в умовах системних криз і деструктивних викликів внутрішнього та зовнішнього характеру. Практичне значення здобутих результатів полягає в можливості їх застосування для підвищення ефективності інституційного

фіскального регулювання, обґрунтування пріоритетів видаткової політики, формування засад макрофінансової стійкості держави.

До результатів, що мають найбільше прикладне значення, належать:

- методика оцінювання рівня економічної безпеки України, що базується на розрахунку інтегрального показника, сформованого з урахуванням впливу ключових бюджетних параметрів – дефіциту бюджету, обсягів капітальних видатків, податкових надходжень, державного боргу тощо;

- система індикаторів бюджетної компоненти економічної безпеки, структурована за видами безпеки (бюджетна, боргова, фінансова, інфраструктурна, податкова), що дозволяє здійснювати цілісну оцінку стану бюджетного простору в безпековому вимірі;

- модель прогнозування рівня економічної безпеки, побудована за допомогою неструктурованої регресійної моделі на основі сценарного підходу, яка дозволяє оцінити наслідки зміни бюджетної політики в умовах воєнного стану, нестабільного боргового навантаження та обмеженого фіскального простору.

Одержані результати автора впроваджені у діяльність наукових установ, органів державної влади і використані в освітньому процесі, що підтверджується відповідними документами, наведеними в додатках до дисертації. Зокрема:

Державним науково-дослідним інститутом інформатизації та моделювання економіки в рамках виконання НДР «Орієнтири поглиблення торговельно-економічних відносин України з країнами ЄС в умовах дії Угоди про асоціацію», № ДР 0120U104933, у межах якої здобувачем запропоновано застосування кращих світових практик оптимізації бюджетної політики, адаптованих до специфіки національної економіки, що враховують підвищення ролі державних інвестицій у критично важливі галузі, зокрема інфраструктуру, виробничі потужності та експортно-орієнтовані сектори; обґрунтовано ключові методи забезпечення економічної безпеки та стимулювання економічного зростання у періоди кризових та форс-мажорних обставин, орієнтовані на інтеграцію фіскальних пакетів та комплексних рішень, які включають планування, прогнозування, цільове

спрямування бюджетних витрат та управління діловими очікуваннями (довідка № 51/05.01-Д від 02.04.2025);

Фінансовим управлінням Тернопільської міської ради в процесі реалізації бюджетної політики територіальної громади, зокрема при підготовці аналітичних матеріалів з оцінки впливу бюджетної політики на фінансову спроможність територіальної громади та обґрунтування пріоритетів видатків у межах бюджетного процесу. Здобувачем запропоновані підходи до оцінювання рівня економічної безпеки з урахуванням впливу бюджетних параметрів, а також методичні рекомендації щодо стратегічного планування і прогнозування бюджетної політики на основі сценарного моделювання (довідка №11-03/116 від 11.03.2025).

Основні теоретичні результати й науково-практичні рекомендації автора впроваджено в освітній процес Київського національного університету технологій та дизайну при викладанні дисциплін «Макро-, мікроекономіка» (довідка № 05-05/897 від 23.04.2025).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, розробки та висновки дисертаційної роботи є результатом самостійно проведеного автором дослідження щодо оптимізації бюджетної політики та формуванні стратегічних орієнтирів для підвищення її ефективності як невід’ємної складової економічної безпеки держави.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, теоретичні висновки та практичні рекомендації дисертаційного дослідження доповідалися та були схвалені на п’яти міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2021. Економіка. На шляху до сталого розвитку» (м. Київ, 2021 р.); IX Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку» (м. Острогож, 2022 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні економічні, фінансові та правові питання в умовах євроінтеграції та глобальної конкуренції» (м. Ірпінь–Берегове, 2023 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сталий, інклюзивний, смарт розвиток: наукові підходи до вирішення

сучасних глобальних і локальних викликів» (м. Тернопіль, 2025 р.); IV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Scientific Research and Innovation» (м. Дніпро, 2025 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 10 наукових праць, з них 1 стаття у виданні іноземної країни (Чехія), 4 статті – у фахових виданнях з економіки, 5 публікацій – у матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій – 5,11 друк. арк., з яких автору належить 4,91 друк. арк.

Структура й обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів і висновків. Загальний обсяг роботи становить 262 сторінки, з них основного тексту – 216 сторінок. Матеріали дисертації містять 27 таблиць і 20 рисунків. Список використаних джерел із 218 найменувань розміщено на 21 сторінці, 16 додатків – на 21 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Теоретичні основи формування бюджетної політики як детермінанти економічної безпеки

Бюджетна політика має важливе значення у фінансовій системі держави і відіграє основоположну роль при досягненні безпекових цілей державотворення. Розвиток економіки, – на макро– і мікрорівнях, – потребує двох складових: належного ресурсного забезпечення і сприятливого середовища здійснення комерційних угод. У першому випадку в значній мірі це реалізується через можливості бюджетної політики при виконанні державного бюджету, а у другому – через превентивну усталеність економічної безпеки. Детермінація бюджетної політики і економічної безпеки прослідковується постійно, і набуває імпліцитної єдності як спільної передумови функціонування економіки. Це підтверджується практично в усі періоди економічного розвитку України, особливо в останні роки переборення коронакризи і збереження суверенітету держави у військовому протистоянні з північним агресором.

Сутність бюджетної політики визначається її призначенням в системі державних (публічних) фінансів. Бюджетна безпека є складовою безпеки фінансової і економічної. Так само як бюджетна політика є складовою політики фінансової і економічної. Бюджетна політика в процесі її реалізації залежить від економічної безпеки, і, водночас бюджетна політика формує запит на достатність/повноту стандартів економічної безпеки. Економічна безпека виступає необхідним інституційним фоном реалізації бюджетної політики.

Використовуючи метод частини і цілого, від загального до часткового, прослідкуємо етимологію термінів «бюджетна політика» та «економічна безпека» та їх спільні імпліцитні взаємозв'язки.

Під бюджетною політикою держави розуміється інструментарій державного впливу на формування і виконання доходної частини бюджету, виконання його видаткової частини і фінансування дефіциту бюджету (при наявності останнього).

Бюджетна політика є фокусованим таргетом фінансової політики держави в частині дій у секторі загальнодержавного управління. При цьому держава визначає і реалізує відповідну бюджетну стратегію, завдання і напрями діяльності у сфері публічних фінансів. Оскільки через бюджет перерозподіляється переважна частина фінансових ресурсів держави, то можна сказати, що у секторі загальнодержавного управління бюджетна політика є переважною частиною фінансової політики.

Цілеспрямованість інструментарію державного впливу і визначає мету здійснення бюджетної політики. У статті 10 Господарського кодексу України зазначено, що бюджетна політика «... спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у економіку, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу»[34]. На справедливу думку В.Дем'янишина, «зміст бюджетної політики полягає у визначенні курсу, завдань і напрямів діяльності держави у сфері формування й використання коштів бюджетного фонду»[37]. Фактично бюджетна політика спрямована на управління грошовим обігом в інтересах держави.

Бюджетний процес є формою реалізації бюджетної політики. Згідно Бюджетного Кодексу України (стаття 1), бюджетний процес це «регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства»[9].

Бюджетний процес відображає особливості побудови бюджетного механізму із сукупністю засобів та інструментів формування, розподілу і перерозподілу грошових коштів держави. Елементами бюджетного механізму є суб'єкти бюджетного процесу, бюджетна декларація, бюджетні плани, доходи бюджету,

видатки бюджету, фінансування дефіциту бюджету, бюджетний контроль, міжбюджетний баланс, інші елементи. Бюджетний механізм функціонує як операційний інструментарій бюджетної політики і відображає особливості реалізації бюджетної політики протягом певного періоду часу, тобто протягом бюджетного періоду. Інструменти бюджетного механізму є інструментами виконання державного бюджету. Застосування елементів бюджетного механізму є повторюваним в рамках горизонту бюджетного планування.

Реалізують бюджетну політику учасники бюджетного процесу – його суб'єкти, якими є «органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами)»[9].

Головним органом, що відповідає за забезпечення виконання Державного бюджету України є Кабінет Міністрів. Загальна організація та управління виконанням бюджету покладена на Міністерство фінансів України. Казначейське обслуговування бюджетних коштів при виконанні державного бюджету і місцевих бюджетів забезпечує Казначейство України. При цьому здійснюється ведення єдиного казначейського рахунку, відкритого у Національному банку України.

Реалізація бюджетної політики в частині казначейського обслуговування бюджетних коштів передбачає такі основні сервіси і послуги: розрахунково-касове обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства; контроль за здійсненням бюджетних повноважень при зарахуванні надходжень бюджету, реєстрації взятих бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів та здійсненні платежів за цими зобов'язаннями; ведення бухгалтерського обліку і складання звітності про виконання бюджетів з дотриманням національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі та інших нормативно-правових актів Міністерства фінансів України [9].

У часовому вимірі бюджетна політика реалізується у рамках бюджетного періоду. Бюджетний кодекс України (стаття 3) визначає бюджетний період часовою тривалістю один календарний рік (з 1 січня до 31 грудня кожного року) [9]. Винятковими обставинами зміни тривалості бюджетного періоду можуть бути

введення воєнного стану (що є наразі у 2022 р.) і оголошення надзвичайного стану. Місцеві бюджети у випадку зміни бюджетного періоду синхронізовано затверджуються на такий самий період.

Запровадження середньострокового трирічного бюджетного планування спеціальним законом [92] дозволило з 2020 року розширити горизонт бюджетної політики, синхронізувати основні бюджетні параметри з урядовими прогнозами розвитку економіки. Збільшення дюрації бюджетного планування до трьох років визначило, що в рамках зазначеного планування «...середньостроковий період включає плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди» [9]. Сукупно це покликане забезпечити передбачуваність бюджетної політики, що має мультиплікативний ефект при подальшому реформуванні економіки, покращенні інвестиційних і кредитних рейтингів держави та її субсуверенів.

Цим законом передбачено перехід до програмно-цільового методу бюджетного планування, коли фінансується бюджетна програма з передбачуваними чіткими конкретними результатами її виконання. Це спрямоване на підвищення відповідальності головних розпорядників за результати використання бюджетних коштів.

Бюджетний кодекс України визначає, що в рамках бюджетного періоду виокремлюються стадії бюджетного процесу, які є поетапними і включають: «складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них; складання проектів бюджетів; розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет); виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет); підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього».

Інституційно бюджетна політика реалізується через прийняття і правозастосування закону держави про державний бюджет, який по праву вважається основним фінансовим документом держави. Підготовці законопроекту про державний бюджет та його прийняттю передують підготовка і прийняття бюджетної декларації. Остання є основою, каркасом, робочою структурою

(framework) для підготовки бюджетного законопроекту, готується і подається на розгляд Кабінету Міністрів України в термін до 15 травня кожного бюджетного річного періоду. Кабінет Міністрів України схвалює бюджетну декларацію не пізніше 1 червня року, що передує плановому. Водночас схвалюється макропрогноз розвитку економіки на перспективний період. В рамках збільшення строків бюджетного планування до середньострокових, бюджетна декларація є також середньостроковим документом, і як зазначено у статті 33-ій Бюджетного кодексу України «визначає засади бюджетної політики і показники державного бюджету».

Характеристика особливостей сучасної бюджетної політики через фінансування бюджетних програм розкривається у діяльності Міністерства фінансів України. Зокрема, вирізняються такі сучасні аспекти бюджетної політики [8].

Принципи розробки проекту державного бюджету є реалістичними, прозорими, з чітко визначеними пріоритетами і орієнтованими на економічне зростання. Реалістичність означає збалансованість бюджету через підтвердженість/врівноваженість всіх видатків доходами. Бюджетні доходи, в свою чергу, відображають реальні надходження коштів без тотального підвищення податків задля припинення емісійного фінансування завищених видатків і уникнення тиску податківців на бізнес. Прозорість бюджету забезпечується від початку обробки первинної інформації водночас із релевантним прогнозуванням його доходів та залученням незалежних експертів й інших осіб. Пріоритетність формування проекту бюджету означає два аспекти. По-перше, це відмова від невинновданого розпорошування бюджетних коштів на сотні програм без необхідного фінансування; по-друге, це фокусування конкретних сфер для першочергового фінансування. Такими сферами у поточному періоді визначені обороноздатність, соціальні стандарти, освіта, охорона здоров'я, дипломатія, агропромисловий комплекс, створення Дорожнього фонду, енергоефективність, культура і децентралізація. «Поняття бюджетної пріоритетності, - зазначив В.І.Чугунов [133], ... здійснює вплив на структурні перетворення в економіці

країни, соціальній сфері, рівень людського капіталу, на конкурентоспроможність національної економіки.

Види і підвиди бюджетної політики зазвичай вирізняються за відповідними класифікаційними ознаками і розкриваються відповідно до розділів бюджетного закону держави. Водночас питання класифікації видів і підвидів бюджетної політики потребує удосконалення як щодо вже усталених підходів до розв'язання цього питання, так і фіксації взаємозв'язку з економічною безпекою та можливостей бюджетного фінансування безпекових потреб.

Нижче у таблиці 1.1. показані класифікаційні ознаки, види і підвиди бюджетної політики у взаємозв'язку з фінансуванням потреб забезпечення економічної безпеки.

Пов'язано із зазначеними вище чотирма класифікаційними ознаками деталізована характеристика різних видів і підвидів бюджетної політики є такою.

По перше, залежно від інструментів виконання доходної частини державного бюджету формується політика у сфері доходів державного бюджету (політика доходів), яка акумулює як підвиди/складові політики податкову і неподаткових надходжень.

По-друге, залежно від інструментів виконання видаткової частини державного бюджету можна говорити про політику у сфері видатків державного бюджету (політика видатків). Сюди відносяться, як підвиди, – інвестиційно-бюджетна політика, політика бюджетного кредитування і компенсації відсоткових ставок, політика кошторисного фінансування, політика субсидіювання і дотацій, політика бюджетного резервування.

По-третє, за особливостями управління бюджетним дефіцитом і державним боргом вирізняється політика у сфері бюджетного дефіциту і державного боргу. В цій частині можлива класифікація бюджетної політики як політика фінансування дефіциту бюджету емісійними та/або неемісійними інструментами, політика здійснення запозичень на внутрішніх і зовнішніх ринках державного боргу.

Таблиця 1.1.

Класифікація видів і підвидів бюджетної політики держави

Класифікаційна ознака	Види	Підвиди
1. За інструментами виконання доходної частини державного бюджету	– Бюджетна політика у сфері доходів державного бюджету	– Податкова політика – Політика неподаткових надходжень
1. За інструментами виконання видаткової частини державного бюджету	– Бюджетна політика у сфері видатків державного бюджету	– Інвестиційно-бюджетна політика – Політика бюджетного кредитування – Політика кошторисного фінансування – Політика субсидіювання і дотацій – Політика бюджетного резервування
2. За особливостями управління бюджетним дефіцитом і державним боргом	– Бюджетна політика у сфері бюджетного дефіциту і державного боргу	– Політика фінансування дефіциту бюджету емісійними та/або неемісійними інструментами – Політика здійснення запозичень на внутрішніх і зовнішніх ринках державного боргу
4. За можливістю фінансування видатків на цілі економічної безпеки	– Бюджетна політика забезпечення економічної безпеки	– Політика фінансування видатків на цілі економічної безпеки за рахунок доходів бюджету – Політика фінансування видатків на цілі економічної безпеки за рахунок фінансування дефіциту бюджету

*Власна розробка автора

По-четверте, бюджетна політика забезпечення економічної безпеки, яка у сучасних умовах потребує пильної уваги, і є новим видом безпекової діяльності. Її суть полягає у визначенні достатності/недостатності наявних і потенційних фінансових ресурсів держави для фінансування першочергових потреб у кожний

бюджетний період, чи у поточний період (природні, військові катаклізми, фінансування захищених статей бюджету). Можливості фінансування видатків на заходи/цілі економічної безпеки можуть бути з двох джерел: за рахунок доходів бюджету і за рахунок фінансування дефіциту бюджету (на внутрішніх і зовнішніх ринках). У першому випадку повинна бути рівнозваженість доходів і видатків (видатки забезпечуються доходами). У другому випадку визначення окремих параметрів дотримання економічної безпеки і бюджетної політики співпадають – це прийнятний дефіцит бюджету та обсяг державного боргу відносно валового внутрішнього продукту.

Така безпосередня взаємна дотичність бюджетної політики і економічної безпеки держави спонукають до акцентації зростаючої ролі цього обопільного чинника для економічного розвитку в цілому. Слід відзначити, що питання економічної безпеки завжди актуалізуються у періоди різних міжнародних пертурбацій і нестабільності внутрішнього середовища. Економічна безпека, так само як і бюджетна політика, постійно варіюються залежно від потреб і викликів часу.

Термін «економічна безпека» як один з базових вживається у Конституції України, де у статті 17 зазначено, що первинно із захистом суверенітету і територіальної цілісності України «... забезпечення економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [64]. Іншими словами, економічна безпека орієнтована на забезпечення і захист національних економічних інтересів.

Конституційна акцентація функцій держави і справи народу України визначила суб'єкти економічної безпеки, якими є державні інститути на всіх рівнях державного управління, громадяни і народ України. Економічна безпека формується і підтримується усією системою державних органів та громадян країни. Об'єктом економічної безпеки також виступає держава, економічна система в цілому та її матеріальні і нематеріальні елементи (капітал в різних формах, інституційні одиниці в системі національних рахунків). Держава здійснює свої функції у сфері економічної безпеки через органи законодавчої, виконавчої та

судової гілок влади. Тобто держава та її владні інститути водночас є суб'єктом і об'єктом економічної безпеки.

Ретроспективно термін «економічна безпека», як відзначив О.Я. Колісник [62], офіційно відліковується з 1985 року, коли тогорічна 40-а сесія Генеральної Асамблеї ООН прийняла резолюцію “Міжнародна економічна безпека”. Питання забезпечення міжнародної економічної безпеки задля прогресу і соціально-економічного розвитку країн-членів ООН в цій резолюції визначились як надзвичайно важливі.

Дослідження сутності терміну «економічна безпека» у дослідницьких джерелах дозволяє виокремити характерні гносеологічні риси цієї категорії. З позицій ієрархічності явищ і понять, економічна безпека є складовою національної безпеки. Такий дихотомічний зв'язок між зазначеними категоріями у макроекономічному і структурному аспектах стверджується у багатьох дослідженнях, зокрема у працях В.М. Гейця [30], З.С. Варналія [11], А.Є. Буряченка [154], І.О. Ревак [67], А.О. Ходжаян [128]. Варналій З.С. визначає, що «економічна безпека є фундаментом економічно ефективної, надійної та забезпеченої необхідними засобами країни, а також захищеність національно-державних економічних інтересів держави від можливих внутрішніх та зовнішніх збитків» [12]. У А.В. Рогового економічна безпека відносно національної безпеки це – «фундамент і матеріальна основа» [103], у Д.Д. Буркальцевої – «видова складова» [7], М.П. Денисенко та С.В. Бреус зазначають, що це «головна складова» [38].

Доцільно погодитись з тим, що «з позицій багатостороннього підходу визначення поняття «економічна безпека» нерозривно пов'язане з такими поняттями як: «інтереси» (національні, державні, індивідуальні, корпоративні, суспільні і т.д.); «стійкість» (національної економіки, економічного розвитку, соціально-економічної системи і т.д.); «незалежність» (економіки від зовнішніх ринків, вироблення національної економічної стратегії без зовнішнього впливу); «відтворення» (зважаючи на те, що головним життєво важливим інтересом в економічній сфері для суб'єкта будь-якого рівня – від особи до держави – є відтворення свого існування)»[1].

У документах Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, зокрема у наказі від 29.10.2013 р. № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» визначені її сутність і складові (п.5 наказу). Так, економічна безпека трактується як «стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання»[95]. Тобто мова йде про захищеність національної економіки та економічних відносин від деструктивних екзогенних загроз. Стійкість при цьому слугує маркером збереження попереднього і прийняттого стану набутої стабільності.

Серед складових економічної безпеки, у тексті цього наказу, вирізняються фінансова та її підвиди – бюджетна та боргова. Бюджетна безпека визначається як «стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції», а боргова – як «відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі» [95].

Бюджетна політика і політика економічної безпеки не є статичними, а варіюються залежно від стратегії і особливостей розвитку економіки та фінансової системи у конкретні періоди. Спостерігається все більш диверсифікований інструментарій виконання Міністерством фінансів України завдань бюджетної політики, і, разом з урядом України й іншими державними структурами – безпекових економічних завдань. Це особливо стало явним в останні роки – при переборенні наслідків коронокризи, і тепер у поточному році при фінансуванні потреб оборони і протидії військовій агресії ворога. Мова про пошук нових необхідних джерел фінансування дефіциту бюджету, виконання його дохідної і

видаткової частин, – як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках запозичень. За таких екстремальних умов питання боргової безпеки, – коли залучаються необхідні кошти для фінансування зростаючого бюджетного дефіциту, – стали поєднаними з бюджетною безпекою і бюджетною політикою.

Такі вкрай складні періоди реалізації бюджетної політики показують, що виважена бюджетна політика фактично стає політикою економічної і національної безпеки.

Зміни в інструментах виконання державного бюджету є постійними, і це є відповіддю на мінливі сучасні виклики, коли бюджетна політика реагує на запити суспільства, і, водночас формує такі запити.

Можливості підвищення ефективності бюджетної політики Петричко М.М. і Басара М.М. розглядають через: «утримання граничного обсягу дефіциту державного бюджету в межах 3% валового внутрішнього продукту; збереження з урахуванням податкового законодавства частки перерозподілу валового внутрішнього продукту через зведений бюджет на рівні не вищому, ніж враховано в державному бюджеті України минулих років; скорочення боргового навантаження на економіку, у тому числі за підтримки міжнародного фінансування (переважно рефінансування боргу) та управління боргом, що дасть змогу зменшити виплати, пов'язані з обслуговуванням державного боргу в найближчі роки; забезпечення економічно обґрунтованого підвищення розміру мінімальної заробітної плати та посадового окладу (тарифної ставки) працівника першого тарифного розряду Єдиної тарифної сітки з урахуванням фінансових можливостей бюджету; встановлення розміру прожиткового мінімуму та рівня його забезпечення на основі зростання показників реального сектору економіки та індексу споживчих цін; оптимізацію видатків державного бюджету на утримання органів влади з урахуванням зменшення контрольних функцій і приведення кількості контролюючих органів та їх повноважень у відповідність з європейськими стандартами, перегляду системи органів виконавчої влади за результатами функціонального аналізу; посилення відкритості та прозорості

публічних фінансів шляхом оприлюднення головними розпорядниками бюджетних коштів інформації про стратегічні цілі та досягнуті результати» [86].

Економічна безпека і бюджетна політика підвладні впливу деструктивних загроз, які розбалансовують економічну і бюджетну системи держави. Такі загрози можуть бути внутрішніми і зовнішніми (за резидентністю біфуркацій), загальнонаціональні, локальні, індивідуальні (за масштабністю прояву); прямі (безпосередні), дотичні (за особливостями спрямування). З врахуванням об'єкту даного дисертаційного дослідження, саме внутрішні і зовнішні загрози розглядаються як базові стосовно можливостей реалізації бюджетної політики. І переважно такі загрози є ресурсного походження.

Гнатенко В. класифікує загрози економічній безпеці держави саме у парі внутрішні–зовнішні [32]. Погоджуємося з їх групуванням у такій деталізації.

До внутрішніх загроз можна віднести: скорочення чисельності населення і його старіння; низька конкурентоспроможність національної економіки (відсталість технологічної бази більшості галузей); високий рівень інфляції; витіснення вітчизняних товаровиробників, особливо споживчих товарів, з внутрішнього ринку зарубіжними постачальниками; низька інвестиційна активність; «тінізація» національної економіки; недостатня боротьба з корупцією на всіх рівнях; низький контроль виконання бюджетів державного і регіонального рівня, й також запобігання нецільового витрачання коштів; несвоєчасна розробка, прийняття законодавчих актів, що регулюють економічні відносини; наявність резервів стратегічно значних матеріальних благ, в обсягах, недостатніх для забезпечення економічної безпеки держави.

Зовнішні загрози складають: збереження експортно сировинної моделі розвитку та висока залежність від зовнішньоекономічної кон'юнктури; незахищеність національної фінансової системи від дій нерезидентів і спекулятивного іноземного капіталу; високий рівень зовнішнього боргу; надмірна відкритість економіки держави (захист інтересів вітчизняного виробництва, фінансів і банківської системи, грошового обігу тощо); відставання в розробці і впровадженні перспективних технологій; інформаційні війни.

На початку 2022 р. газета «Financial Teams» опублікувала статтю з назвою «10 трендів економіки, як ймовірно визначальні у 2022 р.»[204] за авторством Р. Шарми автора книги «10 правил успішних націй». Прогностична акцентована мозаїка була представлена так: зменшення народжуваності («дитячий зрив» в 51 країні), китайський «пік» чи не позаду, боргова глобальна пастка (25 країн світу мають борг понад 300% ВВП), «greenflation» (зелена політика зменшує інвестиції у всі види сировини, тому ціни на сировину падають), парадокс продуктивності діджиталізації й інші парадокси метавсесвіту, здування спекуляцій (у т.ч. на ринках крипти), охолодження роздрібної торгівлі й інші. При цьому загроза військової ескалації і війни на початку цього року навіть не розглядалась. У контексті тогочасного оцінювання загроз і ризиків реалізації бюджетної політики України зазначені прогностичні тренди стосувалися «боргової пастки», демографічні проблеми і посилення фінансово-технологічних парадоксів. Бюджетна політика України з початком війни стала політикою виживання і боротьби за збереження самовизначення.

Отже, функціонування фінансової системи України можливе тільки за умов виваженої і ресурсодостатньої бюджетної політики та самодостатньої економічної безпеки держави. Відновлювальний і стабільний розвиток економіки України можливий тільки з використанням механізму бюджетної політики.

Бюджетна політика орієнтована як на вирішення завдань фінансування пріоритетних цілей державного розвитку в межах конкретного бюджетного періоду, так і на фінансування безпекових потреб суспільства. Оптимізація обсягів і структури дохідної та видаткової частин бюджету залишається одним з постійних і пріоритетних завдань бюджетного процесу. Фінансування дефіциту бюджету повинно зважати на безпекові інтереси держави, особливо в частині боргової політики (як частини бюджетної політики). Ефективність бюджетної політики повинна бути одним з базових маркерів ефективності економічної політики в цілому.

1.2. Інституційне середовище, інструменти та ризики реалізації бюджетної політики

Визначення сутності і складових поняття «інституційне середовище» є полікомпонентним (багатограним), відколи економічна течія інституціоналізму об'єднала розрізнені аспекти пояснення економічних перетворень. Ретроспективно інституціоналізм як суспільний та економічний напрям досліджень започаткований понад століття тому і пов'язаний з працями М. Вебера, Дж. Ходсона, Д. Норта. Еволюція шляху формування нового системного мислення була непростюю і постійно поновлюваною. Протягом наступних десятиріч інші дослідники-інституціоналісти шукали відповіді на різні суспільні потреби і виклики. Згодом, внаслідок пошукової трансформації, утворився неоінституціоналізм. Серед українських вчених інституційний вектор економічних досліджень розвинули З.С. Варналій [13; 14; 15], Т.В. Гайдай [24; 25], А.А. Гриценко [35], І.П. Булеєв [6], А.Є. Буряченко [154], І.О. Ревак [67] А.О. Ходжаян [126; 127].

Теорія інституціоналізму у даній роботі є базовою при вивченні бюджетної політики і пов'язаних з нею безпекових питань. Тут використаний принцип «цілого і частини» як один з методів дослідження. Інституціоналізм як «ціле» диференційовано проєктується на «частини» питань бюджету і економічної безпеки.

У категорійному апараті термін «інститути» фокусується щодо таких понять як: а) суб'єкти господарювання (інституційні одиниці секторів фінансових, нефінансових організацій та домогосподарств) і б) формальні та неформальні правила і стандарти економічної поведінки. Зокрема, Г.В. Колеснікова зазначила «... поняття інститути досить широке і містить не лише організаційні структури, а й такі складові, як нормативна база та ділові угоди, рівень довіри в суспільстві, неформальні правила і соціальні норми» [61]. Такі й інші пов'язані акценти різноаспектно прослідковуються у працях зарубіжних і вітчизняних дослідників, і ми дотримуємося таких вже достатньо усталених позицій.

У даній роботі ми використовуємо термін «інститути» як сукупність інституційних економічних одиниць, які керуються у своїй діяльності визначеними та ситуативними правилами та стандартами організації своєї діяльності.

Динамічний процес впровадження і розвитку інститутів розуміється як інституціоналізація. Процес інституціоналізації відображає результат узгодженості, компромісності у діяльності різних інститутів. В протилежному випадку конфліктність інститутів може призвести до деінституціоналізації і деградації суспільного розвитку (катаклізми, війни, пандемії).

Вивчення теоретичних основ становлення інститутів та інституціоналізації у контексті дотримання економічної безпеки при реалізації бюджетної політики є одним із завдань дослідження. У пошуковій площині «зріз» взаємно дотичних аспектів завжди викликає когнітивний інтерес. З огляду на системність охоплення кола безпекових питань З.В. Гбур справедливо зазначила, що «інституційний вектор через правові, політичні, економічні механізми може забезпечити цілісність економічної системи, посилити її здатність зберігати динамічну рівновагу, успішно адаптуватися до ендегенних та екзогенних викликів, ефективно переборювати кризові явища» [29, с. 100].

Діяльність різноманітних інститутів реалізується в інституційному середовищі. Мова йде про можливість їх функціонування у конкурентних обмеженнях часу і простору.

Термін «інституційне середовище бюджетної політики» потребує акцентації його сутності, поелементного змісту та встановлення ієрархічної відповідності із економічними системами вищого порядку.

Під інституційним середовищем бюджетної політики у належному безпековому вимірі ми розуміємо комплекс макроекономічних, правових і ресурсодостатніх умов реалізації бюджетного процесу з дотриманням економічної безпеки виконання державою своїх функцій акумуляції, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів в межах бюджетних приписів. Поетапно це зводиться до представлення бюджетної декларації, формування проекту бюджету, законодавче прийняття бюджету та його виконання за доходами і видатками.

Термін «інституційне середовище бюджетної політики» є тісно пов'язаним з терміном «інституційне середовище економічної безпеки» і може бути розкритий у взаємопов'язаній сукупності таких інститутів.

По-перше, це інститути сектора загальнодержавного управління (інститути законодавчої, виконавчої, судової влади). До них відносяться: Президент України; Верховна рада України; Кабінет міністрів України (в частині економічного блоку уряду – Міністерства фінансів України та Міністерства економіки України); Національний банк України; Рада національної безпеки і оборони України; місцеві державні адміністрації; суди загальної та спеціальної юрисдикції.

З врахуванням особливостей сучасного стану розвитку економіки і фінансової системи України, вважаємо необхідним акцентувати інституційну роль Міністерства фінансів України та Міністерства економіки у виконавчому підпорядкуванні Кабінету Міністрів України як ключових державних установ, які безпосередньо реалізують державну бюджетну політику.

По-друге, це економічні інститути: власність, економічна політика, економічна безпека, фінансова система, бюджет, борг, оренда, регулювання і нагляд, саморегулювання.

В частині економічних інститутів відповідно до напрямку цього дослідження вирізняються економічна політика, фінансова система і державний бюджет. У поєднанні з наведеними вище інститутами сектора загальнодержавного управління, економічні інститути розвиваються як відповідь на потреби суспільства та можливі засоби їх задоволення.

Саме економічні інститути формують і реалізують бюджетну політику. При цьому, як зазначив Ю.Д.Радіонов, «Інститути, які становлять основу бюджетної системи країни мають досить специфічну, складну внутрішню структуру, зі своїми правилами і нормами. Їх еволюційна зміна відбувається синхронно з державними інститутами на макрорівні» [101].

Економічний блок Уряду України в представництві Міністерства фінансів та Міністерства економіки як інститути виконавчої влади водночас є і економічними

інститутами. Така особливість інституційного забезпечення бюджетного процесу визначає один з головних аспектів реалізації економічної політики держави в цілому.

У сукупності економічних інститутів, діяльність яких значною мірою визначає перебіг бюджетного процесу, є міжнародні фінансові організації (МФО) – Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку й інші установи. При реалізації бюджетної політики Україна, як суверений реципієнт, отримує від МФО кошти для фінансування дефіциту бюджету та інших завдань при виконанні відповідних програм підтримки.

По-третє, вирізняються інститути місцевого самоврядування, – сільські, селищні, районні у містах і обласні ради. Їх роль у реалізації бюджетної політики «на місцях» полягає у фінансуванні потреб громад через попередню акумуляцію місцевих фінансових ресурсів, отримання бюджетних трансфертів (при необхідності) та фінансування видатків, що функціонально належать до відповідальності місцевих громад.

По-четверте, все більше заявляють інститути громадянського суспільства. Вони розвиваються разом з іншими інститутами, відображають «психологічне здоров'я» суспільства, рівень взаємної довіри між громадянами та до владних органів. Такими інститутами є різні установи з надання соціальних послуг, об'єднання громадян – професійні, територіальні, житлові й інші, волонтерські ініціативи, самоорганізація населення як самостійно, так і за підтримки влади, – наприклад, зараз це територіальна оборона, організація пунктів незламності. Формування інститутів громадянського суспільства розвиває соціальний діалог як форму розвитку людини та її соціуму.

Тому важливими є, по-п'яте, соціо-культурні інститути. Серед них праця, зайнятість, безробіття, охорона здоров'я, культурні традиції і звичаї, культурна спадщина, освіта і наука. Потреби функціонування перелічених інститутів визначають обсяги фінансування бюджетних соціальних видатків.

Економічна поведінка вищезазначених інститутів реалізації бюджетної політики є переважно формальною для перших чотирьох з них (оскільки бюджет є

строго формалізованим документом держави). Соціо-культурні інститути в значній мірі використовують неформальні договірні правила поведінки. Їх поєднання з формальними правилами часто має гнучкий ситуативний характер, тобто попередньо не стандартизований.

Нижче, у таблиці 1.2 згруповані бюджетні та безпекові інститути держави з їх поелементною характеристикою.

Таблиця 1.2

Інститути бюджетної політики та економічної безпеки*

Види інститутів	Перелік інститутів
Інститути сектора загальнодержавного управління	Президент України; Верховна рада України; Кабінет міністрів України (в частині економічного блоку уряду – Міністерства фінансів України та Міністерства економіки України); Національний банк України; Рада національної безпеки і оборони України; місцеві державні адміністрації; суди загальної та спеціальної юрисдикції
Економічні інститути	Власність, економічна політика, економічна безпека, фінансова система, бюджет, борг, оренда, регулювання і нагляд, саморегулювання
Інститути місцевого самоврядування	Сільські, селищні, районні у містах і обласні ради
Інститути громадянського суспільства	Об'єднання громадян – професійні, територіальні, житлові й інші; волонтерські ініціативи, самоорганізація населення (наприклад, територіальна оборона, організація пунктів незламності)
Соціо-культурні інститути	Праця, зайнятість, безробіття, охорона здоров'я, культурні традиції і звичаї, культурна спадщина, освіта і наука

* Джерело: складено автором

Оцінювання інституційного середовища реалізації бюджетної політики у контексті забезпечення економічної безпеки можливе у розрізі таких чотирьох

складових: а) макроекономічної; б) нормативно-правової; в) інформаційно-аналітичної; г) контрольної.

Значення макроекономічної складової для реалізації бюджетного процесу та виконання бюджету надзвичайно важливе. Бюджетна політика держави є основою її макроекономічної політики. Саме можливості бюджету визначають фінансовий потенціал держави у воєнній, соціальній та інших сферах. Через державний бюджет перерозподіляється значна частина валового внутрішнього продукту.

Роль держави в економічному устрої визначається саме можливостями бюджету, коли державні програми фінансування згладжують циклічні коливання потреб у коштах. Коли в екстремальних умовах часто «всесильна рука ринку» виявляється неспроможною забезпечити фінансове управління і коригувати перебіг несприятливих обставин.

З іншого боку, макроекономічне середовище формує особливості бюджетної політики, – за формуванням доходів, способами фінансування дефіциту бюджету, пріоритетами розподільчих видатків.

Сутність нормативно-правової складової інституційного середовища реалізації бюджетної політики при дотриманні економічної безпеки зводиться до забезпечення учасників бюджетного процесу законодавчими та підзаконними актами документальної підготовки та наступного практичного виконання бюджету за доходами і видатками.

Сутність інформаційно-аналітичної складової інституційного середовища бюджетної політики розкривається у наявності аналітичних розробок та оцінювання особливостей бюджетного процесу на всіх його етапах. Роль аналітичного супроводження бюджетної політики з належним її інформаційним наповненням є важливим як засіб публічної комунікації.

Контрольна складова реалізації бюджетної політики проявляється у розпорядчо-наглядових функціях владних інститутів в частині моніторингу надходжень коштів до державного бюджету, їх витрачанням згідно бюджетних асигнувань, дотримання безпечних умов фінансування дефіциту бюджету з боргових та приватизаційних джерел. При цьому контроль переважно є державним

і необхідним для дотримання формальних інституційних правил поведінки учасників бюджетного процесу.

У бюджетному процесі важливою є роль інструментів реалізації бюджетної політики (табл. 2.3), які визначають формалізовані (в рамках бюджетного законодавства) та оперативно-ситуативні (за форс-мажорних обставин) засоби виконання бюджету за доходами, видатками і фінансування дефіциту бюджету. Інструменти реалізації бюджетної політики розкривають можливості виконання бюджету за доходами та видатками і є важливими як засоби досягнення поставлених цілей.

Перелік таких інструментів не є статичним, а постійно поповнюваним залежно від особливостей реалізації бюджетної політики у визначені бюджетні періоди.

Перелік таких інструментів можливий у двох групах: фінансові та регуляторні. Це два їх поєднані класи. Регуляторні інструменти є директивними і визначають можливість реалізації інструментів фінансових, а також пріоритетність (черговість, захищеність) фінансування бюджетних видатків.

Фінансові інструменти відображають практичну дію державної регуляції в рамках бюджетного законодавства. Регуляторні інструменти формуються і «запускаються» фінансовими потребами учасників бюджетного процесу, а фінансові інструменти відображають суспільний запит та можливості фінансування економічних потреб.

У бюджетній політиці регуляторні та фінансові інструменти співвідносяться як зміст і форма: бюджет держави водночас є регуляторним актом і головним фінансовим документом країни. У розумінні регуляції економічного розвитку бюджет розкриває напрями і структуру економічних змін, а в розумінні фінансових аспектів – як зміни викликають і вимагають фінансування потреб держави, квазісуверенних, корпоративних сторін та домогосподарств.

Роль регуляторних інструментів полягає у забезпеченні дієвого бюджетного регулювання для раціональної організації відносин між учасниками бюджетного процесу. Сутність бюджетного регулювання В.Хлівний та З.Мацук визначили як

комплекс різноманітних методів та інструментів, за допомогою яких здійснюється розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів між різними рівнями бюджетної системи, – державним і місцевими бюджетами задля вирівнювання фінансових можливостей органів місцевого самоврядування [123, с. 68].

Таблиця 1.3

Інструменти реалізації бюджетної політики держави*

Регуляторні	Фінансові
Податкові надходження	- Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості (у т.ч. податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток); - Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів; - Внутрішні податки на товари та послуги (акцизи); - Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції (мити); - Інші податки та збори (екологічний податок).
Неподаткові надходження	- Доходи від власності та підприємницької діяльності; - Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; - Інші неподаткові надходження.
Надання і повернення кредитів до Державного бюджету	Кредити з Державного бюджету
Операції з капіталом	Кредити, інвестиції, пільгове фінансування, грантова допомога
Визначення бюджетних трансфертів	Бюджетні трансфери
Фіксація граничного обсягу дефіциту Державного бюджету (за загальним та спеціальним фондами)	Кредити, інвестиції, пільгове фінансування, грантова допомога
Фіксація граничного обсягу державного боргу	Кредити, пільгове фінансування
Визначення оборотного залишку коштів Державного бюджету	Підтримка мобільності бюджетних коштів
Визначення бюджетних призначень головним розпорядникам коштів Державного бюджету	Платежі відповідно до бюджетного призначення
Виконання боргових зобов'язань	Обслуговування і погашення боргу
Надання державних гарантій	Гарантування платежів з обслуговування та погашення боргу, фінансування захищених видатків
Надання бюджетного асигнування	Платежі відповідно до бюджетного призначення

* Джерело: складено автором

Регуляторні інструменти набувають форми бюджетних призначень щодо виконання дохідної і видаткової частин бюджету та фінансування дефіциту

бюджету. Відповідно такі інструменти можна класифікувати у групах податкових і неподаткових надходжень, надання і повернення кредитів до Державного бюджету, фіксація граничного обсягу дефіциту Державного бюджету (за загальним та спеціальним фондами), граничного обсягу державного боргу, визначення оборотного залишку коштів Державного бюджету, бюджетних призначень головним розпорядникам коштів Державного бюджету, бюджетних трансфертів, виконання боргових зобов'язань, надання державних гарантій.

Розпорядники бюджетних коштів відповідно до покладених на них функцій реалізують директивно задані бюджетні програми як сукупність заходів досягнення мети, цілей та результатів бюджетної політики.

Фінансовими інструментами бюджетної політики є різні форми фінансування потреб бюджету, – кредитування та інвестування (як внутрішнє, так і зовнішнє, пряме грошове та з використанням цінних паперів). У сучасних умовах діяльність Міністерства фінансів і фінансування бюджету здійснюється також із використанням нових фінансових інструментів. Зокрема, це пільгове фінансування і грантова допомога – у першому випадку це отримання коштів на умовах відстрочки платежів, а у другому – допомога на безповоротній основі. Використання таких фінансових інструментів безпосередньо поєднується з потребами дотримання економічної безпеки при реалізації бюджетної політики шляхом зменшення боргового навантаження на бюджет.

Фінансові інструменти бюджетної політики підрозділяються за ознакою умов фінансування на кредитні (боргові) та інвестиційні (неборгові) – відповідно до двох типів контрактних угод розміщення капіталу та/або його залучення, – для інвесторів та реципієнтів залежно від їх позицій на ринку. Відмінність між кредитними та інвестиційними інструментами фінансування потреб бюджету визначає характеристики інвестиційного клімату країни та її стійкість у протистоянні економічним загрозам.

Фінансові інструменти бюджетної політики за ознакою їх адресності включають: а) фінансування виконання бюджету за доходами і видатками; б) фінансування дефіциту бюджету.

В цій частині згідно Бюджетного кодексу України (стаття 9) [9] доходи бюджету включають: податкові і неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом, трансферти.

Податкові надходження формуються із загальнодержавних податків і зборів та місцевих податків і зборів. Неподатковими надходженнями є доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; власні надходження бюджетних установ; інші неподаткові надходження. Трансферти є кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Класифікація видатків та кредитування бюджету згідно статті 10 Бюджетного кодексу [9] розкривається у видах як програмна (за бюджетними програмами), відомча (за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів), функціональна (за функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету).

Трансфертами є кошти, одержані на безоплатній та безповоротній основі від інших держав або міжнародних організацій, центральних та регіональних органів державної влади, органів місцевого самоврядування.

Класифікація фінансування бюджету передбачає визначення джерел отримання фінансових ресурсів, необхідних для покриття дефіциту бюджету, і напрями витрачання фінансових ресурсів, що утворилися в результаті профіциту бюджету.

Класифікація фінансування бюджету і боргу є спільною і визначається за: а) типом кредитора (за категоріями кредиторів або власників боргових зобов'язань); б) типом боргового зобов'язання (за засобами, що використовуються для фінансування бюджету). Витрати на погашення боргу належать до складу фінансування бюджету. Класифікація боргу систематизує інформацію про всі боргові зобов'язання – суверенні та субсуверенні.

Оборотний залишок бюджетних коштів встановлюється задля підтримання мобільності руху коштів у кожний бюджетний період. Наприклад, у 2022 р.

оборотний залишок коштів Державного бюджету України визначався у розмірі до 2 % видатків загального фонду Державного бюджету України [93].

У підгрупі інструментів реалізації бюджетної політики важливими на сьогодні є «пільгове фінансування» та «грантова допомога» – у першому випадку це боргове ресурсозабезпечення з порівняно меншою вартістю запозичень і з більшою дюрацією, а у другому – це цільове безповоротне і безвідсоткове фінансування. За інформацією Міністерства фінансів України, обидва види фінансування наразі застосовуються у сучасній бюджетній політиці [121].

У теорії рівноваги значна увага приділяється чинникам дестабілізації початкового статусу-кво. Деструктивні загрози є невід’ємним елементом розвитку будь-яких систем.

Сучасний бюджетний менеджмент передбачає попередження, виявлення і нейтралізацію ризиків провадження бюджетної політики. На цьому стику проявляється єдність і взаємозалежність бюджетної політики і економічної безпеки держави.

Відповідно до предмету цього дослідження, розглянемо ризики реалізації бюджетної політики і дотримання економічної безпеки у сучасних умовах. На нашу думку, такими ризиками виступають:

1. Форс-мажорні обставини зриву виконання дохідної і видаткової частин бюджету (в Україні такими обставинами стали пандемічні ковід-виклики та військова агресія «держави-сусіда»). При цьому зростає бюджетний дефіцит і посилюються пов’язані загрози секвестру бюджету. Розбалансування фінансової системи за доходами і видатками супроводжується доларизацією економіки і втечею капіталу.

Значний бюджетний дефіцит збільшує розрив між дохідною і видатковою частинами державного бюджету. При цьому вимушено зростає державний борг для фінансування наявних і забезпечених статей державного бюджету. Зростання боргу відбувається як в обсягах, так у вартості запозичень, – оскільки у нестабільні періоди кредитори підвищують вартість кредитування та позичальники закладають підвищені відсотки при розміщенні своїх боргових цінних паперів. Це вимушений

крок, але потреби у фінансуванні дефіциту бюджету часто стають переважними. При недостатності обсягів фінансування дефіциту бюджету можлива втрата фінансової самостійності у вирішенні різних безпекових та соціально-економічних питань. Тому, з відповідних міркувань поточного складного періоду, у Міністерстві фінансів України підкреслили, що «у 2023 році пріоритетом Мінфіну буде залучення прогнозованого та сталого зовнішнього фінансування»[72].

2. Макроекономічна нестабільність і структурні деформації економіки залишаються суттєвими джерелами загроз планового виконання бюджету і дотримання економічної безпеки. Макроекономічні ризики проявляються, насамперед, у зростанні інфляції, нестабільності обмінного курсу.

Фактично цей прояв загроз є продовженням попередніх, коли посилюються ризики зривів виконання бюджету за доходами і видатками.

При загостренні проблем виконання державного бюджету макроекономічна нестабільність викликає диспропорції обороту капіталу (коли домінує фінансовий капітал, особливо позиковий на тлі пригнічення виробничо-переробного). Невідповідність товарної і грошової маси призводить до зростання інфляції, зростання ключових ставок центробанків і девальвації національної валюти.

3. Погіршення міжнародної і внутрішньої ділової кон'юнктури, циклічність ресурсного попиту на продукцію базових галузей (енергетика, металургія) і сезонність попиту на аграрну продукцію на міжнародних ринках.

В умовах значної залежності від зовнішніх ринків це призводить до погіршення сальдо платіжного балансу зі зменшенням валютних надходжень, а низькі темпи розширення внутрішнього ринку пов'язуються з недостатніми темпами відтворювальних процесів та подолання структурних деформацій в економіці. В екстремальних умовах ковідної пандемії і війни внутрішні ринки стискаються і відновлення стає епізодичним, дискретним. Ділові очікування бізнесу і домогосподарств погіршуються також.

4. В умовах екстремальних воєнних викликів зріс ризик кібернетичних загроз [23]. З початку війни кібернетичні загрози стали систематичними (не епізодичними) ризиками, що стосуються не тільки бюджетної, а й всіх сфер

життєдіяльності. Протистояння України з ворогом на кіберфронті є постійним [201]. Відповідно, нейтралізація таких ризиків, убезпечення державної, корпоративної і приватної діяльності є завданням сукупно всіх установ і населення.

5. Також в екстремальних умовах 2022 р. зросли ризики рівня ділової активності [3]. Наприклад, за даними НБУ, восени 2022 р. щомісячний індекс очікувань ділової активності (ІОДА) у листопаді знизився до 42.7 порівняно із 44.9 у жовтні 2022 р (за рівноважного значення 50,0 пунктів). *Довідково:* перед війною, у лютому 2022 р. ІОДА становив 48,8, що було найкращим результатом із жовтня 2020 р.[79]

Підприємства промисловості та торгівлі посилили негативні оцінки щодо своїх економічних перспектив (через руйнування виробничих потужностей та інфраструктури, зменшення обсягів товарообороту та обсягів закупівлі товарів для продажу). Більшість підприємств передбачають здорожчання власної продукції/послуг на тлі зростання цін на сировину та товари постачальників. При зростанні безробіття водночас очікуються скорочення загальної чисельності працівників, найбільше – сектору будівництва. Сукупно це негативно відображається на поточних і планованих доходах бюджету у формі податкових й інших платежів.

Отже, диспропорційність обороту капіталу у фінансових і нефінансових секторах, розбалансованість виконання державного бюджету за доходами і видатками в умовах ресурсного дефіциту, гіпертрофованість боргового екзогенного фінансування дефіциту бюджету і зростання боргу (переважно зовнішнього), обмеження доступу держави та корпорацій до відкритих ринків, підвищення рівня доларизації економіки, втеча капіталу при стисненні внутрішніх ринків, зростання кібернетичних загроз, зниження рівня ділової активності з падінням доходів бюджету є основними загрозами економічній безпеці і реалізації бюджетної політики в Україні.

1.3. Методичні засади дослідження впливу бюджетної політики на економічну безпеку держави

Оцінювання впливу бюджетної політики на стан економічної безпеки держави лежить в контексті поєднання основних економічних теорій, які формувалися впродовж останніх 200-300 років, адже класична, неокласична, кейнсіанська, неокейнсіанська, монетаристська та інші сучасні економічні теорії мають свої погляди на роль бюджетної політики в економічному розвитку та її вплив на економічну безпеку. Як правило, основні теоретичні напрацювання західної економічної думки в сфері бюджетної політики стосуються її впливу на економічний ріст. Оцінка впливу бюджетної політики на економічний ріст заснована на методиках економіко-математичного моделювання та на індикативному методі пов'язаному із встановленням чітких фіскальних правил. При цьому, зауважимо, що в західній економічній думці немає чіткої і структурованої термінології в галузі економічної безпеки, адже більшість наукових досліджень спрямована на розв'язання проблематики економічного росту, економічної чи фінансово-економічної кризи, а також макроекономічної стабільності або макроекономічної рівноваги. Тому аналізуючи фахову іноземну економічні літературу в контексті методології оцінки впливу бюджетної політики на економічне зростання доцільно акцентувати увагу на тих елементах, які дозволяють зрозуміти роль бюджетної політики в системі забезпечення економічної безпеки.

Використання методів економіко-математичного моделювання для оцінки впливу бюджетної політики на економічне зростання є найпоширенішою методикою в західній економічній думці, однак таке моделювання здійснюється за декількома напрямками: 1) кореляційно-регресійний аналіз; 2) DSGE моделі; 3) моделі, засновані на основі системи рівнянь.

Коротко розглянемо кожен з напрямків. Так, Істерлі В. та Ребелу С. [163] для оцінки впливу фіскальної політики на економічне зростання провели кореляційний аналіз змінних фіскальної політики, рівня розвитку економіки та темпів ВВП

зростання дійшовши таких висновків: 1) існує сильний зв'язок між рівнем розвитку та фіскальною структурою: бідні країни значною мірою покладаються на податки на міжнародну торгівлю, тоді як податки на прибуток важливі лише для розвинутих економік; 2) на фіскальну політику впливає масштаб економіки, виміряний кількістю населення; 3) інвестиції в транспорт і зв'язок постійно корелюють із зростанням; 4) вплив оподаткування важко виділити емпірично. Оцінюючи результати дослідження Істерлі В. та Ребелу С. в контексті впливу бюджетної політики на економічну безпеку зауважимо, що серед основних показників, які впливають на економічне зростання автори виокремлюють фіскальну структуру, тобто структуру податкових надходжень до державного бюджету, використовуючи які держава може протистояти загрозам економічній безпеці, що пов'язані із зміною експортно-імпортних потоків та прибутковістю бізнесу. Важливим показником економічного зростання та в цілому економічної безпеки держави, на думку авторів, є інвестиції в транспорт і зв'язок, що підтверджено емпірично. Інвестиції в транспорт та зв'язок є елементом розвитку логістичної інфраструктури, яка забезпечує безперебійну та ефективну роботу товарних ринків і ринку ресурсів, що є основою виробництва та економічної безпеки.

Не менш ґрунтовне дослідження впливу бюджетної політики на економічне зростання провів Нікос Б. [198], використовуючи дані по 14 країнах ЄС протягом 1990-2006 років дійшовши висновку, що отримані результати підтверджують ендогенні моделі росту, а саме а) державні витрати на інфраструктуру (економічні справи, загальні державні послуги) та захист прав власності (оборона, громадський порядок і безпека) позитивно впливають на економічне зростання; б) «деформуюче оподаткування» зростає; в) державні витрати на діяльність із зміцнення людського капіталу (освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство, охорона навколишнього середовища, відпочинок, культура, релігія) та соціальний захист не мають істотного ефекту підвищення. Нікос Б. також акцентує увагу на важливості державного фінансування інфраструктури, як основи економічного зростання, економічної безпеки та емпірично підтверджує, що державні видатки на соціальну сферу не мають істотного впливу на економічне зростання. Такий висновок

свідчить про те, що основою економічної безпеки держави є розвинута інфраструктура, ефективні державні послуги, оборона та громадська безпека, тобто ті елементи економіки, розвиток яких є драйвером для суміжних галузей. Окрім цього, важливим висновком з дослідження є також той, що підтверджує негативний вплив на економічний ріст зростання деформаційного оподаткування, тобто оподаткування, яке спотворює економічні рішення і економічну поведінку бізнесу, а саме: акцизні податки на алкоголь, оподаткування нерухомості за її ринковою вартістю, податок на заробітну плату тощо.

Щодо використання DSGE моделей для оцінки впливу бюджетної політики на економічну безпеку, то на наш погляд, такі моделі є досить релевантними адже здебільшого використовуються авторами для оцінки бюджетної політик в умовах економічних криз та інших макроекономічних шоків, зокрема таких як фінансово-економічна криза 2008-2009 років та пандемія COVID-19.

Використання DSGE моделі відкритої економіки для Єврозони з метою оцінки впливу EERP на ВВП є досить інформативною з точки зору аналізу впливу бюджетної політики на економічну безпеку, адже стохастична модель запропонована Кунен Г., Штрауб Р., Трабандт М. [181] дає змогу визначити ефективність бюджетної політики в умовах кризи під впливом випадкових змінних та шоків. Для моделювання автори використовують чотири типи економічних агентів: домогосподарства, фірми, фіскальний орган і монетарний орган. Також використовуються такі показники як ставки податків, державні інвестиції, державні трансферти, державне споживання, державний борг для аналізу їх впливу на доходи і капітал домогосподарств та фірм, а також на динаміку реального ВВП, експорту та імпорту в умовах фінансово-економічної кризи. За результатами моделювання автори дійшли висновку, що у довгостроковій перспективі реакція виробництва на шоки державних інвестицій є сильнішою, ніж на шоки державного споживання і навпаки, трансферти домогосподарствам мають досить скромний вплив на обсяг виробництва. Тобто одним із основних інструментів бюджетної політики підвищення рівня економічної безпеки в умовах кризи є державні інвестиції, а соціальні видатки у вигляді трансфертів домашнім господарствам

мають менший ефект на темпи економічного відновлення. При чому підтримка інвестицій набула переважно форми державних (інфраструктурних) інвестицій, тоді як заходи, безпосередньо спрямовані на підтримку підприємницької діяльності, в основному були спрямовані на зменшення витрат бізнесу (зменшення податків і внесків на соціальне страхування, пряма допомога у формі дострокової сплати, повернення ПДВ, субсидії та посилення стимулювання експорту). Результати моделювання свідчать про те, що застосування EERP призвело до фіскального мультиплікатора вищого за одиницю для державних інвестицій та споживання, що призвело до зростання ВВП. Однак, поряд з цим, активне фіскальне стимулювання економіки спричинило зростання дефіциту державного бюджету і державного боргу.

Таким чином, результати DSGE моделювання впливу бюджетної політики ЄС на економіку в цілому і економічну безпеку зокрема в період фінансово-економічної кризи вкотре підкреслює важливість державних інвестицій (особливо інфраструктурних) та фінансування споживання для відновлення економіки в умовах зовнішніх чи внутрішніх шоків. При цьому ефект впливу бюджетної політики запропоновано оцінювати через фіскальний мультиплікатор, що посилює методику кількісного аналізу.

Подібні результати DSGE моделювання впливу бюджетної політики на економічне зростання чи економічну безпеку досягнуто в працях Драуцбурга Т. та Уліга Х. [162], Фаріа-е-Кастро М. [166], Функе М., Тераса Р. [172], де розглянуто роль фіскального стимулу та фіскального мультиплікатора реалізованого в основному через збільшення обсягу державних інвестицій та цільових державних видатків.

Важливим дослідженням щодо впливу бюджетної політики на економічне зростання є дослідження вчених Фатас А. та Міхов І. [148], які порівнюючи дані 91 країни шляхом використання рівняння функції фіскальних (податки і державні витрати) і не фіскальних змінних (темпи зростання ВВП, ВВП на душу населення та капітальних інвестицій; величину експорту та імпорту товарів і послуг у відсотках до ВВП) доводять, що 1) уряди, які агресивно використовують фіскальну

політику, викликають значну макроекономічну нестабільність; 2) волатильність виробництва, спричинена дискреційною фінансовою політикою, знижує економічне зростання більш ніж на 0,8 відсоткового пункту на кожен відсотковий пункт збільшення волатильності; 3) розумне використання фінансової політики значною мірою пояснюється наявністю політичних обмежень та інших політичних та інституційних змінних. Тобто, автори розглядають не лише позитивний вплив бюджетної політики на макроекономічну стабільність, але й негативний вплив, акцентуючи увагу на тому, що неефективна бюджетна політика може бути джерелом загроз для економічної безпеки держави.

Підсумовуючи наведене вище, зауважимо, що методика оцінки впливу бюджетної політики на економічну безпеку в західній науковій думці ґрунтується на структурованих економетричних моделях, які дають змогу кількісно оцінити вплив змінних бюджетної політики на економічний ріст та сектори економіки, які постраждали від економічних криз. При цьому стохастичні моделі дають змогу оцінити вплив випадкових змінних чи випадкових подій на бюджетну політику, що в свою чергу дає змогу оцінити реакцію влади на дисбаланси і такими чином проаналізувати власне ефективність політики, як мистецтва управління економікою. В основу економетричних моделей покладено змінні, які відображають як політику доходів, так і політику державних витрат, а у системі витрат особливий акцент зроблено на державних інфраструктурних інвестиціях, що виступають драйвером не лише економічного відновлення після криз, але й економічного зростання.

Щодо української економічної думки в контексті використання методик оцінки впливу бюджетної політики на економічну безпеку, то варто виокремити три підходи: 1) структурний підхід, що заснований на структуруванні економічної безпеки держави за рівнями та елементами. Структурування за таксономічними рівнями: нанорівень; мікрорівень; мезорівень; макрорівень; мегарівень [36; 53; 114]. Структурування економічної безпеки держави за елементами: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, соціальна, науково-технологічна, енергетична, продовольча [33; 104; 132] тощо 2)

індикаторно-критеріальний підхід, що заснований на виокремленні груп показників, що відображають окремі елементи економічної безпеки та їх індикативні значення для розуміння рівня економічної безпеки [46; 71; 105; 109; 111].

Погоджуємося з авторами про необхідність структурування економічної безпеки за рівнями та елементами для створення можливостей щодо детальної оцінки її рівня, однак в контексті впливу бюджетної політики на економічну безпеку чи впливу уряду на економічну безпеку в цілому виділення мегарівня економічної безпеки є недоречним. Адже ні уряд в цілому, ні Міністерство фінансів, на яке покладено функції розробки і реалізації бюджетної політики не може впливати на глобальну чи регіональну економічну безпеку. Окрім цього, певні сумніви викликає виділення нанорівня економічної безпеки, під яким розуміють рівень особистої безпеки людини, громадянина, сім'ї, домогосподарства, адже з погляду на участь в економічних відносинах доцільніше виділяти безпеку домогосподарства як безпеку споживачів економічних благ з одного боку, і як безпеку рівноправного учасника системи грошового обігу з іншого.

Разом з цим, структурування економічної безпеки за складовими елементами також є дискусійним питанням, адже досить часто у фаховій економічній літературі виділені елементи включають одне одного, що під час розрахунку тих чи інших кількісних інтегральних показників економічної безпеки призводить до подвійного рахунку. Наприклад, макроекономічна безпека як елемент економічної безпеки може включати в себе енергетичну безпеку, інвестиційну безпеку, а демографічна безпека виходить за рамки об'єкту дослідження, адже включає в себе соціальний компонент.

Поряд з цим, враховуючи методики оцінки впливу бюджетної політики на економічну безпеку західної економічної думки та порівнюючи її з українською наукою ми не знаходимо таких структурних елементів економічної безпеки як інфраструктура та логістика, що є основою функціонування будь якої економічної системи. Як свідчать результати аналізу наукових праць американських та

європейських вчених саме державні інвестиції в інфраструктуру є одним із основних заходів бюджетної політики, спрямовані на посткризове відновлення економіки та стимулювання економічного зростання, а отже й високого рівня економічної безпеки.

Тому, з метою формування методики оцінки впливу бюджетної політики на стан економічної безпеки держави доцільно розширити традиційні теоретичні моделі економічної системи (які використовуються як в наукових працях, так і в підручниках з макроекономіки та складають основу для формування бюджетної і грошово-кредитної політики) шляхом додавання економічної інфраструктури та логістики, як основних елементів функціонування національної і світової економіки. Варто відзначити, що базові моделі економіки в науковій літературі засновані на моделях грошового обігу [52; 161; 187], адже всі відомі школи економічної теорії спрямовують свій інструментарій на регулювання грошових потоків з метою досягнення цілей економічного розвитку (рис 1.1).

На рисунку 1.2 відображено традиційну схему грошових потоків в економіці, яка за своєю суттю є спрощеною моделлю економічної системи та включає в себе ключові економічні суб'єкти (державна в особі уряду та центрального банку, фірми та домашні господарства), які взаємодіють з основними ринками, а саме ринком ресурсів, ринком продуктів, фінансовим ринком та світовим ринком.

Однак на відміну від існуючих моделей економічної системи та моделей грошових потоків [52; 161; 187], запропонована нами схема враховує центральну роль державного бюджету у перерозподілі фінансових ресурсів у системі господарювання, особливо в умовах централізованої моделі управління державою та її економікою, яка склалася в сучасному світі. У цій моделі держава, представлена урядом та центральним банком, не є звичайним економічним агентом на рівні з фірмами та домашніми господарствами, а виконує роль ключового координатора економічних процесів, забезпечуючи функціонування національної економіки через бюджетну політику. Вона реалізує три основні функції: стабілізаційну, розподільчу та регулюючу.

Стабілізаційна функція бюджетної політики спрямована на забезпечення макроекономічної стабільності та пом'якшення коливань економічного циклу через фінансові інструменти. Реалізація цієї функції відбувається шляхом залучення державного боргу на фінансовому ринку та здійснення прямих державних видатків для підтримки функціонування підприємств і домашніх господарств під час «провалів ринку», що дозволяє уряду своєчасно реагувати на економічні виклики, підтримуючи рівновагу між попитом і пропозицією та мінімізуючи загрози економічній безпеці держави.

Розподільча функція передбачає не лише перерозподіл доходів і ресурсів для зменшення соціальної нерівності, але й забезпечення умов для розширеного відтворення. Це включає фінансування соціальних програм, пенсій, медичних послуг, а також інвестиції в освіту та науку, що сприяють довгостроковому економічному розвитку та соціальній стабільності.

Регулююча функція бюджетної політики полягає у впливі на економічну діяльність через податкову політику та реалізацію цільових державних програм і капітальних інвестицій, спрямованих на забезпечення високого рівня економічної безпеки країни. Вона також включає заходи щодо стабілізації фінансових ринків та підтримки стратегічно важливих галузей економіки.

Державний бюджет акумулює податкові надходження від підприємств і домогосподарств та спрямовує їх на фінансування державних програм, розвитку інфраструктури, соціальних виплат та інших важливих сфер, що забезпечує безперебійне функціонування національної економіки на всіх етапах економічного циклу та сприяє розширеному відтворенню. Стабілізаційна та регулююча функції бюджетної політики тісно взаємодіють із загальною макроекономічною політикою, сприяючи нівелюванню ефектів «провалів ринку» та мінімізації загроз економічній безпеці держави.

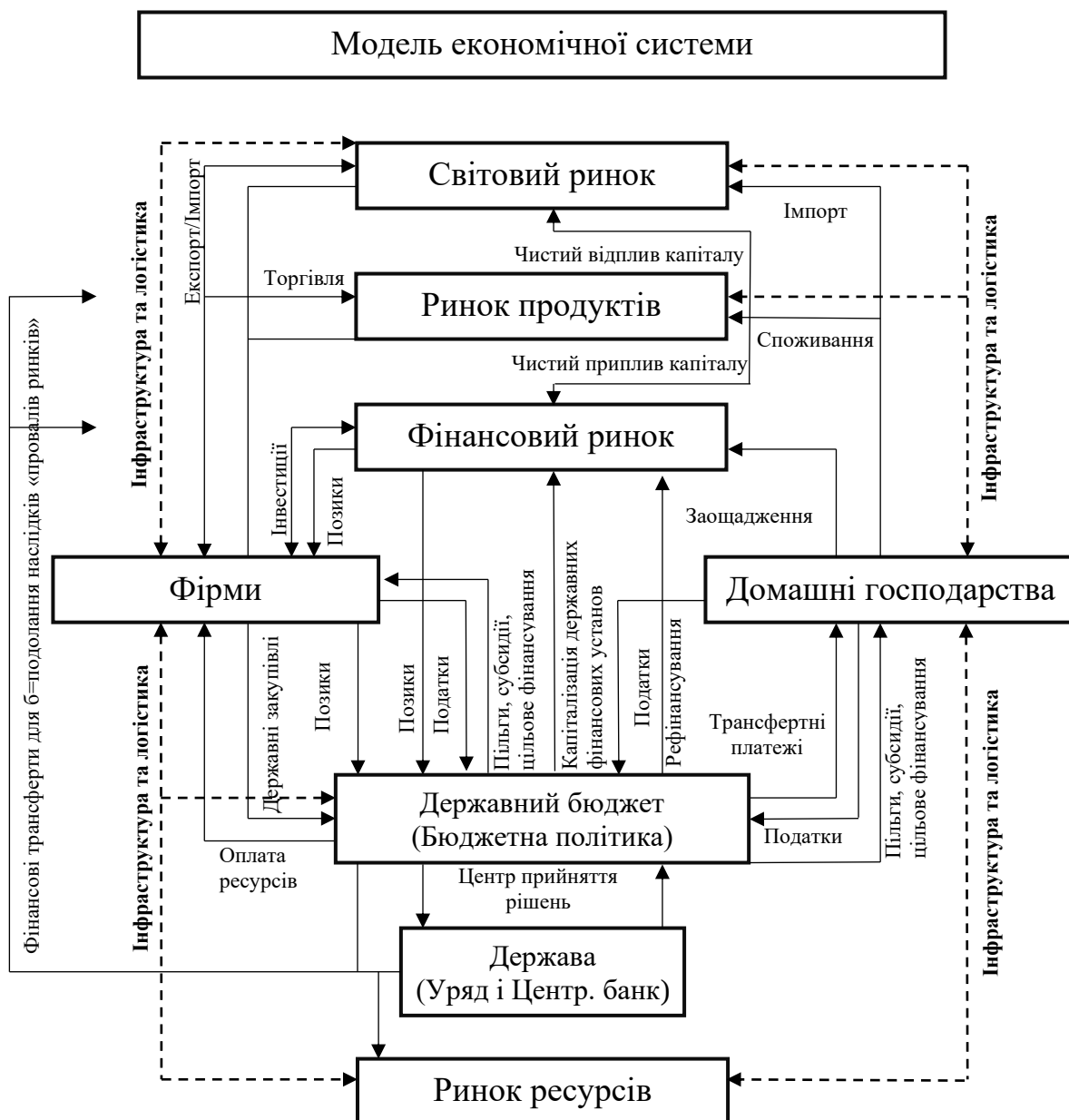

Рис. 1.1. Модель економічної системи з урахуванням впливу бюджетної політики, інфраструктурних і логістичних зав'язків

*Побудовано автором на основі [52; 161; 187]

Окрім цього, запропонована нами схема містить такі важливі елементи економічної системи як інфраструктура та логістика, адже порушення логістичних ланцюгів поставок чи повне припинення транспортного сполучення внаслідок тих чи інших обставин може призвести до розбалансування грошових потоків, оскільки відсутність поставок товарів з ринку ресурсів, ринку продуктів та світового ринку нівелює функцію грошей як засіб обігу (Т-Г-Т) і фактично перериває грошовий

потік. Таким чином, стан логістики та економічної інфраструктури потрібно вважати одним із основних елементів економічної безпеки держави, а також одним із основних об'єктів впливу бюджетної політики. На розвиток, модернізацію та підтримку високого рівня функціональності інфраструктури повинні спрямовуватися бюджетні видатки в рамках державних цільових програм розвитку економіки. Підтвердженням важливості виділення інфраструктури та логістики як окремих елементів економічної безпеки держави є результати досліджень іноземних [175; 196; 203] та українських вчених [47; 100], а також дані [55] і документи Уряду України [90], які доводять важливість цілісності інфраструктури та безперебійного функціонування логістики в умовах війни.

Щодо індикаторно-критеріального підходу до оцінки економічної безпеки, то економічна безпека держави як об'єкт впливу бюджетної політики повинна мати чітку структуру та чіткий набір показників, які її визначають. Підбір показників економічної безпеки повинен ґрунтуватися на принципах вимірності, доступності та формалізації, що дозволить сформулювати динамічні числові ряди даних для проведення необхідних розрахунків.

Проблематика оцінки економічної безпеки України добре висвітлена в наукових працях вітчизняних вчених, які в залежності від мети та характеру дослідження сформували авторські набори тих чи інших показників економічної безпеки. З метою проведення оцінки науково-методичних підходів до визначення показників виміру економічної безпеки держави ми проаналізували наукометричну базу даних Google Академія на предмет найбільш цитованих статей українських вчених на тему розрахунку рівня економічної безпеки та дійшли висновку, що статей з цитуванням більше двадцяти разів є лише п'ять [46; 71; 109; 111; 215]. Всі визначені авторами показники виміру економічної безпеки згруповані в додатку А.

Окрім наукових статей, досить широкий перелік показників економічної безпеки (125 показників) наведено у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [95] (додаток А).

Контент-аналіз науково-методичних підходів до оцінки економічної безпеки держави наведених у наукових працях та Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України дає змогу зробити декілька ключових висновків з цього питання:

1) кількість показників запропонована кожним з авторів є надто великою (від 12 до 125 одиниць), а багато з них дублюють один одного, що не лише ускладнює оцінку економічної безпеки, але й ускладнює розуміння самої сутності об'єкту дослідження;

2) практично у всіх проаналізованих наукових статтях та в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України проведено групування показників економічної безпеки за тими групами, які не відповідають сутності поняття «економічна безпека». Зокрема виникають сумніви щодо доцільності виокремлення групи показників «макроекономічної безпека», адже на наш погляд, якщо мова йде про економічну безпеку держави, тобто безпеку макрорівня (макроутворення), то макроекономічна безпека за своєю суттю і є економічною безпекою держави. Відтак, за умови виокремлення макроекономічної безпеки, виокремлення інших складових економічної безпеки є недоречним, адже макроекономічна безпека повинна включати бюджетну безпеку, виробничу безпеку тощо. Окрім цього, варто звернути увагу й на виокремлення груп показників соціальної безпеки, демографічної безпеки та продовольчої безпеки, які за своєю суттю виходять за межі системи виробництва, розподілу та споживання товарів і послуг, яка характеризує економіку, як наукову категорію чи елемент суспільного буття. Саме високий рівень економічної безпеки є визначальним фактором функціонування соціальної сфери суспільства, елементами якої є соціальна, демографічна та продовольча безпека. Тобто як в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [95], так і в наукових працях [46; 111] мова йде не про економічну безпеку держави, а про соціально-економічну, яка за своєю суттю є ширшим поняттям та має ширший об'єкт дослідження.

3) у всіх проаналізованих працях відсутня група показників безпеки інфраструктури і логістики, що нівелює значення розрахованих інтегральних

показників, адже вони не враховують основного фактору функціонування товарних і ресурсних ринків в сучасному глобалізованому світі. Разом з тим, варто зауважити, що Мартинюк В.П. [71] у своїй статті виокремив транспортну безпеку, однак запропоновані показники транспортної безпеки повною мірою не відображають безпеку логістичної інфраструктури в цілому, а акцентують увагу на розвитку транспорту, як фірм-суб'єктів економічної системи.

Таким чином, побудову науково-методичного підходу до оцінки економічної безпеки ми пропонуємо розпочати з розуміння економіки як системи виробництва, розподілу та споживання товарів і послуг, тобто зробити акцент на структуру власне економічної системи, яка включає в себе фірми (виробники товарів і послуг), домогосподарства (споживачі товарів і послуг), бюджетні і монетарні установи (як регулятори процесів виробництва, обміну та споживання), ринки (як місце формування попиту і пропозиції на товари і послуги), логістика і економічна інфраструктура (як система забезпечення виробництва і споживання).

Виходячи з наведеного вище, в роботі, під економічною безпекою держави розумітимемо комплексну характеристику стану національної економічної системи, що відображає її стійкість, стабільність та здатність до розвитку, забезпечення балансу між виробництвом, розподілом та споживанням товарів і послуг, безперебійне функціонування логістичних і інфраструктурних елементів, та здатність держави ефективно протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам, зокрема, шляхом проведення ефективної бюджетної політики.

Для кожного елемента економічної системи сформуємо групи ключових показників, які дадуть змогу оцінити тенденції економічної безпеки держави та виробити необхідний набір рішень бюджетної політики для згладжування впливу негативних шоків на макроекономічну динаміку. Згрупуємо запропоновані нами показники на рисунку 1.2.

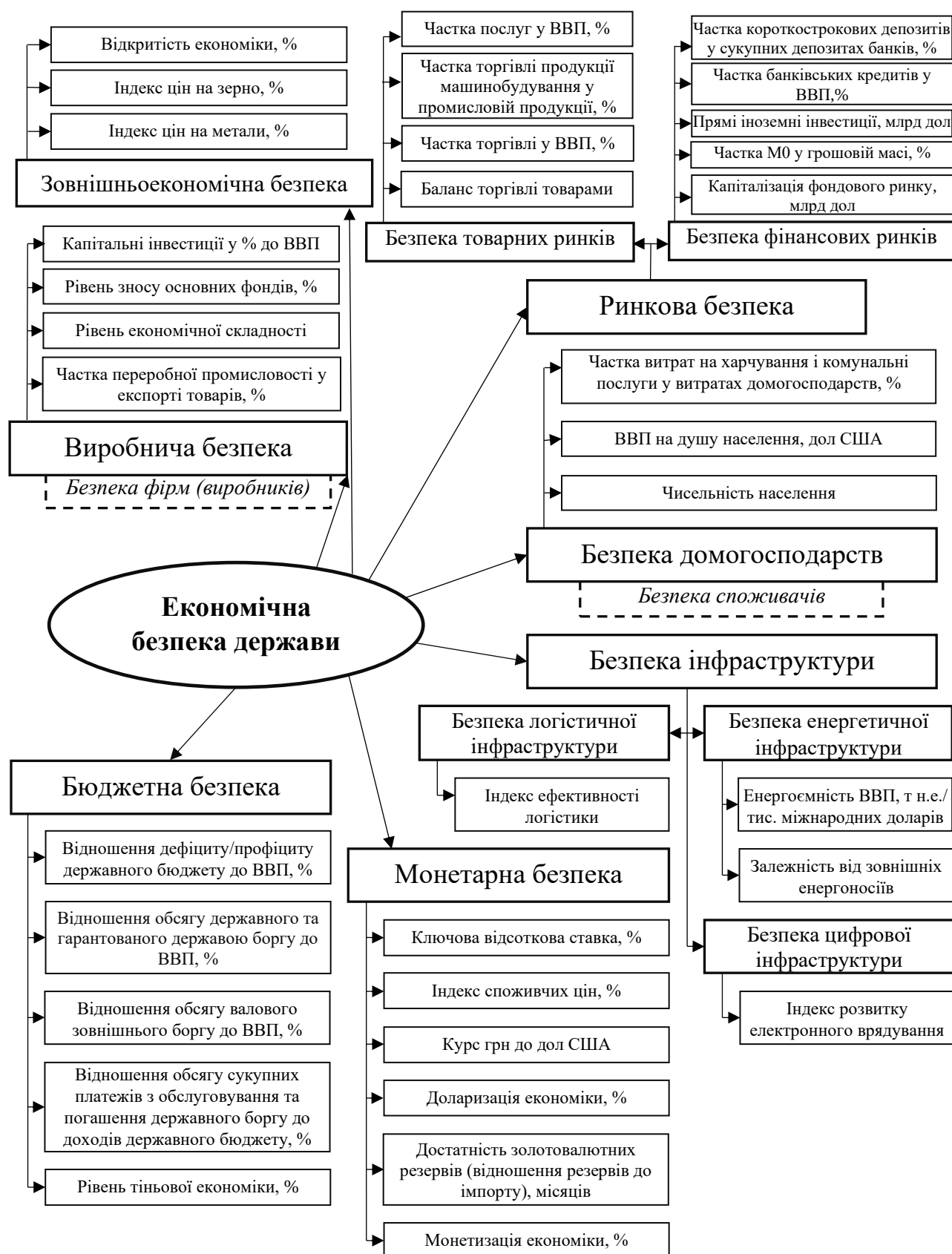

Рис. 1.2. Система показників оцінювання компонентів економічної безпеки держави

*Власна розробка автора

Коротко зупинимося на характеристиці кожного показника економічної безпеки. Так, до групи показників виробничої безпеки нами віднесено ті показники, які на наш погляд, відображають ключові якісні аспекти виробничого сектору в державі. Показник частки переробної промисловості у експорті товарів є надзвичайно важливим для економічної безпеки держави, адже чим вищим є частка переробної промисловості у експорті товарів, тим меншими є загрози коливання кон'юнктури сировинних ринків для макроекономічної динаміки. Окрім цього, розвинута переробна промисловість дає змогу виготовляти товари з високою доданою вартістю, що створює умови для збільшення надходження експортної виручки, іноземних інвестицій та розвитку інновацій.

Показник економічної складності є цілісним показником, який характеризує складність і диверсифікованість експортованих товарів країни. Чим вищий рівень показника економічної складності, тим ширший асортимент продукції країни, для виробництва якої потрібні передові навички та знання [182]. Тобто показник економічної складності є комплексним показником, який відображає наукоємність, технологічність та диверсифікованість виробництва товарів.

Рівень зносу основних фондів в контексті виробничої безпеки свідчить про якість бази виробничих потужностей, а обсяг капітальних інвестицій у відсотках до ВВП свідчить про здатність держави оперативно відновлювати чи повністю оновлювати основні фонди з метою збереження або нарощування конкурентних позицій виробничого сектору на внутрішніх і зовнішніх товарних ринках. Виділення показника капітальних інвестицій у відсотках до ВВП також здійснено з метою відображення інвестиційної безпеки виробничого сектора.

Другим елементом економічної безпеки держави є безпека споживачів, які споживають вироблені виробничим сектором товари і послуги. Безпеку споживачів, в ролі яких виступають домогосподарства, можна виміряти такими показниками як: чисельність населення, ВВП на душу населення та частка витрат на харчування і комунальні послуги у витратах домогосподарств. Чисельність населення відображає кількість споживачів продукції, від якої залежить рівень попиту та обсяги виробництва. ВВП на душу населення в контексті безпеки споживачів відображає

можливості домогосподарств щодо споживання товарів і послуг. Частка витрат на харчування і комунальні послуги у витратах домогосподарств є доповнюючим показником до показника ВВП на душу населення, оскільки також відображає можливості домогосподарств щодо споживання товарів і послуг, а також характеризує умови щодо розвитку того чи іншого ринку, адже зростання частки витрат домогосподарств на їжу і комунальні послуги у сукупних витратах свідчить про зниження попиту на непродовольчі товари.

Третім елементом економічної безпеки держави є безпека ринків, яка включає в себе безпеку товарного ринку, безпеку ринку послуг та безпеку фінансових ринків. Враховуючи високий рівень глобалізації товарний ринок будь-якої країни є залежним від тенденцій розвитку міжнародних товарних ринків тому показник балансу торгівлі товарами відображає і участь країни у світовому ринку, і залежність від імпортованих товарів. Від'ємне сальдо торгівлі товарами свідчить про імпортозалежність економіки держави та загрози для фінансового ринку в контексті валютної стабільності, а також загрози для виробничого сектору.

Показник частки торгівлі у ВВП також є важливим для характеристики безпеки товарного ринку і економічної безпеки взагалі, адже з одного боку збільшення частки торгівлі у ВВП свідчить про її розвиток, а з іншого – збільшення частки торгівлі може призвести до зменшення обсягів виробництва, що несе ризики для індустріалізації держави. Тому, на практиці, зростання частки торгівлі за умови зростання переробної промисловості є позитивним аспектом для економічної безпеки, однак зниження частки переробної промисловості за рахунок збільшення частки торгівлі свідчить про зростання загроз імпортозалежності.

Безпека ринку послуг також є важливою для економічної безпеки держави, адже зниження розвитку послуг знижує рівень економічного розвитку держави в цілому за рахунок зменшення прибутковості підприємств сфери послуг та за рахунок зменшення доступу до критично важливих для функціонування економіки послуг, так як логістичні послуги. Тому показник частки послуг у ВВП є відображенням розвитку ринку послуг в державі.

Щодо безпеки фінансового ринку, то ключовими, на наш погляд, показниками, які її визначають є капіталізація фондового ринку, частка М0 у грошовій масі, частка короткострокових депозитів у сукупних депозитах банків. Показник капіталізації фондового ринку в контексті економічної безпеки не лише відображає здатність підприємств залучити додаткове фінансування для свого розвитку, а фінансовим установам вигідно розмістити кошти, але й рівень відкритості звітності підприємств, адже процедура розміщення акцій та облігацій вимагає повного розкриття звітності, особливо коли мова йде про IPO. В свою чергу повне розкриття звітності та участь підприємств і фінансових установ у фондовому ринку є умовою зниження рівня тінізації економіки. Низький рівень капіталізації фондового ринку свідчить про мінімізацію можливостей підприємств щодо залучення додаткового фінансування, що обмежує економічне зростання.

Часка готівки в грошовій масі, як показники економічної безпеки виділяється в розглянутих вище методиках розрахунку економічної безпеки [46; 95], адже він є досить інформативним щодо рівня розвитку грошового ринку зокрема і фінансового ринку взагалі. Збільшення обсягу готівки в обігу свідчить про вплив коштів з ринку капіталів на грошовий ринок, а також про зростання тіньової економіки, адже саме готівка обслуговує неофіційну економіку.

Показник частка короткострокових депозитів у сукупних депозитах банків ми виокремили для того, що проаналізувати строковість ринку депозитів і довіру до банківської системи. Зважаючи на те, що за підсумками 2023 року частка короткострокових депозитів (терміном до одного року) в банківській системі України складає 95%, що свідчить про зниження можливостей банків для довгострокового кредитування економіки, зменшення довіри до банків з боку населення та зменшення горизонтів планування як в банках, так і в підприємствах.

Поряд з показниками безпеки ринків, варто додати четвертий елемент економічної безпеки – зовнішньоекономічну безпеку, яка, в контексті нашого підходу до структурування елементів економічної безпеки, відображає стійкість національної економіки до зовнішніх шоків та кон'юнктури світових ринків.

Зовнішньоекономічна безпека відображає здатність держави ефективно функціонувати в умовах глобальної економіки, зберігаючи при цьому стабільність внутрішнього економічного розвитку. Вона характеризується такими показниками:

1) відкритість економіки, що відображає ступінь інтеграції національної економіки у світовий ринок. Висока відкритість економіки може мати як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, це може сприяти доступу до нових ринків та технологій, з іншого – підвищує ризики залежності від зовнішніх економічних умов та можливих глобальних криз;

2) індекс цін на метали. Цей показник є важливим для України, зважаючи на її значну залежність від експорту металів. Зниження світових цін на метали може негативно вплинути на валютні надходження держави, що в свою чергу впливає на фінансову стабільність та платіжний баланс країни;

3) індекс цін на зерно. Подібно до металів, зерно є важливим експортним товаром для України. Коливання світових цін на зерно безпосередньо впливає на доходи сільськогосподарського сектору, платіжний баланс і загальну економічну стабільність країни.

Запропоновані показники дозволяють оцінити рівень стійкості економіки до змін на міжнародних ринках, а також визначити основні загрози для економічної безпеки, що виникають у зовнішньоекономічній сфері. Саме тому зовнішньоекономічна безпека є невід'ємною частиною комплексного аналізу економічної безпеки держави, і її моніторинг та управління є важливими для забезпечення довгострокової стабільності та розвитку країни.

Зважаючи на останні проблеми в логістиці та енергетиці України, які пов'язані із повномасштабною війною з Російською Федерацією виокремлення групи показників безпеки інфраструктури є ключовим заходом у системі оцінки економічної безпеки держави, адже саме логістична, енергетична та цифрова інфраструктура створює умови для виробництва, розподілу і споживання економічних благ.

Так, оцінку безпеки логістичної інфраструктури можна провести шляхом оцінки розвитку транспорту, як наприклад зроблено в праці Мартинюка В.П. [71],

однак логістична інфраструктура – це не тільки транспортні мережі, але й комунікаційні, програмно-інформаційні та управлінські мережі, які створюють основу для обслуговування логістичних ланцюжків поставок [186]. Відтак з метою комплексного врахування всіх аспектів розвитку логістичної інфраструктури, як елемента економічної безпеки ми використали Індекс ефективності логістики (Logistics Performance Index, LPI), який оцінює шість ключових параметрів розвитку логістики:

- ефективність процесу оформлення (швидкість, простота і передбачуваність формальностей) органами прикордонного контролю, включаючи митницю;
- якість торгової і транспортної інфраструктури (наприклад, порти, залізниці, дороги, інформаційні технології);
- легкість організації поставок за конкурентоспроможними цінами;
- компетентність і якість логістичних послуг (наприклад, транспортних операторів, митних брокерів);
- здатність прокладати маршрути і відстежувати вантажі;
- своєчасність відвантаження в напрямку призначення в запланований або очікуваний час доставки [193].

Врахування всіх аспектів логістичної інфраструктури в одному індексі ефективності логістики дає можливість для визначення його як ключового показника економічної безпеки держави.

Окрім логістичної інфраструктури важливу роль у системі забезпечення економічної безпеки відіграє енергетична інфраструктура, оцінка якої в роботі здійснюється за допомогою таких показників як: енергоемність ВВП та залежність від зовнішніх енергоносіїв. Звичайно, енергетична інфраструктура включає в себе електростанції, родовища природного газу і нафти, електромережі, трубопроводи, однак в контексті економічної безпеки важливим є не самий факт наявності елементів виробництва і транспортування енергії, а здатність енергетичної системи генерувати необхідні обсяги енергії для задоволення виробництва та досягнення енергетичної незалежності. Саме з цих причин для оцінки рівня енергетичної

безпеки і безпеки енергетичної інфраструктури в роботі застосовано показник залежності від зовнішніх енергоносіїв, адже рівень залежності визначає якість енергетичної інфраструктури, а саме: достатність і диверсифікованість виробничих потужностей; фізичний і моральний стан виробничих потужностей; втрати при транспортуванні енергії до споживачів. Зосередженість енергетичної інфраструктури на використання вичерпних джерел енергії, високий рівень зносу виробничих потужностей та втрати під час транспортування енергії до споживачів є одним із основних аспектів необхідності залучення зовнішніх джерел для забезпечення внутрішніх потреб. Зважаючи на часті випадки використання енергоносіїв в умовах гібридних війн залежність від імпорتنих енергоносіїв чинить суттєвий негативний вплив на економічну безпеку країни.

Щодо енергоємності ВВП, то цей показник також спрямований на відображення рівня економічної безпеки, адже чим вища енергоємність ВВП, тим вища потреба у виробництві енергії. В свою чергу рівень енергоємності ВВП також залежить від розвитку енергетичної інфраструктури та рівня цін на електроенергію для комерційних споживачів, оскільки ринкова ціна на електроенергію та інші енергоносії виступає в ролі основного стимулу модернізації виробництва з метою зменшення витрат на споживання енергії.

Окрім виробників, споживачів та ринків в економічній системі країн важливу роль виконує держава в особі фіскальних та монетарних органів, метою яких є регулювання економічних процесів та оперативна реакція на ринкові шоки, провали ринку і економіки в цілому. Ефективність і швидкість реакції на негативні економічні шоки є фактором підтримання високого рівня економічної безпеки країни.

Відтак, в системі показників економічної безпеки держави варто виокремити показники бюджетної та монетарної безпеки, динаміка яких визначає вектори прийняття управлінських рішень в сфері макроекономічної політики в цілому.

Аналізуючи наукову літературу з питань бюджетної та економічної безпеки, можемо дійти висновків, що переважна більшість вчених надає перевагу традиційним показникам, які відображають тенденції функціонування бюджетної

системи держави, а саме: відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП; відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП; відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП; відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету; рівень тіньової економіки.

Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП та Відношення державного боргу до ВВП є традиційними критеріями визначення загроз бюджетній безпеці держави та на рівні міжнародних угод (Маастрихтський критерій) чи рекомендацій Міжнародного валютного фонду обмежуються певними межами. Зокрема згідно з Маастрихтським критерієм державний борг не повинен перевищувати 60% ВВП, а відношення дефіциту державного бюджету до ВВП – 3% [158]. Разом з тим, потрібно зауважити, що на практиці кожна держава має свій рівень бюджетної безпеки, а рекомендовані критерії можуть бути суттєво перевищені, наприклад, як в Японії. Однак як зазначається в праці Рейнгарт К. та Рогофф К. [102] головними причинами виникнення фінансових криз є не порушення критеріїв співвідношення дефіциту державного бюджету і державного боргу до ВВП, а причини залучення державного боргу і збільшення дефіциту бюджету. Серед таких причин автори виділяють форс-мажорні обставини (війна); цілеспрямовану урядову політику та залучення боргів для виконання популістських обіцянок уряду, тобто так званий «одіозний борг», суть якого описана в праці Е. Туссена [215]. Тому аналіз бюджетної безпеки має більш комплексний підхід, ніж визначення фактів перевищення тих чи інших обмежувальних критеріїв державного боргу чи дефіциту бюджету.

Показник відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету є також важливим для бюджетної безпеки, адже чим більший обсяг витрат на обслуговування державного боргу тим менше можливостей в Уряді фінансувати пріоритетні бюджетні програми. При цьому варто зауважити, що витрати на обслуговування державного боргу залежать не лише від величини самого боргу, а від якості

боргової політики результатом якої є відсоткова ставка залучених кредитів та ставка дохідності державних облігацій.

Щодо тінізації економіки, як показника бюджетної безпеки, то такий показник дає змогу оцінити обсяги недонадходження до державного бюджету внаслідок провадження тіньової економічної діяльності і, таким чином, вибудувати комплекс рішень щодо збільшення надходжень до бюджету.

Монетарна безпека як елемент економічної безпеки також має певний набір показників для оцінки, серед яких найважливішими є ті показники, які відображають основні тенденції грошово-кредитної політики та стану грошово-кредитного ринку, а саме: ключова відсоткова ставка; індекс споживчих цін; валютний курс; доларизація економіки; достатність золотовалютних резервів (відношення резервів до імпорту), місяців; монетизація економіки. Показники монетарної безпеки мають одну важливу особливість, яка полягає в тому, що вони мають прямопропорційний вплив на економічну безпеку, адже у випадку зростання показників економічна безпека погіршується, а у випадку зниження – покращується. Окрему увагу варто приділити показнику доларизації економіки, який є важливим для економіки України, адже відображає рівень присутності іноземної валюти в економічних процесах. При цьому зауважимо, що наявна статистика Національного банку України дозволяє розрахувати лише офіційну доларизацію, однак готівковий валютний ринок збільшує значення показника доларизації економіки, що дає змогу зробити висновок про фактичну бівалютність грошової системи нашої держави, яка під час економічних шоків має негативний вплив на функціонування товарних і фінансових ринків та на формування ціни.

Враховуючи описану вище структуру економічної безпеки та її елементи за допомогою кореляційного аналізу можна визначити ступінь взаємозв'язку між змінними бюджетної політики та змінними, що відображають індикатори економічної безпеки. Основною ціллю кореляційного аналізу є встановлення, наскільки сильно змінні залежать одна від одної і чи існує статистичний зв'язок між ними.

На основі кореляційного аналізу доцільно побудувати кореляційно-регресійну модель інтегрального показника економічної безпеки за формулою виду (1.1):

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon \quad (1.1)$$

У цій формулі:

Y – залежна змінна, яку ми намагаємося прогнозувати;

X – незалежна змінна, яка використовується для прогнозування Y ;

β_0 – підсумковий параметр, відомий як «зрушення» або «перехоплення». Він вказує на те, яким буде значення Y , коли X дорівнює нулю;

β_1 – коефіцієнт регресії, який вказує на те, наскільки змінюється Y при зміні X . Він вимірює нахил лінії регресії;

ε - помилка (решта), яка представляє собою різницю між спостереженими значеннями Y і значеннями, прогнозованими за допомогою моделі. Ця помилка враховує всі інші фактори, які впливають на Y та не включені до моделі.

Разом з тим, варто зауважити, що розглянутий нами підхід до оцінки впливу бюджетної політики на економічну безпеку не є повним, оскільки він відображає лише кількісну складову оцінки, яка дає змогу визначити основні тенденції економічної безпеки та проаналізувати вплив змінних бюджетної політики на зміну самих тенденцій та на внутрішні і зовнішні загрози. Проте ефективна оцінка впливу бюджетної політики на економічну безпеку вимагає також проведення якісного аналізу.

Якісний аналіз у контексті бюджетної політики передбачає вивчення якості рішень, прийнятих у сфері бюджетного планування і використання ресурсів. Він охоплює оцінку та аналіз нормативно-правових актів, що регулюють бюджетний процес. Детальний розгляд нормативно-правових рамок дозволяє виявити, чи відповідають вони сучасним викликам і потребам суспільства.

Важливим аспектом якісного аналізу є також оцінка ефективності бюджетних програм та проектів. Це включає в себе аналіз того, наскільки ефективно бюджетні кошти використовуються для досягнення стратегічних цілей

та завдань, визначених у бюджеті. Якісний аналіз допомагає виявити ефективність бюджетних витрат та можливість їх оптимізації.

Загалом, якісний аналіз бюджетної політики доповнює кількісний аналіз, дозволяючи оцінити не лише кількісний вплив бюджету на економічну безпеку, але і якість управління бюджетними ресурсами, що є важливим аспектом забезпечення стійкості та стабільності економічної системи.

Висновки до першого розділу

1. Теоретичні основи формування бюджетної політики як важливої складової економічної безпеки включають розуміння бюджетної політики як ключового інструменту державного регулювання, що забезпечує акумуляцію, ефективний розподіл і перерозподіл фінансових ресурсів з метою досягнення макроекономічної стабільності та забезпечення економічної стійкості країни. Бюджетна політика відіграє центральну роль у підтриманні фінансової рівноваги та стійкості економіки до внутрішніх і зовнішніх загроз, що є критично важливим для національної безпеки. Формування бюджетної політики базується на системному підході, що враховує як внутрішні, так і зовнішні чинники, які впливають на економічну безпеку держави. Внутрішніми факторами є забезпечення збалансованості доходів і видатків державного бюджету, управління державним боргом та контроль над інфляційними процесами. Зовнішніми факторами виступають зміни глобальної економічної кон'юнктури, ризики фінансових ринків і політичні загрози, які можуть негативно вплинути на економічну стабільність країни. У рамках бюджетної політики держава визначає пріоритети фінансування, такі як оборона, охорона здоров'я, освіта, соціальний захист та економічний розвиток, що є ключовими елементами для підтримання економічної безпеки. Крім того, бюджетна політика включає механізми адаптації до непередбачуваних економічних і соціальних змін, що дозволяє знизити ризики економічної нестабільності та забезпечити довгострокову економічну стійкість. Зважаючи на це, бюджетна політика є не лише інструментом фінансового управління, але й стратегічним елементом національної безпеки, який забезпечує здатність держави

реагувати на виклики, зберігаючи економічну стабільність і поступовий розвиток в умовах постійно мінливого глобального середовища. Таким чином, в роботі доведено, що теоретичні основи формування бюджетної політики розкривають її мультифункціональність, стратегічну значущість та необхідність постійної адаптації до нових економічних реалій і загроз.

2. Інституційне середовище, інструменти та ризики реалізації бюджетної політики формують складну та багатокомпонентну систему, яка забезпечує ефективне функціонування бюджетної політики в умовах дотримання економічної безпеки. В роботі під інституційним середовищем бюджетної політики у належному безпековому вимірі запропоновано розуміти комплекс макроекономічних, правових і ресурсо-достатніх умов реалізації бюджетного процесу з дотриманням економічної безпеки виконання державою своїх функцій акумуляції, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів в межах бюджетних приписів. Інституційне середовище охоплює сукупність інститутів загальнодержавного управління, економічних інститутів, інститутів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та соціо-культурних інститутів, кожен з яких відіграє ключову роль у реалізації бюджетної політики. Зокрема, інститути загальнодержавного управління, такі як Міністерство фінансів України, Національний банк України та Міністерство економіки України, забезпечують координацію та впровадження бюджетної політики на державному рівні, у той час як економічні інститути, включаючи власність, економічну політику, фінансову систему та державний бюджет, формують основу для ефективного перерозподілу фінансових ресурсів та забезпечення макроекономічної стабільності. Важливість інституційного середовища бюджетної політики підкреслюється його тісним зв'язком з інституційним середовищем економічної безпеки, що забезпечує інтеграцію економічних і фінансових процесів в єдину систему, спрямовану на збереження національної безпеки. У цьому контексті, інституційне середовище бюджетної політики потребує постійного оновлення і адаптації до нових викликів і загроз, таких як макроекономічна нестабільність, структурні деформації економіки, а також зниження рівня ділової активності, що

виникають внаслідок внутрішніх та зовнішніх факторів. Інструменти реалізації бюджетної політики, включаючи регуляторні та фінансові інструменти, є динамічними і змінюються в залежності від умов функціонування бюджетного процесу, що дозволяє ефективно реагувати на виклики часу. Ризики, що виникають під час реалізації бюджетної політики, включають форс-мажорні обставини, такі як пандемії та військові конфлікти, що можуть призводити до значного зростання бюджетного дефіциту, боргового навантаження і дисбалансів у фінансовій системі, потребують відповідних заходів з боку держави. Відтак, інституційне середовище, інструменти та ризики реалізації бюджетної політики є взаємопов'язаними елементами, які визначають ефективність бюджетної політики та її здатність забезпечувати економічну безпеку держави.

3. Систематизація методичних засад дослідження впливу бюджетної політики на економічну безпеку держави ґрунтується на інтеграції основних економічних теорій та застосуванні структурованих економетричних моделей для кількісного та якісного аналізу. Зокрема, класичні, неокласичні, кейнсіанські, некейнсіанські та монетаристські підходи дозволяють оцінити роль бюджетної політики у формуванні економічної безпеки через призму економічного зростання. Використання методів економіко-математичного моделювання, таких як кореляційно-регресійний аналіз, DSGE моделі та моделі на основі системи рівнянь, є найбільш поширеним у західній економічній думці, дозволяючи кількісно оцінити вплив бюджетної політики на макроекономічну стабільність та економічну безпеку. При цьому важливим аспектом є відсутність чіткої та структурованої термінології в галузі економічної безпеки в західній економічній літературі, що ускладнює інтеграцію результатів досліджень у контекст економічної безпеки. Відтак, в роботі сформовано науково-методичний підхід до оцінювання впливу бюджетної політики на економічну безпеку, який базується на моделі грошового обігу як базису економічної системи, доповненій елементами економічної інфраструктури та логістики, належного функціонування яких є критичним для підтримання стабільних економічних процесів обміну товарами та грошима, від чого безпосередньо залежить економічна безпека держави, особливо в кризових та

форс-мажорних обставинах, як от пандемія чи війна. Враховуючи модель грошових потоків, економіка в роботі розуміється як система, що включає виробництво, розподіл та споживання товарів і послуг, з акцентом на взаємодію фірм, домогосподарств, бюджетних та монетарних установ, ринків, з'єднаних економічною інфраструктурою. Такий підхід розширює традиційні моделі економічної системи та дозволяє врахувати всі ключові аспекти економічної безпеки, забезпечуючи цілісне бачення та глибший аналіз ефективності впливу бюджетної політики на економічну безпеку держави.

Основні результати дослідження за першим розділом дисертаційної роботи опубліковані у наступних наукових роботах автора [138; 139; 140; 141; 143], що подані у списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РЕАЛІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Тенденції і суперечності бюджетної політики України в контексті забезпечення економічної безпеки держави

Бюджетна політика є фундаментальним інструментом уряду в сфері управління економічним розвитком. Завдяки розподілу фінансових ресурсів, формуванню доходів і управлінню видатками бюджетна політика може стимулювати економічне зростання, забезпечувати макроекономічну стабільність, сприяти соціальному добробуту та підтримувати діяльність приватного сектора. Добре розроблена та ефективно реалізована бюджетна політика має вирішальне значення для розвитку сталої, інклюзивної та процвітаючої економіки.

Бюджетна політика виступає як стрижневий елемент економічної безпеки держави, адже вона дозволяє Уряду ефективно реагувати на внутрішні економічні потрясіння та зовнішні загрози. Економічна безпека вимагає здатності пом'якшувати непередбачені обставини, такі як глобальні економічні спади, стихійні лиха чи геополітична напруженість, і адаптуватися до них. Завдяки антициклічним заходам, таким як пакети фіскального стимулювання та цільові програми економічного розвитку, держава може оперативно забезпечити необхідний осяг фінансування розвитку критично важливих галузей з метою пом'якшення негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз для національної економіки забезпечивши макроекономічну стабільність.

Разом з тим, потрібно зауважити, що важливим аспектом реалізації бюджетної політики є недопущення використання її інструментів для виконання популістичних цілей політиків, що, в кінцевому підсумку, може призвести до негативних сценаріїв розвитку національної економіки та накопичення структурних макроекономічних дисбалансів.

З цією метою в теорії та практиці бюджетної політики розроблено та впроваджено критерії бюджетної безпеки, які спрямовані на досягнення збалансованості бюджетної політики та макроекономічної стабільності. В основному такі критерії стосуються величини дефіциту державного бюджету та державного боргу. Зокрема, критерій дефіциту державного бюджету в розмірі 3% ВВП, який використовуються в багатьох країнах світу, вперше був запропонований Європейським Союзом (ЄС) як частина Маастрихтського договору в 1992 році [213]. Договір встановив критерії для приєднання країн до Економічного та валютного союзу (ЄВС). Один із критеріїв, відомий як «критерії конвергенції» або «маастрихтські критерії», встановлює для країн-членів ЄС максимальний дефіцит бюджету в 3% ВВП і максимальний рівень державного боргу в 60% ВВП. Ці критерії були спрямовані на сприяння фінансовій дисципліні та забезпеченні стабільності й стійкості спільної валютної зони.

Аналогічні критерії бюджетної безпеки закладено в Бюджетному кодексі України, зокрема, стаття 14 встановлює граничну величину дефіциту державного бюджету на рівні 3% від прогнозного номінального обсягу валового внутрішнього продукту України на відповідний рік, а стаття 18 – граничну величину державного боргу на рівні 60% ВВП [9].

Потрібно зауважити, що під впливом світової фінансово-економічної кризи в країнах ЄС було прийнято Договір про стабільність, координацію та управління (TSCG), яким обґрунтовано правило збалансованого бюджету «1/20» та механізм корекції у разі відхилення від цього правила, а також правило боргового гальмування, яке потребує додаткових зусиль від країн із валовим боргом понад 60%. Таким чином, якщо співвідношення боргу до ВВП країни перевищує 60%, то правило збалансованого бюджету вимагає щорічного зменшення відношення боргу на 1/20 різниці між фактичним відношенням боргу до ВВП і пороговим значенням у 60% [216].

В переважній більшості наукової літератури, автори також дотримуються Маастрихтських критеріїв бюджетної безпеки [65; 83; 85], однак деякі вітчизняні вчені [48; 65; 120] використовують розширений підхід до оцінки бюджетної безпеки

держави, який заснований на показниках відображених у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [95] (табл. 2.1) з дещо іншими граничними значеннями показника відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП.

Таблиця 2.1

Індикатори бюджетної безпеки відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [95]

Індикатор	Граничне значення
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	-4 – 6
Відношення дефіциту/профіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління до ВВП, %	-1 – 2
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	20 – 33
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	10

Розглядаючи наведені вище критерії оцінки бюджетної безпеки, зауважимо, що Маастрихтські критеріїв бюджетної безпеки є універсальними, використовуються багатьма країнами і вченими, а також є основою для порівняння рівня бюджетної безпеки між країнами світу. Щодо тих критеріїв, які виокремлені в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, то дискусійним є критерій, що визначає рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, адже результат його оцінки виходить за межі бюджетної політики центральної влади, тобто за межі державного бюджету як об'єкту дослідження.

В нашій роботі для оцінки основних тенденцій і суперечностей бюджетної політики України вважаємо за доцільне використати Маастрихтські критерії, відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету (який запропонований в Методичних рекомендаціях), а також такий критерій як: відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП та рівень тіньової економіки. Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП є важливим показником для бюджетної політики України, адже він відображає залежність державного бюджету від зовнішнього фінансування, а також окреслює загрози зовнішнього управління державою. Щодо рівня тіньової економіки, то цей показник характеризує рівень загроз для виконання

доходів державного бюджету України, адже чим вищим є рівень тіньової економіки, тим нижчими є можливості держави щодо мобілізації податкових надходжень до бюджету.

Враховуючи вищенаведене проаналізуємо бюджетну політику України в контексті забезпечення як безпосередньо бюджетної безпеки, так і економічної безпеки держави в цілому.

Так, одним із найважливіших критеріїв ефективності бюджетної політики та рівня бюджетної безпеки є критерій збалансованості державного бюджету, який визначається як відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП. Проаналізуємо динаміку цього показника за 2005–2022 роки (рис. 2.1). Такий тривалий проміжок часу для аналізу збалансованості державного бюджету України нами взято з метою визначення впливу економічних криз на державний бюджет та дослідження реакції бюджетної політики на кризові явища в національній економіці.

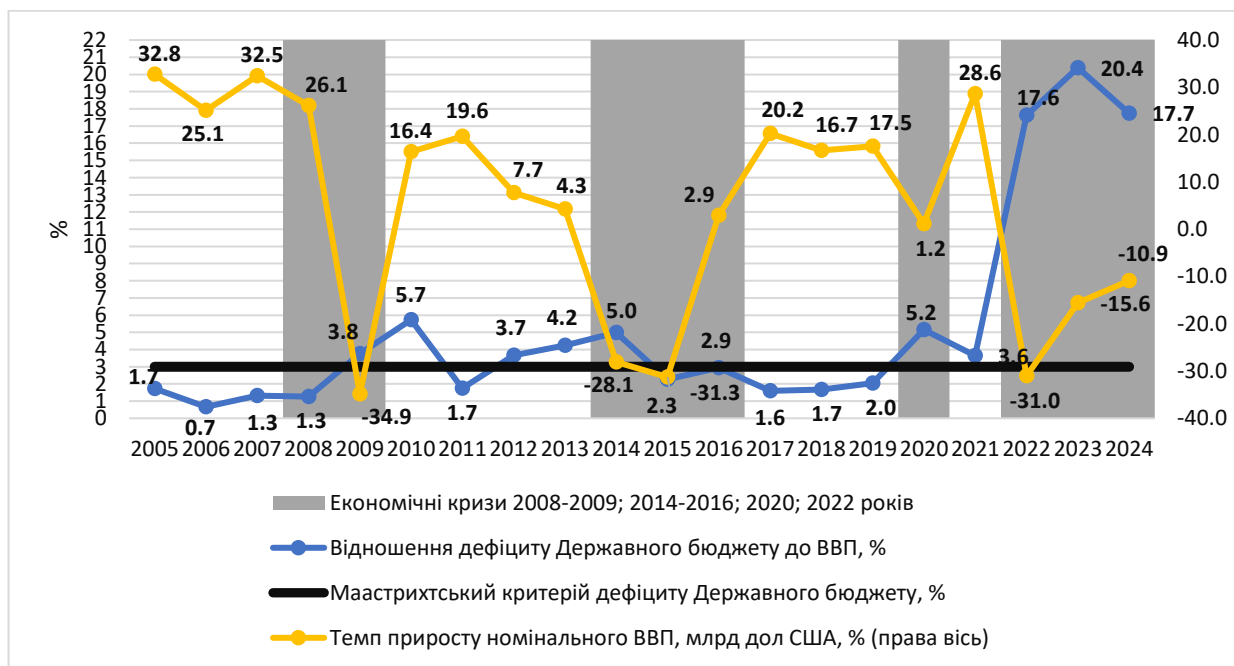

Рис. 2.1 Динаміка показників деяких показників бюджетної безпеки та темпів приросту ВВП України у 2005-2024 роках

*Розраховано автором за даними Державного веб-порталу бюджету для громадян [40] та Державної служби статистики України [10]

Дані рисунку 2.1 свідчать про те, що найнижчий рівень дефіциту державного бюджету України спостерігався у 2005–2007 роках, коли темпи приросту номінального ВВП, вираженого в доларах США, були найвищими (+25,1–32,8%).

Подібна динаміка дефіциту державного бюджету та темпів приросту ВВП фіксувалася також у 2017–2019 роках, що свідчить про ефективніші фіскальні практики в умовах сприятливої макроекономічної кон'юнктури.

Порушення Маастрихтського критерію та критерію збалансованості державного бюджету, визначеного Бюджетним кодексом України щодо граничного значення відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП на рівні не більше 3%, відбувалося під час усіх економічних криз у період з 2009 по 2024 рік включно. Зокрема, у 2022–2024 роках рівень дефіциту значно перевищував допустимі межі, досягнувши 17,6% у 2022 р., 20,4% у 2023 р. та 17,7% у 2024 р., що супроводжувалося різким падінням темпів приросту номінального ВВП на –31,0%, –15,6% та –10,9% відповідно. Це є об'єктивною реакцією на зовнішні шоки та посилення воєнно-фінансового навантаження на бюджет. Разом з тим, навіть у посткризові роки попередніх періодів ефективність бюджетної політики залишалася недостатньою для забезпечення фіскальної стійкості, оскільки граничний рівень дефіциту було перевищено у 2010, 2012, 2013 та 2021 роках. Причини розбалансування державного бюджету в зазначені роки мають як управлінський, так і макроекономічний характер. З метою їх конкретизації доцільно проаналізувати рівень виконання державного бюджету України за доходами і видатками у 2005–2024 роках (табл. 2.2).

Дані таблиці 2.2 свідчать, що за останні двадцять років державний бюджет України було виконано за доходами лише у 2006, 2011, 2015, 2020, 2021, 2022 та 2023 роках (в таблиці 2.2 відзначено сірим кольором), хоча, зважаючи на високі темпи приросту ВВП (див. рис. 2.1), фактів виконання Держбюджету за доходами мало б бути більше. Причинами таких тенденцій, безумовно, є економічні дисбаланси та кризові явища, однак у деяких висновках Рахункової палати про виконання державного бюджету України [20] також наголошується на неефективному плануванні та прогнозуванні Урядом як макроекономічних показників, так і доходів державного бюджету. Це свідчить про наявність негативного управлінського аспекту, пов'язаного з якістю організації бюджетного процесу, що, у підсумку, призводить до хронічного дефіциту державного бюджету..

Таблиця 2.2

Динаміка рівня виконання державного бюджету України за доходами у 2005-2024 роках

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Коефіцієнт варіації (V _o)
Податкові надходження	99,95	103,23	100,43	97,79	83,34	95,71	101,77	88,29	93,03	95,76	99,87	100,26	99,20	99,18	94,45	103,01	103,49	78,88	99,00	98,13	7%
податок на доходи фізичних осіб	100,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	91,03	96,96	92,21	89,11	105,80	106,55	97,22	100,68	103,58	105,37	99,98	99,08	103,28	99,05	62%
податок на прибуток підприємств	100,00	99,30	118,60	112,30	76,94	99,65	115,09	95,04	93,77	99,14	94,21	111,91	99,69	117,68	112,11	98,40	101,22	68,84	129,93	112,83	14%
Збори за спеціальне використання природних ресурсів	100,00	72,36	101,72	84,16	82,10	75,01	104,34	104,47	100,64	89,35	89,09	70,54	98,12	97,29	80,18	96,74	110,26	119,82	62,09	90,59	16%
ПДВ з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг)	100,00	93,89	77,28	64,10	84,07	135,19	91,21	78,08	98,20	95,36	96,77	87,95	77,75	93,87	94,01	146,91	122,71	119,11	94,26	92,70	21%
ПДВ з ввезених на територію України товарів (робіт, послуг)	100,00	112,53	98,67	97,90	86,99	90,44	106,92	87,33	93,41	97,94	99,83	105,99	113,23	98,44	89,69	90,23	102,65	58,97	92,72	92,04	12%
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	100,00	78,18	99,89	90,94	91,29	90,84	81,82	87,21	85,80	87,99	106,18	104,56	92,62	91,07	81,35	107,02	97,73	70,73	143,87	105,31	17%
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	100,00	118,45	112,52	99,22	84,11	105,19	131,49	94,98	89,22	129,56	103,52	119,96	100,57	103,75	111,04	108,45	122,71	54,81	93,54	101,13	16%
ввізне мито	100,00	110,53	108,16	98,65	60,95	101,98	102,15	102,25	87,99	79,27	106,57	103,76	103,63	94,60	98,85	106,87	107,31	65,40	112,51	98,44	14%
вивізне мито	100,00	24,26	97,46	54,11	129,85	78,21	60,47	51,22	31,27	275,23	171,33	101,02	140,19	79,29	31,29	71,47	294,49	251,70	29,27	47,79	73%
Рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	101,38	82,48	86,34	92,97	109,92	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	161%
Інші податки та збори	96,40	134,43	102,28	144,08	106,87	106,77	113,45	101,98	105,04	88,57	44,55	-55,29	513,72	-17,77	94,94	102,63	105,93	66,50	137,32	198,91	100%
Неподаткові надходження	93,82	97,25	95,14	101,73	79,38	99,31	94,62	101,25	99,15	90,37	108,60	94,18	96,14	95,92	105,87	93,54	89,69	85,34	101,21	100,18	7%
Доходи від власності та підприємницької діяльності	99,99	98,07	86,95	93,91	87,05	90,96	84,40	55,95	55,59	104,78	140,48	92,66	102,38	106,06	103,62	100,37	83,31	57,23	110,65	105,84	22%
кошти, що перераховуються Національним банком України	100,00	100,00	100,72	172,41	36,67	155,47	123,02	179,19	122,72	100,00	102,15	100,43	98,62	88,26	136,34	100,00	100,00	138,33	100,6	100,00	28%
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	100,00	132,97	148,61	98,95	104,79	94,66	115,01	86,87	112,20	112,23	304,50	121,32	133,16	120,26	108,78	55,26	73,29	70,93	119,57	141,49	43%
Інші неподаткові надходження	99,97	91,66	94,88	97,44	94,29	80,33	84,35	82,54	74,29	81,55	124,70	93,47	97,64	96,99	94,01	103,40	98,76	86,42	114,9	105,84	13%
Власні надходження бюджетних установ	79,11	93,67	95,97	91,80	90,76	93,07	87,76	97,10	98,02	80,68	81,37	84,56	82,62	88,26	84,45	90,10	90,88	96,81	99,06	98,35	7%
Доходи від операцій з капіталом	100,00	32,04	68,55	34,45	41,59	74,68	81,38	59,66	25,36	48,93	22,76	15,11	76,81	138,85	14,82	12,01	35,60	54,32	21,52	45,40	62%
Від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	100,00	117,87	107,08	141,85	77,00	44,92	53,59	29,20	145,97	103,07	36,22	74,68	90,43	61,74	73,93	58,63	67,64	367,62	1463,0	690,31	343%
Цільові фонди	100,00	103,34	116,57	119,29	131,16	212,25	123,00	136,52	113,97	91,11	9,31	3,65	131,47	3,85	102,51	98,73	104,37	67,86	239,21	172,23	61%
Разом доходів	98,19	100,63	98,58	97,09	81,96	96,74	100,40	90,33	94,26	94,55	100,70	97,59	99,58	98,02	96,30	100,84	101,26	102,05	117,86	113,54	8%
Офіційні трансферти	100,00	110,82	98,62	97,63	86,88	89,96	97,62	94,31	88,71	95,28	75,72	97,71	98,68	98,21	98,61	98,86	99,22	51,36	103,86	88,84	13%
Всього доходів	98,21	100,74	98,58	97,10	82,13	96,54	100,38	90,34	94,23	94,55	100,50	97,59	99,57	98,02	96,32	100,82	101,24	101,52	104,11	103,23	5%

Розрахувавши коефіцієнти варіації для статей доходів державного бюджету України, зауважимо, що стабільний рівень ($V_{\sigma} < 10\%$) невиконання державного бюджету спостерігається за такими статтями як податкові надходження ($V_{\sigma} = 7\%$), неподаткові надходження ($V_{\sigma} = 7\%$), власні надходження бюджетних установ ($V_{\sigma} = 7\%$) та всього доходів ($V_{\sigma} = 5\%$). При цьому рівень виконання державного бюджету України за переліченими вище статтями має значну негативну реакцію на економічну кризу, адже виконання бюджету за статтею «податкові надходження» у 2009 році складає 83,34%, у 2014 – 95,76%; у 2022 – 78,88%, а у 2024 – 98,13%, що, попри покращення, все ще не є свідченням повної стабілізації. Подібна динаміка характерна і для «неподаткових надходжень»: у 2009 році – 79,38%, у 2022 – 85,34%, у 2024 – 100,18%, що підтверджує гіпотезу про існування як макроекономічних, так і управлінських чинників, що впливають на результативність дохідної частини бюджету. В ці ж періоди спостерігається суттєве зменшення ВВП України та зростання рівня тіньової економіки (рис. 2.2).

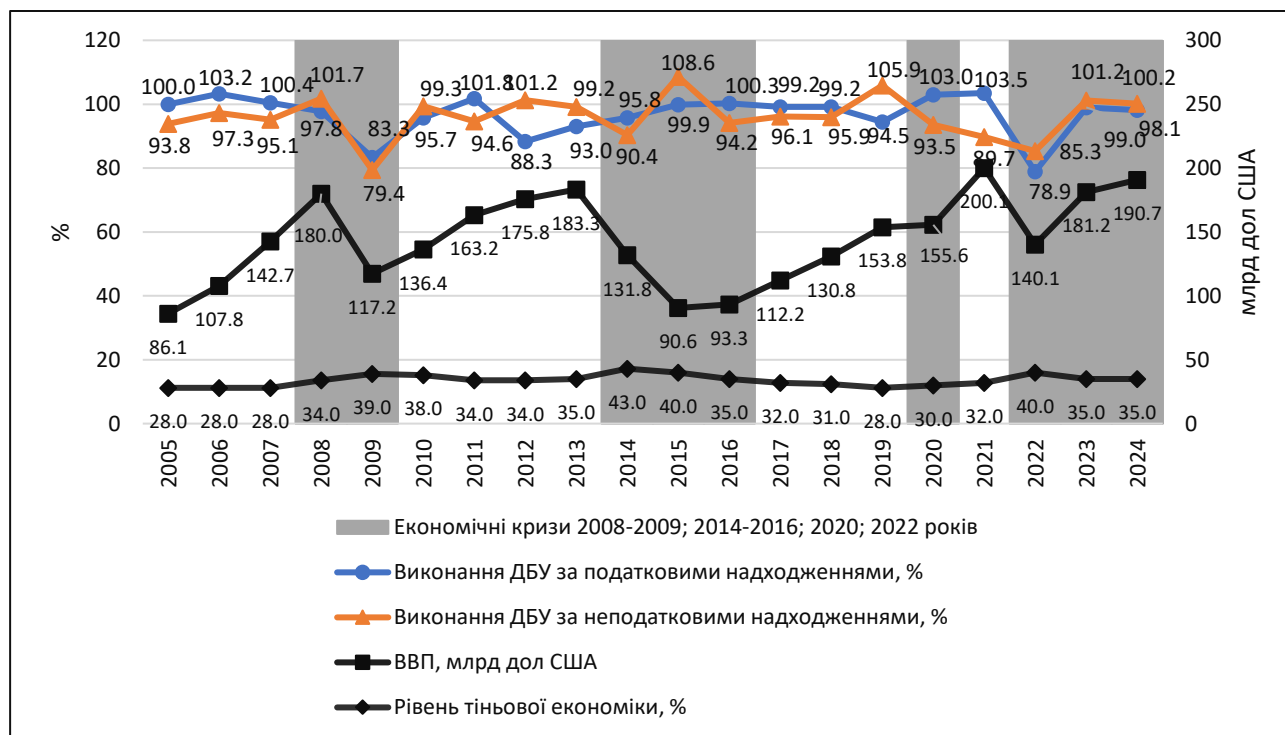

Рис. 2.2. Динаміка виконання державного бюджету України статтями «податкові і неподаткові надходження» та динаміка ВВП України у 2005-2024 роках

*Розраховано автором за даними Державного веб-порталу бюджету для громадян [40] та Державної служби статистики України [10]

Дані рисунку 2.2 свідчать про високий рівень кореляції між динамікою ВВП України та рівнем виконання державного бюджету України за податковими і неподатковими надходженнями в період кризи 2008-2009 та 2024 років, адже зниження обсягу ВВП призвело до зниження податкових і неподаткових надходжень. Однак, в період економічної кризи 2014-2016 років, яка виникла внаслідок анексії Росією Криму, окупації частини Донбасу та внутрішніх макроекономічних дисбалансів, між виконанням державного бюджету за податковими і неподатковими надходженнями та динамікою ВВП практично відсутній зв'язок, оскільки лише в 2014 році бюджет за податковими надходженнями виконано на 95,8%, а за неподатковими – на 90,4%, при тому, що зниження обсягу ВВП продовжувалося й в 2015 році.

Досягнення планових показників виконання державного бюджету України у 2015-2016 роках за доходами було здійснено завдяки таким факторам:

1) девальвація національної валюти. Девальвація національної валюти призвела до зростання обсягів надходжень до державного бюджету України у 2014 році у гривневому еквіваленті, зокрема: надходжень податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів на 10 743,5 млн грн, або 11,1%; акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції) – на 7 908,5 млн грн, або 88,4%, за рахунок збільшення на 7 471,2 млн грн, або в 2,3 раза, надходжень податку з імпортованих нафтопродуктів. Подібні тенденції збереглися й в 2015 році, адже девальвація національної валюти продовжувалася, що сприяло досягненню перевиконання плану доходів державного бюджету України за такими статтями як: акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції) – на 3,52%; ввізне мито – на 6,57%; вивізне мито – на 71,33% (див. табл. 2.2).

2) підвищення існуючих ставок податків і зборів (штрафів), а також запровадження нових елементів неподаткових надходжень до державного бюджету України (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Заходи із стабілізації доходів державного бюджету України в період економічної кризи 2014-2016 років

Нормативно-правовий акт	Назва збору чи штрафу	Результат надходження до державного бюджету України	Результат виконання державного бюджету України за окремою статтею
Закон України „Про запобігання фінансової катастрофи та створення умов для економічного зростання в Україні” від 27.03.2014 № 1166-VII	Запроваджено збір у розмірі 0,5% з операцій з купівлі іноземної валюти в безготівковій та/або готівковій формі.	Збільшення доходів державного бюджету на 6 658,5 млн грн.	Перевиконання доходів державного бюджету України за статтею «Податок на доходи фізичних осіб» на 5,8% у 2015 році
Закон України „Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів” від 31.07.2014 № 1621-VII	Запроваджено військовий збір у розмірі 1,5% від нарахованої заробітної плати та податок на доходи фізичних осіб у вигляді процентів за банківськими депозитами у розмірі 18% до бази оподаткування	Збільшення доходів державного бюджету на 2 534,7 млн грн та на 5 577,3 млн грн від надходження військового збору у 2014 та 2015 роках відповідно; збільшення доходів бюджету на 2 125,9 млн грн та на 5 540,9 млн грн від оподаткування доходів фізичних осіб у вигляді процентів у 2014-2015 роках відповідно	
	Підвищено плату за користування надрами для видобування природного газу з покладів, які повністю або частково залягають на глибині до 5 тис м, що не використовується для потреб населення, підвищено на 96,4%, нафти – на 15,4%, газового конденсату – на 7,1%.	Збільшення доходів державного бюджету за користування надрами на 5 178,8 млн грн	Перевиконання доходів державного бюджету України за статтею «Рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси» на 9,92%
Закон України „Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставок окремих податків” від 19.12.2013 № 713-VII і Закон України „Про запобігання фінансової катастрофи та створення умов для економічного зростання в Україні” від 27.03.2014 № 1166-VII	Підвищено ставки акцизного податку на лікero-горілчані вироби загалом на 42,5 %, а також підвищення, згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 11.06.2014 № 177, мінімальних оптово-відпускних цін на лікero-горілчані вироби двічі: з 17 червня і з 1 серпня 2014 року загалом на 30,9 %	Збільшено надходження до державного бюджету від Акцизного податку на лікero-горілчані вироби на 1 722,8 млн грн у 2014 році, а у 2015 році на 2127,6 млн грн	Перевиконання доходів державного бюджету України за статтею «Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)» на 6,18% у 2015 році
Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII „Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи”	Підвищено ставки акцизного податку для сигарет без фільтру в 2,2 раза	Збільшено надходження до державного бюджету від акцизного податку на сигарети на 1 605,8 млн грн	
Проведення тендера на отримання ліцензій на користування радіочастотним ресурсом України для впровадження радіотехнології „Цифровий стільниковий радіозв’язок IMT – 2000 (UMTS)” згідно з рішенням Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв’язку та інформації від 27.02.2015 № 110.		Збільшено надходження до державного бюджету від плати за видачу, переоформлення, продовження терміну дії ліцензій на користування радіочастотним ресурсом України та видачу дублікатів таких ліцензій на 8 864,4 млн грн	Перевиконання доходів державного бюджету України за статтею «Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності» на 12,3% у 2014 році та на 204,5% у 2015 році.

*Побудовано автором за даними Рахункової палати України [21; 22]

На відміну від 2014-2015 років, під час кризи 2008-2009 років Уряд більше уваги приділяв боротьбі з кризовими явищами у банківському секторі, який найбільше постраждав від кризи. В сфері бюджетної політики активних заходів щодо зміни податкових ставок, впровадження нових зборів чи штрафів не було здійснено. Однак варто відмітити підвищення ставок акцизного збору на тютюнові вироби, яке забезпечило зростання дохідної частини державного бюджету на суму майже 2 млрд грн.

Що ж стосується бюджетної політики України в період повномасштабної фази війни з Російською Федерацією, то завданням Уряду у 2022 році було не збалансування бюджету, а створення умов для функціонування бізнесу в умовах бойових дій, енергетичної та економічної кризи. Відтак, з цією метою було запроваджено ряд податкових пільг для фізичних осіб підприємців, малого і середнього бізнесу, що об'єктивно зменшувало надходження до державного бюджету України. Так, за попередніми даними Державної податкової служби України і Державної митної служби України загальна сума втрат доходів зведеного бюджету України від надання податкових пільг за 2022 рік становила 255,7 млрд гривень, що на 78,1 млрд гривень (або на 44 відсотка) більше, ніж у 2021 році, з них найвагоміші втрати були щодо: податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів (87,4 млрд гривень); податку на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) (58,9 млрд гривень); акцизного податку з ввезених на митну територію товарів (56 млрд гривень) та ввізного мита (36 млрд гривень) [97]. Таким чином, окрім негативних економічних факторів та наслідків бойових дій, одними із причин невиконання державного бюджету України за податковими і неподатковими надходженнями були свідомі рішення Уряду щодо послаблення фіскального тиску на функціонування бізнесу в умовах воєнного стану. Разом з тим, в цілому державний бюджет України за доходами вдалося виконати за рахунок надходження міжнародної фінансової допомоги.

Аналізуючи тенденції бюджетної політики України в контексті забезпечення бюджетної і економічної безпеки держави шляхом виконання

державного бюджету за доходами варто звернути увагу на відсутність системності політики доходів за такими статтями бюджету, як: вивізне мито (коефіцієнт варіації (V_{σ}) виконання статті складає 74%); доходи від операцій з капіталом ($V_{\sigma}=65\%$); адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності ($V_{\sigma}=45\%$). Значення коефіцієнту варіації більше за 20% свідчить про нестабільність ряду динаміки, а отже про нестабільність виконання державного бюджету України за переліченими вище статтями. Зважаючи на те, що національна економіка є залежною від міжнародної торгівлі, митна політика є дуже важливою для наповнення державного бюджету. Однак, як свідчать дані таблиці 2.2 виконання доходів державного бюджету за статтею «вивізне мито» досить часто є незадовільними, проте в кризовий період підвищення митних ставок призводить до перевиконання плану. Разом з тим, враховуючи те, що 70% українського експорту складають сировинні товари або товари первинної обробки, варто звернути увагу на митно-тарифне регулювання експорту в державах з сировинною економікою, а саме в Канаді, Казахстані, Аргентині, Австралії, Норвегії, Саудівській Аравії та інших. Відмінною рисою перелічених країн є використання експортних мит на сировинні товари, надходження від чого спрямовуються в національні фонди добробуту, а частка митних платежів у доходах державного бюджету коливається в межах 14-20%, тоді як в Україні частка вивізного мита у доходах державного бюджету складає менше одного відсотка. При цьому зауважимо, що випадки блокування українського сільськогосподарського експорту в країнах Європи у 2022-2024 роках, свідчить про те, що експортні ціни на українську сировинну продукцію сільського господарства дозволяють встановлювати вивізне мито на рівні 0,5-1% без шкоди експортерами. Звичайно, впровадження експортних мит на експорт руди та сировинних продуктів або продуктів первинної переробки сільського господарства є досить дискусійним питанням, однак земельні ресурси відповідно до Конституції України є національним багатством, а тому має бути адекватна плата за їх використання.

Ще однією особливістю бюджетної політики України в частині виконання державного бюджету за доходами є залежність дохідної частини бюджету від податкових надходжень (рис. 2.3), зокрема від надходжень податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів (робіт, послуг) (дод. №2.1).

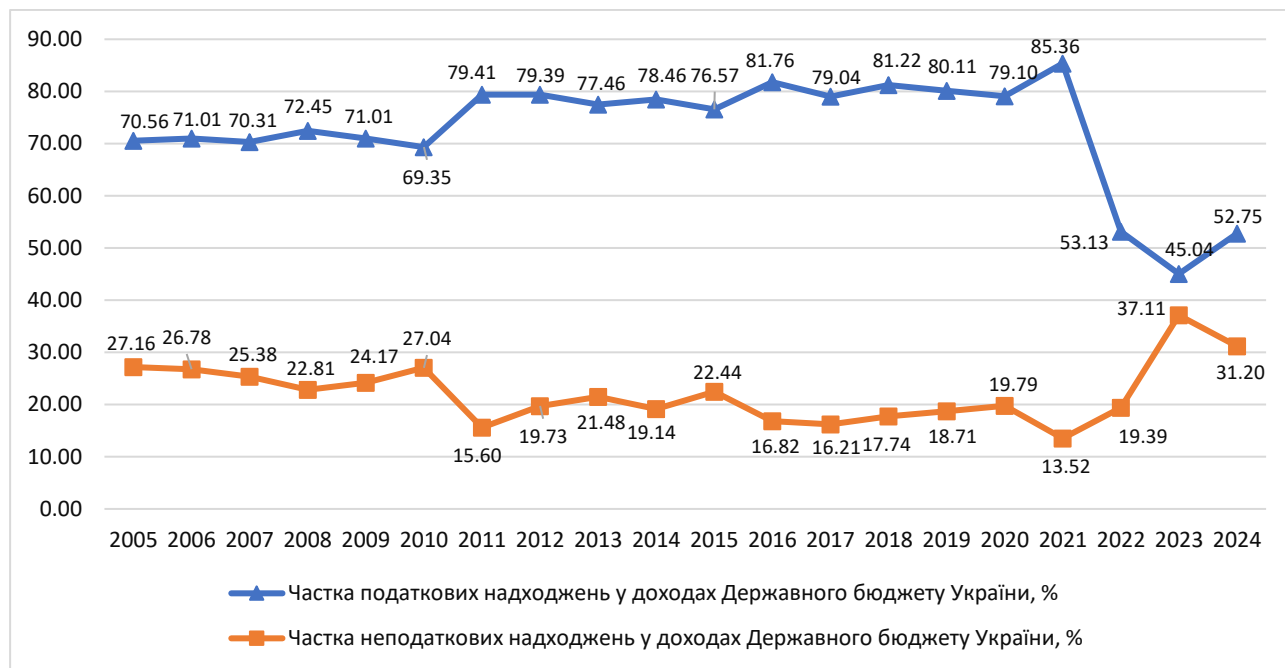

Рис. 2.3. Частка податкових і неподаткових надходжень у доходах державного бюджету України у 2005-2024 роках

*Розраховано автором за даними Державного веб-порталу бюджету для громадян [40]

Дані рисунку 2.3 свідчать, що частка податкових надходжень до державного бюджету України за 2005-2021 роки зросла на 15% (з об'єктивних причин 2022 рік не беремо до уваги), зміна тенденцій податкових надходжень відбулася внаслідок прийняття нового Податкового кодексу України, який вступив в силу з 2010 року. Разом з тим, аналізуючи дані, наведені в додатку А зауважимо, що третина доходів державного бюджету України формується з податку на додану вартість з ввезених товарів (робіт, послуг), а загалом частка непрямих податків у доходах бюджету складає 48%. Збільшення непрямих податків активізує тенденції зростання податкового навантаження на кінцевого споживача, що знижує стимули для підприємств підвищувати рівень ефективності своєї діяльності, адже зростання податкового навантаження не має суттєвого впливу на їх діяльність.

«Структура надходжень ПДВ до державного бюджету України відображає

рівень ефективності національної економіки, макроекономічної політики в цілому, і бюджетної політики зокрема. Адже, оскільки ПДВ від імпортованих товарів перевищує ПДВ від вироблених в Україні товарів, то в умовах відсутності реальної стратегії розвитку нашої держави, відсутності достатнього запасу фінансової міцності для стимулювання внутрішнього виробництва, глибокої кризи державного управління та державної влади в цілому виникає парадоксальна ситуація – зменшення імпорту товарів призведе до зниження обсягів надходжень до державного бюджету України від ПДВ» [139, с. 163].

Окрім цього, варто відмітити тенденції зменшення частки доходів державного бюджету України від податку на прибуток підприємств, адже з 2005 року по 2021 рік частка цього податку у доходах знизилася з 20,99% до 11,39% у 2021 році, і до 6,55% у 2022 році. Такі тенденції мають об'єктивний характер, адже за останні десять років кількість великих підприємств зменшилася на 49 одиниць, середніх підприємств – на 3251; малих – на 1561 [42]. При цьому, фінансові результати діяльності підприємств в умовах перманентних економічних криз є невисокими (за даними Держстату середня кількість підприємств, які отримують прибуток коливається в межах 55-65% за досліджуваний період), що безумовно позначається на обсягах сплати податку на прибуток.

Що ж стосується неподаткових надходження, то їх частка в доходах бюджету країн світу суттєво різниться. Так, в країнах ЄС неподаткові надходження до державного бюджету складають у середньому 9,2-10,8%, у США – 3,8-6,5% бюджету, у Китаї – третину державних доходів [106], в Україні – 15,6-27,2% доходів державного бюджету. Аналізуючи динаміку неподаткових надходжень та динаміку їх виконання за роками (додаток Б) можемо зробити висновок про те, що збільшення неподаткових надходжень відбувається тоді коли зростає рівень тіньової економіки, а механізм адміністрування податків не виконує свої функції щодо мобілізації податків в повному обсязі. Наприклад, у 2009 році частка неподаткових надходжень зросла з 22,81% до 24,17%; у 2015 з 19,14% до 22,44%; у 2022 – з 13,52% до 19,39%; у 2024 – до 31,20%

Поряд з тим, варто звернути увагу на низький рівень ефективності роботи податкових органів в частині проведення контрольно-перевірочної роботи та підготовлених за її результатами матеріалів, так за даними Рахункової палати у 2014-2015 роках судами всіх інстанцій 67,1% рішень приймались на користь платників податків (на загальну суму 56,3 млрд грн). Водночас через оскарження платниками податків рішень контролюючих органів щодо донарахування грошових зобов'язань, а також несплату ними узгоджених сум грошових зобов'язань фактично із донарахованих у 2014 році контролюючими органами грошових зобов'язань до бюджету сплачено лише 14,2%., за 9 місяців 2015 року – 10,9%, за 2016 рік – 5%; 2017 рік – 10,5%. За інші роки, на жаль, дані відсутні, однак наявна інформація дозволяє зробити висновок про високий обсяг недонадходжень до державного бюджету коштів від штрафів та санкцій за порушення податкового законодавства, в середньому бюджет недоотримує 25-30 млрд грн щороку. З огляду на те, що дефіцит державного бюджету в період кризи 2014-2016 років коливався в межах 45-78 млрд грн, половину коштів для його фінансування можна було б отримати за умови ефективнішої роботи податкових органів в частині податкового контролю.

Політика доходів відіграє важливу роль для збалансування державного бюджету на всіх етапах економічного циклу, однак політика видатків має дещо вищу вагу, адже вона не тільки спрямована для задоволення соціально-економічних потреб держави у фінансових коштах, але й повинна створювати умови для зростання доходів бюджету. Зупинимось детальніше на характеристиці політики видатків державного бюджету України.

Так, аналізуючи тенденції виконання державного бюджету України за видатками у 2007-2022 роках (додаток В) зауважимо, що за аналізований період жодна із статей видаткової частини державного бюджету за функціональною класифікацією не була виконана на 100%, як і вся видаткова частина загалом. Це, на наш погляд, свідчить про неефективність як бюджетного планування, так і механізму реалізації бюджетної політики України в цілому.

Дані додатку В свідчать про те, що видаткова частина державного бюджету України в розрізі функціональної класифікації містить три статті, за якими спостерігається нестабільне виконання видатків, а саме: видатки на економічну діяльність ($V_{\sigma}=19,22\%$), охорону навколишнього природного середовища ($V_{\sigma}=21,26\%$) та житлово-комунальне господарство ($V_{\sigma}=42,80\%$).

Невиконання запланованого рівня видатків на економічну діяльність, на наш погляд, є однією із найбільших суперечностей бюджетної політики України, адже саме видатки на економічну діяльність в рамках державних цільових програм розвитку повинні створювати умови для економічного зростання. Через видатки на економічну діяльність реалізується принцип «функціональних фінансів» - стимулювання розвитку пріоритетних галузей економіки, виробництва з високим рівнем доданої вартості, що в підсумку призводить до зростання ВВП та до збільшення доходів державного бюджету.

Розглядаючи групу статей видаткової частини державного бюджету України, які відображають видатки на економічну діяльність (додаток Д) відзначимо, що найнижчий рівень невиконання видатків на економічну діяльність спостерігається за статтями «Транспорт» (середній рівень виконання 86,83%), яка включає видатки на розвиток інфраструктури та технічного парку автомобільного, залізничного, повітряного транспорту та дорожнього господарства; «Інша промисловість та будівництво» (79,5%), включає видатки на промисловість з видобутку рудних та нерудних корисних копалин, обробну промисловість, будівництво, відтворення мінерально-сировинної бази; «Інші галузі економіки» (76,38%), включає видатки на туризм і готельно-ресторанну галузь економіки, а також на багатоцільові проекти розвитку, «Інша економічна діяльність» (64,8%).

Таким чином, можна зробити висновок про те що видатки на економічну діяльність і її складові, які формують базові умови державного стимулювання економічного зростання, розвитку інфраструктури, транспорту і логістики фінансуються з державного бюджету за залишковим принципом. Такий підхід до реалізації бюджетної політики негативно позначається не лише на бюджетній безпеці у зв'язку із недоотриманням доходів, але й на економічній безпеці, адже

бюджетна політика не вирішує завдання стратегічного розвитку національної економіки, оскільки саме фінансування і стимулювання розвитку обробної промисловості, будівництва та інфраструктури є основою економічного зростання держави.

Поряд з цим, варто відмітити значне невиконання видатків на охорону навколишнього середовища та житлово-комунальне господарство (рис. 2.4).

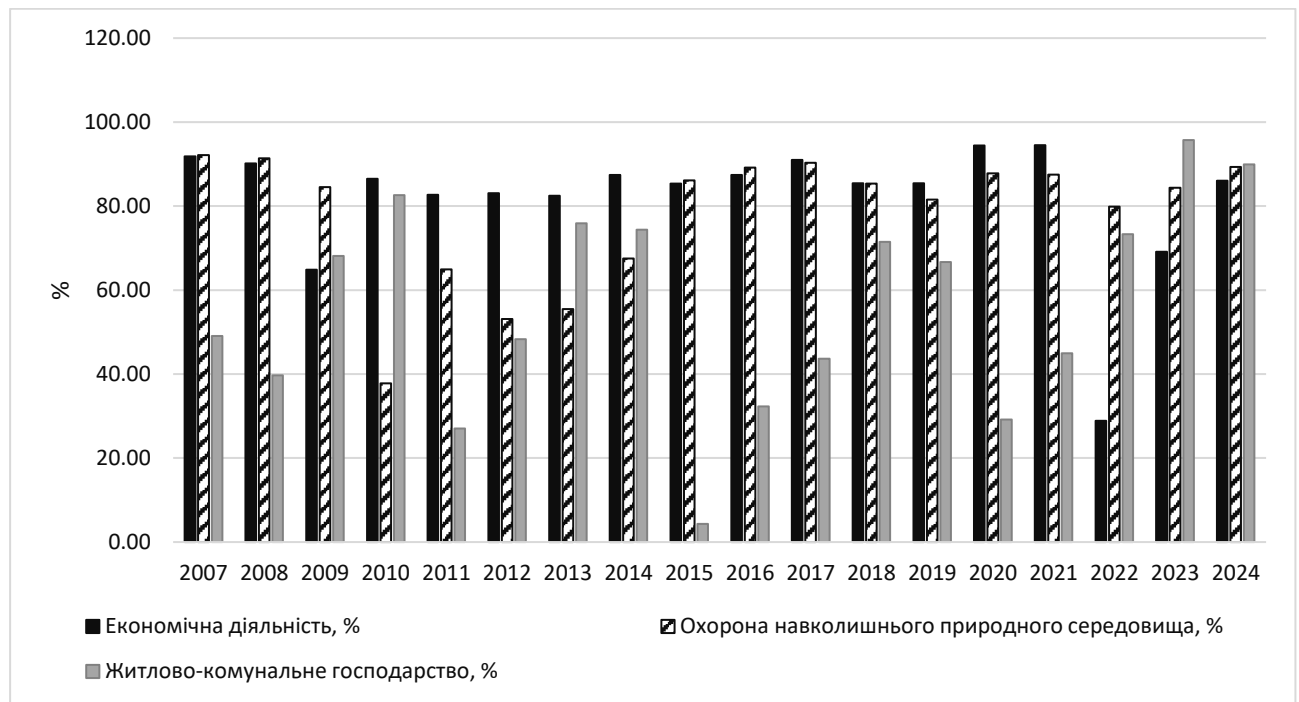

Рис. 2.4. Динаміка виконання видатків державного бюджету України на економічну діяльність, охорону навколишнього природного середовища та житлово-комунальне господарство у 2007-2024 роках

*Розраховано автором за даними Державного веб-порталу бюджету для громадян [40]

Дані рисунку 2.4 свідчать про найнижчий рівень виконання видатків на житлово-комунальне господарство, що поряд із видатками на економічну діяльність відображає неефективність бюджетної політики зокрема, і макроекономічної політики загалом в контексті розвитку інфраструктури держави. З іншого боку, такі результати виконання видатків на житлово-комунальне господарство підривають довіру з боку економічних агентів до різних державних програм молодіжного кредитування, молодіжного будівництва, будівництва житла для військових тощо.

Що ж стосується видатків на охорону навколишнього природного середовища, то їх невиконання, дає підстави для висновку про нехтування політикою досягнення цілей сталого розвитку та про відсутність умов щодо створення циркулярної економіки в Україні.

Така спрямованість бюджетної політики України свідчить про її недостатній взаємозв'язок з стратегіями розвитку держави, адже саме в них закладаються основні стратегічні цілі економічного розвитку, які не можливо досягнути без виваженої політики видатків державного бюджету на економічну діяльність та інфраструктуру.

Оцінюючи бюджетну політику України в частині формування видатків державного бюджету варто звернути увагу на частку видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення (додаток Е), які в середньому, за аналізований період, коливаються в межах від 15,75% до 25,02% сукупних видатків бюджету. Такі тенденції свідчать про те, що за роки незалежності в державі так і не сформувалася культура бюджетної політики розвитку, оскільки спрямованість видатків бюджету визначається не об'єктивними потребами національної економіки і національними інтересам, а інтересами політиків. Адже, як писали Б'юкенен Дж. І Таллок Г. у книзі «Обчислення згоди: Логічні засади конституційної демократії»: «Реальною є гіпотеза про політичні рішення, що формуються за принципом максимального зиску для самих політиків, який відповідає їхнім політичним та економічним інтересам. Якщо підприємства слід розглядати як такі, що «націлені на максимальний прибуток», то політиків слід розглядати як «націлених на максимум голосів», а державну владу – «націлену на максимальне зростання своїх розмірів» та впливу» [153] (рис. 2.5).

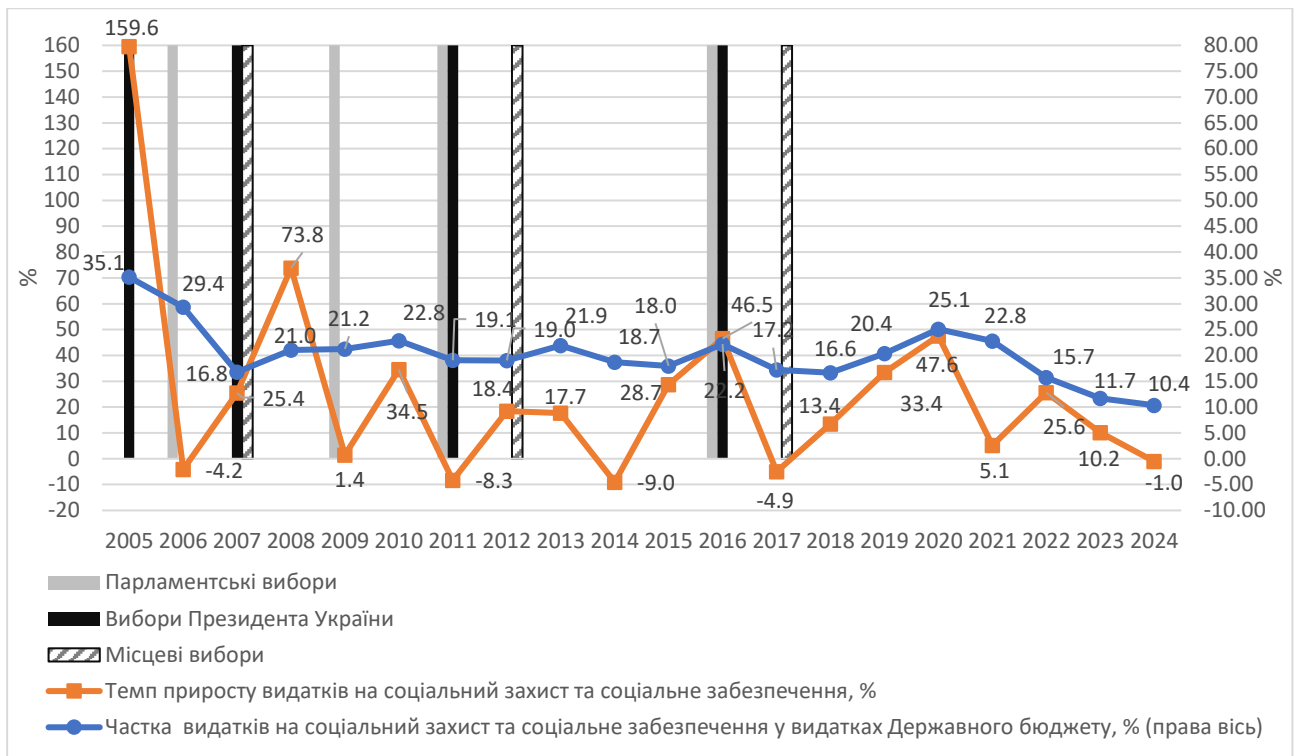

Рис. 2.5. Залежність витратів державного бюджету України на соціальний захист і соціальне забезпечення і часу проведення виборів Президента та депутатів різних рівнів у 2005-2024 роках

*Побудовано автором за даними Державного веб-порталу бюджету для громадян [40] та Центральної виборчої комісії [19]

Дані рисунку 2.5 свідчать про високі темпи приросту соціальних витратів в час проведення виборів депутатів різних рівнів та Президента України, особливо у 2005 році такі витатки були максимальними, адже в цей час проводилися перевибори Президента України та відбувалася підготовка до Парламентських виборів 2006 року. У 2008 році збільшення соціальних витратів також мало політичний підтекст спрямований на здобуття прихильності електорату, саме в цей період було підвищено середній розмір пенсії в Україні на 62% та було виділено 5 млрд грн на виплату коштів (1 тис грн) вкладникам колишнього Ощадного банку СРСР. В інші ж періоди проведення виборів Президента України, Парламентських виборів та місцевих виборів соціальні витатки суттєво зростали, як і їх частка у сукупних витатках державного бюджету України. Винятком є час проведення виборів Президента України та Парламентських виборів 2014 року,

коли розпочалася війна з Росією і в умовах форс-мажорних обставин вибори були проведені на фоні результатів Революції Гідності.

Таким чином, підсумовуючи наведене вище можемо зробити висновок про те, що соціальні видатки займають значне місце у структурі видатків державного бюджету України і разом із видатками на освіту, охорону здоров'я, міжбюджетними трансфертами (65-70% яких складають освітня і медична субвенція) складають більше 50% видатків, які спрямовуються на споживання.

Соціальна спрямованість бюджетної політики України мінімізує здатність держави до стимулювання цільового і довгострокового розвитку національної економіки, в результаті такої політики капітальні видатки, які повинні бути спрямовані на модернізацію, відновлення і будівництво ефективної економічної інфраструктури та переробної промисловості, є мінімальними, а виконання статей державного бюджету в частині капітальних видатків здійснюється за залишковим принципом (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Динаміка виконання поточних та капітальних видатків державного бюджету України у 2005-2024 роках

*Розраховано автором за даними Державного веб-порталу бюджету для громадян [40]

Дані рисунку 2.6 свідчать про низький рівень ефективності бюджетної політики України в контексті виконання капітальних видатків, адже на відміну від поточних видатків, капітальні видатки виконуються в середньому на 77-80% щороку, а в період кризових явищ в економіці лише на 64-70%. При цьому, частка капітальних видатків у сукупних видатках державного бюджету України коливається в межах 1,7-14,8%, однак в останні десять років ця частка не перевищувала 8%. Такі тенденції свідчать про недофінансування важливих для розвитку національної економіки проектів, а саме капітальне будівництво, капітальний ремонт та капітальні трансферти. Тобто ті проекти, які розвивають економічну, соціальну та логістичну інфраструктуру, що є основою для ефективного функціонування національної економіки і створення доходів державного бюджету України.

Важливою складовою капітальних видатків державного бюджету України є капітальні трансферти, тобто ті трансферти, які надаються установам і підприємствам для будівництва капітальних споруд чи модернізації основних фондів у вигляді виробничих об'єктів. В умовах кризи прямих іноземних інвестицій (за даними Національного банку України, станом на 2021 рік прямі іноземні інвестиції складають 7 млрд дол), саме капітальні трансферти повинні виступати інструментом керованого розвитку національної економіки. Стратегії керованого розвитку національної економіки описані в багатьох сучасних зарубіжних наукових працях [78; 122; 131], де, серед іншого, увага приділена бюджетному стимулюванню економічного зростання.

Однак низький рівень ефективності національних стратегічних економічних документів у зв'язку з відсутністю чітких критеріїв відповідальності Уряду і влади в цілому за їх невиконання, на наш погляд, є однією із причин невиконання капітальних видатків державного бюджету України та одним із факторів залучення державного боргу.

Політика управління державним боргом за своєю суттю є частиною бюджетної політики та спрямована на фінансування державного бюджету України і його дефіциту. Разом з тим, з огляду на бюджетну та економічну безпеку держави

величина державного боргу не може бути необмеженою, оскільки збільшення його обсягу активізує ризики макроекономічної нестабільності, ліквідності держави та зовнішнього управління. Тому, як зазначалося вище, Бюджетним кодексом України (на міжнародному рівні -Маастрихтськими критеріями) застосовується обмеження на величину державного боргу на рівні 60% від ВВП. Проаналізуємо дотримання цього критерію в Україні для валового державного боргу і зовнішнього державного боргу (рис. 2.7).

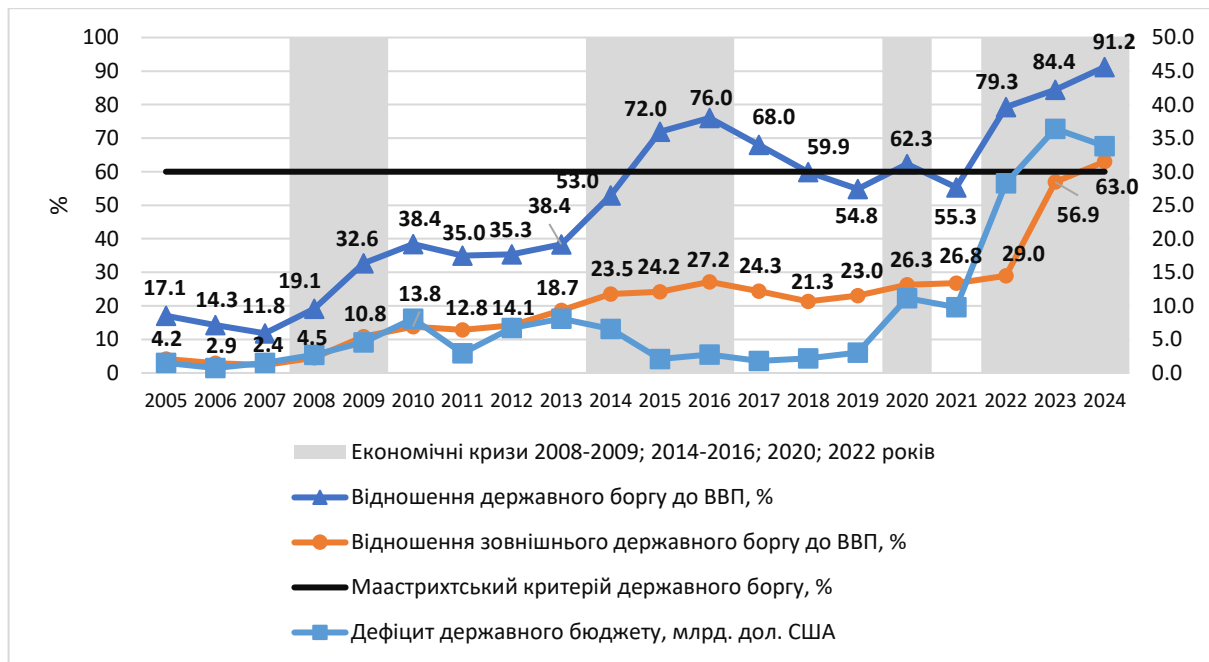

Рис. 2.7. Динаміка відношення державного боргу до ВВП та дефіциту державного бюджету України у 2005-2024 роках*

*Розраховано автором за даними Державного веб-порталу бюджету для громадян [40] та Державної служби статистики України [10]

Дані рисунку 2.7 свідчать про зростання показників відношення валового державного боргу та зовнішнього державного боргу до ВВП в період економічних криз. Однак, в період фінансово-економічної кризи 2008-2009 років в Україні Уряду вдалося забезпечити прийнятний обсяг валового державного боргу до ВВП, оскільки ця криза не була кризою державних фінансів, а її основний вплив відбувся на банківську систему, яка не є бюджетоутворюючим сектором, а девальвація національної валюти дозволила вирівняти бюджетний дефіцит. Щодо кризи 2014-2016 років, зумовленої анексією Криму, окупацією частини Донбасу

та внутрішніми макроекономічними дисбалансами, які призвели до зменшення кількості підприємств-платників податків, збільшення їх збитковості і, в результаті, до зменшення ВВП Уряду довелося наростити державний борг. Разом з тим, відмітимо, що на відміну від кризи 2008-2009 років абсолютний обсяг дефіциту державного бюджету України вираженого в доларовому еквіваленті зменшився при збільшенні відношення валового державного боргу до ВВП. Це дає підстави для висновку про те, що зростання відношення валового державного боргу до ВВП у 2014-2016 роках відбулося не в зв'язку із необхідністю фінансування дефіциту бюджету, а внаслідок залучення внутрішніх і зовнішніх боргів в попередні роки (деяку частину цього боргу можна кваліфікувати як одіозний борг [215] – борг залучений для фінансування політичних обіцянок) та внаслідок зменшення ВВП в період кризи.

Під час кризи пов'язаної із пандемією коронавірусної хвороби та повномасштабної війни з Росією, залучення державного боргу відбувалося з метою фінансування дефіциту державного бюджету України. Для підтвердження наших висновків проведемо кореляційний аналіз динаміки валового державного боргу, зовнішнього державного боргу, дефіциту, капітальних і поточних видатків державного бюджету України (табл. 2.4).

Дані таблиці 2.4 свідчать, що між динамікою валового державного боргу і динамікою дефіциту державного бюджету України існує досить значний кореляційний зв'язок ($r=0,6995$), що в свою чергу підтверджує факти фінансування дефіциту бюджету за рахунок державних запозичень. При цьому, спостерігається вищий кореляційний зв'язок ($r=0,7137$) між внутрішнім державним боргом і дефіцитом бюджету, ніж між зовнішнім державним боргом і бюджетним дефіцитом ($r=0,6431$), що свідчить про ефективніший вплив внутрішніх державних запозичень на фінансування державного бюджету України. Що ж стосується ефективності використання державного боргу для фінансування видатків державного бюджету України, то виходячи з отриманих коефіцієнтів кореляції можна зробити висновок, що державний борг і дефіцит державного бюджету використовуються виключно для фінансування видатків споживання,

адже коефіцієнт кореляції між державним боргом і поточними видатками бюджету становить 0,7465, а між дефіцитом бюджету і поточними видатками – 0,9159. Натомість між динамікою капітальних видатків, дефіцитом бюджету і державним боргом кореляція практично відсутня, адже коефіцієнти кореляції перебувають в межах -0,0893 та 0,3109.

Таблиця 2.4

Значення коефіцієнтів кореляції між показниками боргової і бюджетної політики України у 2004-2024 роках

	Валовий державний борг, млрд дол США	Зовнішній державний борг, млрд дол США	Внутрішній державний борг, млрд дол США	Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США	Поточні видатки державного бюджету України, млрд дол США	Капітальні видатки державного бюджету України, млрд дол США
Валовий державний борг, млрд дол США	1					
Зовнішній державний борг, млрд дол США	0,9692	1				
Внутрішній державний борг, млрд дол США	0,9782	0,8971	1			
Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США	0,6995	0,6431	0,7137	1		
Поточні видатки державного бюджету України, млрд дол США	0,7465	0,7127	0,7394	0,9159	1	
Капітальні видатки державного бюджету України, млрд дол США	-0,0563	-0,0139	-0,0893	0,0694	0,3109	1

*Розраховано автором за даними Державного веб-порталу бюджету для громадян [40] та Державної служби статистики України [10; 42]

Таким чином ефективність бюджетної і боргової політики з точки зору забезпечення бюджетної і економічної безпеки не є високою, адже практично всі інструменти бюджетної політики використовуються для фінансування поточних видатків, натомість елементи дефіцитного фінансування економічного розвитку за канонами кейнсіанської чи неокейнсіанської шкіл економічної теорії не здійснюється, як і не використовується стратегія керованого економічного розвитку за рахунок цільового фінансування розвитку інфраструктури й промисловості з високим рівнем доданої вартості.

Отже, бюджетна політика України реалізується під впливом негативних факторів пов'язаних із високим рівнем тіньової економіки та перманентними економічними кризами, гібридною та конвенційною війною, що визначає її спрямованість на підтримку функціонування економіки споживання. Однак, порівняно високий рівень тіньової економіки (30-40%) та низький рівень ефективності контрольно-перевірочної роботи податкових органів щодо мобілізації податкових надходжень свідчить про наявність суттєвих резервів для збільшення доходів державного бюджету та трансформації бюджетної політики споживання в бюджетну політику керованого економічного розвитку. Використання наявних резервів дасть змогу Уряду дотримуватися критеріїв бюджетної безпеки та створити умови для розвитку, модернізації, відбудови і відновлення інфраструктури національної економіки, реіндустріалізації держави, що в підсумку мінімізує загрози для економічної безпеки, пов'язані з імпортозалежністю, сировинним укладом економічних відносин, фінансовими дисбалансами тощо.

2.2. Аналіз інструментів оптимізації бюджетної політики як механізму забезпечення економічної безпеки

Погіршення макроекономічної динаміки, соціально-економічні проблеми ендогенного та екзогенного характеру вимагають підвищення ролі бюджетної політики в процесі досягнення цілей з макроекономічної стабілізації, економічного зростання та економічної безпеки держави. В науковій літературі подібні заходи бюджетної політики називають оптимізаційними, в рамках яких застосовується певна конфігурація інструментів оптимізації бюджетної політики для мінімізації загроз економічній безпеці та створення умов щодо відновлення економічного зростання.

Вивчаючи світовий досвід використання оптимізаційних інструментів бюджетної політики в контексті забезпечення економічної безпеки пропонуємо

згрупувати кращі практики бюджетної політики в чотири кейси, розв'язання яких дозволить сформулювати висновки для бюджетної політики України, що реалізується як в умовах воєнного стану, так і в умовах повоєнної відбудови економіки.

Перший кейс. Дискреційна бюджетна політика розвинутих країн світу в умовах світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років. Так, у період з 2008 по 2009 роки світ стикнувся зі справжньою катастрофою – глобальною фінансово-економічною кризою, яка виникла через крах фінансових установ та великий колапс на фінансових і товарних ринках. У розвинутих країнах, таких як США, країни Європи і Японія, відбувся значний спад валового внутрішнього продукту, збільшення безробіття та зросли загрози загальної економічної нестабільності. У цих умовах була необхідна швидка та рішуча реакція у сфері бюджетної політики. Однією з основних стратегій, яку обрали розвинуті країни для подолання кризи, була дискреційна бюджетна політика, що передбачала втручання держави в економіку через значне збільшення соціальних витрат, стимулювання інвестицій та фінансових ринків (табл. 2.5). Уряди здійснили значні інвестиції в інфраструктуру, підтримували банки, що опинилися в скрутному становищі, і зменшили податкові ставки для підприємств і населення з метою стимулювання споживчої активності та відновлення довіри в економіку.

Така дискреційна бюджетна політика була спрямована на збереження робочих місць, зменшення безробіття та відновлення фінансової стабільності. Варто відзначити, що вона допомогла запобігти ще гіршому розвитку кризи і сприяла відновленню економіки в розвинутих країнах. Однак вона також призвела до збільшення державного боргу, що потребувало подальших заходів для його зменшення та фіскальної стабільності в наступні роки після кризи.

Другий кейс. Бюджетна політика консолідації та фіскальної дисципліни в період після світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років. Після успішного подолання світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, розвинуті країни стали стикатися з новими викликами, пов'язаними зі збільшенням державного боргу та питаннями фіскальної стабільності. Цей другий

кейс розглядає бюджетну політику консолідації та фіскальної дисципліни, яку уряди приймали в наступних роках після кризи.

Таблиця 2.5

Оцінка вартості дискреційних заходів країни G-20 в період світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років (у відсотках до ВВП, порівняно з базовим рівнем 2007 року) [169]

Країна	2008	2009	2010
Аргентина	0.0	1.5	...
Австралія	1.2	2.5	2.1
Бразилія	0.0	0.6	0.5
Канада	0.0	1.9	1.7
Китай	0.4	3.1	2.7
Франція	0.0	0.7	0.8
Німеччина	0.0	1.6	2.0
Індія 3/ 4/	0.6	0.6	0.6
Індонезія	0.0	1.4	0.6
Італія	0.0	0.2	0.1
Японія 5/	0.3	2.4	1.8
Корея	1.1	3.7	1.2
Мексика	0.0	1.5	...
Росія	0.0	4.1	1.3
Саудівська Аравія	2.4	3.3	3.5
Південна Африка 3/ 6/	2.3	3.0	2.1
Іспанія 7/	1.9	2.3	...
Туреччина 8/	0.0	0.8	0.3
Велика Британія	0.2	1.5	0.0
Сполучені Штати 9/	1.1	2.0	1.8
Загалом (середнє зважене за ППС)	0.6	2.0	1.5

Так, після того, як розвинуті країни витратили великі суми грошей на стимулювання економіки під час кризи, було важливо відновити фінансову стійкість та забезпечити баланс бюджету. Уряди вживали рішучих заходів для скорочення дефіциту бюджету та зменшення державного боргу. Зокрема в одному з головних аспектів цієї бюджетної політики була реформа системи оподаткування. Уряди підвищували податкові ставки, обмежували податкові вільності та здійснювали податкову реформу для збільшення податкових надходжень, що допомагало збалансувати бюджет та знизити дефіцит. Цілі щодо

необхідного корегування первинного балансу в результаті політики фіскальної консолідації відображено в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Загальний державний борг, первинний баланс та рівень необхідного коригування первинного балансу розвинених країн між 2010 та 2020 роками
(у відсотках від ВВП) [206]

Країна	Загальний борг	Первинний баланс	Структурний первинний баланс	Структурний первинний баланс у 2020-30 роках	Необхідне коригування між 2010 та 2020 роками
Австралія	20.6	-4.9	-4.7	0.2	4.9
Канада	84.8	-4.0	-1.6	2.4	4.0
Франція	84.9	-6.0	-2.1	3.9	6.0
Німеччина	77.3	-3.4	-1.7	2.7	4.4
Італія	117.6	-0.7	0.5	5.3	4.9
Японія	228.6	-8.7	-6.7	6.7	13.4
Нідерланди	63.9	-4.0	-3.3	2.0	5.3
Іспанія	63.7	-8.5	-6.1	3.3	9.4
Швеція	44.7	-4.5	-1.5	0.5	1.9
Швейцарія	43.6	-0.3	0.0	0.4	0.4
Велика Британія	79.6	-9.6	-6.2	4.1	10.4
США	91.8	-8.0	-6.4	4.2	10.6

Бюджетна політика консолідації також передбачала скорочення витрат уряду. Це включало в себе скорочення громадських витрат, реформу соціальних програм та програмних видатків. Однак такі заходи також вимагали балансу між фіскальною стабільністю та збереженням соціальної справедливості, щоб не позбавити громадян підтримки, особливо тих, хто був вразливим після кризи.

Однією з головних цілей політики бюджетної консолідації було запровадження фіскальної дисципліни, що передбачала ретельний контроль за державними витратами та підтримку ефективного управління фінансами. Бюджетна політика консолідації була важливим етапом для відновлення фінансової стійкості після кризи та забезпечення сталого економічного розвитку.

Третій кейс. Бюджетна політика в період пандемії COVID-19. Пандемія COVID-19 призвела до економічного стресу, що відчували всі сектори економіки та громадяни. У відповідь на цей виклик, розвинуті країни приймали дискреційну

бюджетну політику з метою подолання наслідків пандемії та забезпечення соціальної стабільності. Ця політика включала в себе низку важливих заходів для надання фінансової підтримки та забезпечення медичного обладнання та послуг.

Однією з ключових складових бюджетної політики під час пандемії була фінансова підтримка медичної інфраструктури та досліджень в галузі медицини. Розвинуті країни виділили значні кошти для закупівлі медичного обладнання, вакцин та ліків. Також було витрачено кошти на дослідження та розробку вакцин та методів лікування COVID-19.

Бюджетна політика в період пандемії також включала в себе програми соціальної підтримки, спрямовані на тих, хто постраждав від втрати роботи або закриття бізнесу. Громадяни та підприємства отримували допомогу по безробіттю, підтримку для малих підприємств та податкові пільги. Така підтримка допомогла зберегти життя та стимулювати економічну активність в умовах пандемії. Обсяги бюджетної підтримки були досить значними та складали 3,5% від ВВП G20 у 2020 році, що значно перевищує показники періоду світової фінансово-економічної кризи (рис. 2.8).

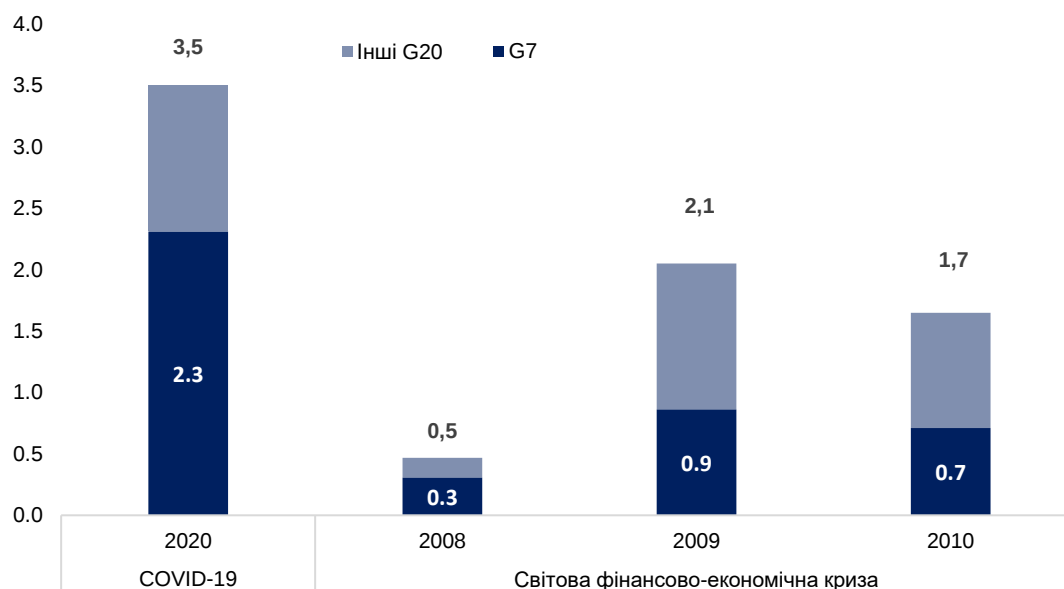

Рис. 2.8. Фіскальна відповідь країн G20 на пандемію COVID-19 та світову фінансову кризу, у процентах до ВВП [170]

Четвертий кейс. Бюджетна політика в період військових конфліктів та після їх завершення.

Розглядаючи перший кейс використання оптимізаційних інструментів бюджетної політики в контексті забезпечення високого рівня економічної безпеки в умовах світової фінансово-економічної кризи зауважимо, що природа кризи мала чітко виражений фінансовий характер, адже саме дерегуляція фінансових ринків та неконтрольований розвиток фінансових інновацій були передумовами кризових явищ. Зокрема, обсяг фондів грошового ринку у США зріс з нуля у 1980 році, до 3,1 трильйона доларів у 2007 році, а в глобальному масштабі загальна номінальна вартість непогашених боргових контрактів за похідними цінними паперами зросла до більш ніж 400 трильйонів доларів станом на 2012 рік, що в дев'ять разів перевищило обсяг світового ВВП [217]. «Тобто в розвинутих країнах світу виникла ситуація, коли великі обсяги фінансових активів спрямовувалися не на фінансування реального сектору економіки, а на фінансування споживання, нерухомості, проведення біржових операцій з деривативами та купівлі і продажу фінансових активів, що призвело до відриву фінансового ринку від реальної економіки» [41, с. 165]. Гальмування розвитку реального сектору економіки, який був основним джерелом праці та доходів позичальників призвело до зниження таких доходів та поступового накопичення боргів, що в результаті призвело до обвалу іпотечного ринку в США, а потім до обвалу фондових ринків у більшості розвинутих країн.

Зважаючи на фінансову природу кризи 2008-2009 років основними антикризовими інструментами були інструменти монетарної політики та банківського нагляду, однак зростання недовіри до фінансової системи, крах іпотечних ринків, зростання безробіття та зменшення споживання мали негативний вплив на розвиток реального сектору економіки, а тому інструменти бюджетної політики вимагали оптимізації також. В цьому контексті більшість розвинутих країн світу розробили цілі фіскальні пакети, метою яких було швидке відновлення реального сектору економіки та збільшення сукупного споживання. Тобто бюджетна політика розвинутих країн світу тяжіла до реінкарнації ідей

кейнсіанства щодо досягнення макроекономічної рівноваги шляхом збільшення державних витрат та дефіцитного фінансування економічного росту.

Відтак, досліджуючи кейс бюджетної політики в умовах світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років зосередимо свою увагу на тих країнах, які виділили найбільші по відношенню до ВВП фіскальні пакети для боротьби із наслідками кризи та загрозами економічній безпеці (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Структура фіскальних пакетів розвинутих країн світу
(усього за 2008-2010 роки, у відсотках до ВВП у 2008 році)**

Назва країни	Чистий ефект, у % ВВП	Податкові заходи					Заходи в сфері державних видатків					
		Всього	Домашні господарства	Підприємства	Споживання	Соціальні внески	Всього	Кінцеве споживання	Інвестиції	Трансфери домогосподарствам	Трансфери в бізнес	Субнаціональні трансфери до уряду
Республіка Корея	-6,1	-2,8	-1,4	-1,1	-0,2	0,0	3,2	0,0	1,2	0,7	1,0	0,3
Сполучені Штати Америки	-5,6	-3,2	-2,4	-0,8	0,0	0,0	2,4	0,7	0,3	0,5	0,0	0,9
Австралія	-5,4	-1,3	-1,1	-0,2	0,0	0,0	4,1	0,0	3,0	1,1	0,0	0,0
Японія	-4,7	-0,5	-0,1	-0,1	-0,1	-0,2	4,2	0,2	1,2	0,6	1,5	0,6
Канада	-4,1	-2,4	-0,8	-0,3	-1,1	-0,1	1,7	0,1	1,3	0,3	0,1	0,0

*Побудовано автором за даними OECD [211]

Дані таблиці 2.7 свідчать, що найбільші антикризові фіскальні пакети виділили такі країни, як: Республіка Корея (6,1% ВВП), Сполучені Штати Америки (5,6% ВВП), Австралія (5,4% ВВП), Японія (4,7% ВВП) та Канада (4,1% ВВП). При цьому в основу цих фіскальних пакетів покладено первинні державні витрати з бюджету без врахування витрат на обслуговування державного боргу (рис. 2.9).

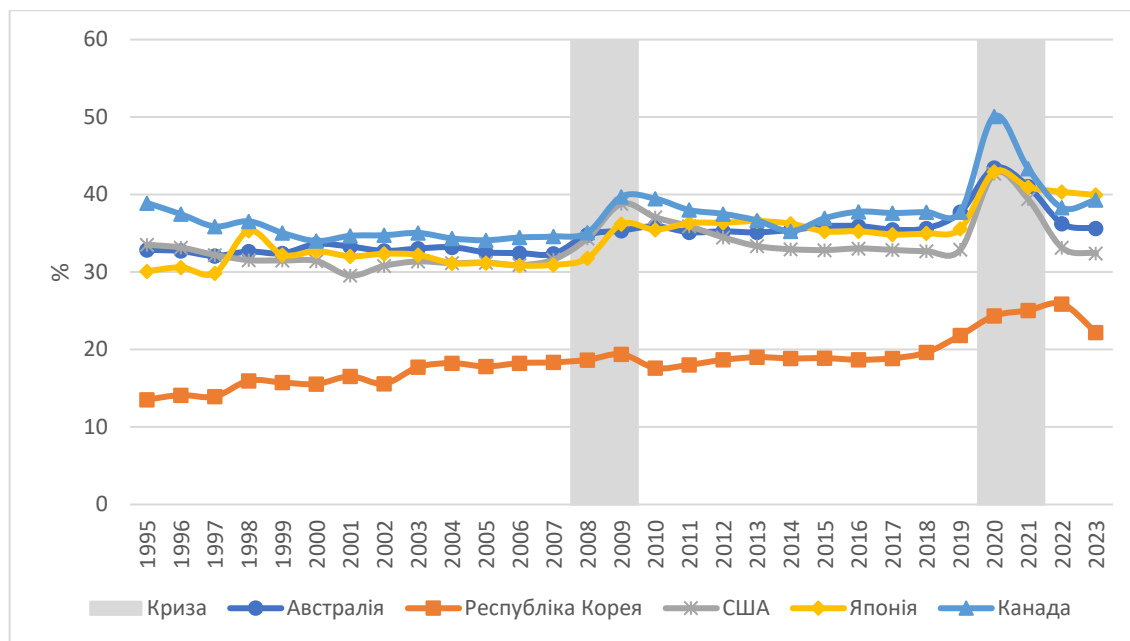

Рис. 2.9. Динаміка первинних витрат деяких розвинутих країн світу у 1995-2023 роках*

*Побудовано автором за даними МВФ [178]

Дані рисунку 2.9 чітко відображають суттєве зростання первинних витрат під час світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років та коронакризи 2020-2021 років.

Запропоновані фіскальні пакети мали дуальну структуру та стосувалися податкових послаблень і збільшення державних витрат. Податкові послаблення (пільги) в основному були спрямовані на зниження податкового навантаження на домашні господарства з метою збільшення споживчого попиту та споживання в цілому, що є одним із драйверів розвитку реального сектору і стимулювання економічного відновлення. Окрім цього, податкові послаблення для домашніх господарств разом із зниженням розмірів соціальних внесків були спрямовані на припинення негативних трендів безробіття. Значні податкові пільги були застосовані й для підприємств. При цьому варто зауважити, що оптимізація оподаткування, як інструментів бюджетної політики під час світової фінансово-економічної кризи була чітко спланованою, а податкові пільги спрямовувалися на допомогу домогосподарствам з низьким рівнем доходу та на авангардні галузі економіки, які є драйверами швидкого відновлення.

Так, наприклад, в США було прийнято спеціальний закон про відновлення та реінвестування (ARRA) [147] з метою реалізації цільового фінансування проектів відновлення економіки. Відповідно до якого найбільша за розміром податкова пільга (116 млрд дол США) була спрямована на надання податкового кредиту на нарахування податку на заробітну плату. Розмір податкового кредиту становив 400 доларів для осіб, які отримували заробітну плату меншу ніж 75 тис дол на рік, а для спільних декларантів податковий кредит становив 800 дол із заробітної плати не більше 150 тис дол США на рік. Окрім цього, було передбачено податкову пільгу для альтернативного мінімального податку шляхом збільшення суми неоподатковуваного доходу до 70 950 дол США. Також було розширено податкові пільги для працівників, які мають дітей, пільги на освіту, на кредити з енергоефективності тощо.

Щодо юридичних осіб, то податкові пільги в США було надано на 51 млрд дол. підприємства, які передбачали надання дозволу компаніям використовувати поточні збитки для компенсації прибутків, отриманих за попередні п'ять років замість двох, що робить їх правом на відшкодування податків; податкові пільги для відновлювальної енергетики; податкові пільги для підприємств, які купують комп'ютерні технології тощо.

На відміну від податкових пільг прямі витрати федерального бюджету США в рамках фіскального пакету було спрямовано на допомогу та інвестиції, а саме: 155,1 млрд дол виділено на допомогу медичній галузі (компенсація медичних страхових внесків; інвестиції у медичні технології; будівництво госпіталів тощо); 100 млрд дол – на освіту (найбільша сума спрямована на запобігання звільненням і скороченням педагогічних працівників); 105,3 млрд дол – на інвестиції в інфраструктуру (48,1 – транспортна інфраструктура; 18 млрд дол – інфраструктура водопостачання; 7,2 млрд – урядові будівлі та споруди; 10,5 млрд – технології зв'язку та безпеки; 21,5 млрд – енергетична інфраструктура).

Підсумовуючи наведене вище, зауважимо, що фіскальний пакет США мав дві основні цілі:

По-перше, збільшення споживчого попиту за рахунок підтримки

працівників з нижчим доходом за 75 тис дол (в 2009 року кількість таких працівників склала 70 млн осіб, або 60% від всього зайнятого населення [212]) та малозабезпечених верств населення;

По-друге, збільшення державних інвестицій у інфраструктуру, медицину та освіту. Інвестиції в інфраструктуру, як і під час «Великої депресії» були основними драйверами відновлення економічного зростання під час кризи, адже фінансування будівництва доріг, енергетики, технологій зв'язку, медичних технологій створювали умови для відновлення розвитку суміжних галузей. Таким чином, оптимізація інструментів бюджетної політики США полягала у підвищенні гнучкості податкової політики та зменшенні податкового навантаження на доходи домогосподарств, а також у збільшенні переліку цільових бюджетних видатків в рамках окремо розробленої державної програми відбудови і реінвестування США. При чому, зауважимо, що основні державні інвестиції були спрямовані національним виробникам, що підвищило ефект від стимулу.

В науковій літературі проведено багато досліджень щодо визначення ефективності стимулів в рамках ARRA та доведено, що мультиплікатори податкових витрат та державних видатків США коливаються у межах 0,3-0,4, тобто збільшення державних витрат на 1 дол. США призводить до збільшення ВВП на 30-40 центів [168; 173; 205].

Фіскальний пакет Республіки Кореї аналогічний за своєю структурою з фіскальним пакетом США, адже він спрямований на стимулювання соціального розвитку та розвитку реального сектору економіки. В частині соціальних видатків акцент було зроблено на фінансування і податкові послаблення для охорони здоров'я, соціального забезпечення та житла, а в частині фінансування реального сектору було розроблено ряд інвестиційних проектів в такі галузі економіки як: енергетику, промисловість, транспорт та зв'язок. Тобто в капіталомісткі галузі економіки, розвиток яких є мультиплікатором для розвитку суміжних галузей. Разом з тим фіскальний пакет стимулювання економічного відновлення Республіки Корея в науковій літературі піддається певній критиці з огляду на безпрецедентний масштаб бюджетних витрат, які склали 6,1% від ВВП [188].

Однак, з іншого боку, Тайлор А. та Джунхі Л. [208] справедливо розглядають проблематику бюджетного стимулювання в малій відкритій економіці Республіки Корея під впливом фінансово-економічної кризи в США. Автори наголошують на негативному ефекті впливу рецесії в США на розвиток експортних галузей Республіки Корея, до яких належить переробна промисловість, машинобудування на підтримку яких було спрямовано бюджетні видатки. Такі висновки, свідчать про те, що оптимізація інструментів бюджетної політики повинна також враховувати структуру національної економіки та її залежність від зовнішньої торгівлі, адже у відкритих економіках експортні галузі відіграють значну роль в процесі формування ВВП та забезпеченні економічного зростання.

На відміну від всіх інших країн світу, за свідченням дослідників [155], найоптимальнішим використанням бюджетної політики в механізмі забезпечення економічної безпеки країни під час світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років було в Австралії. Це пояснюється декількома ключовими факторами:

По-перше, якість макроекономічної політики та бюджетного планування. Казначейство Австралії для бюджетного планування використовує сценарне моделювання та концепцію військових ігор з метою розробки варіантів управлінських рішень на випадок потенційної кризи [149]. Таке моделювання було проведено задовго до кризи, ще у 2004 році, що в підсумку, дозволило надати правильні рекомендації уряду щодо його дій у випадку кризи.

По-друге, швидкість реакції влади на кризові явища в економіці. В результаті перспективного планування кризи, уряд Австралії, був готовим до можливого прояву криз, а необхідні законодавчі зміни були підготовленими ще на весні 2008 року, коли рецесія почалася лише у США. Більше того, в результаті перспективного сценарного планування діяльності уряду в умовах кризи було доведено, що фіскальні стимули у вигляді прямого фінансування домогосподарств та державних інвестицій мають коротший лаг впливу на макроекономічну динаміку, ніж податкові послаблення та монетарні стимули. Тому в Австралії вже наприкінці першого кварталу економічного спаду було прийнято рішення про значне фіскальне стимулювання економіки (економічний спад розпочався у

грудні 2008 року, а у лютому 2009 року було введено фіскальне стимулювання), тоді як в США рецесія фактично розпочалася у грудні 2007 року, а фіскальний пакет застосовано у четвертому кварталі 2009 року [149]. Тобто на відміну від США, в Австралії фіскальний стимул надійшов одночасно із спадом економіки. Швидкість політичної реакції на кризу і відсутність проблем в процесі прийняття необхідних законів визначило ефективність бюджетної політики Австралії.

По-третє, своєчасна цільова бюджетна підтримка реального сектору економіки. Своєчасна цільова бюджетна підтримка реального сектору економіки була реалізована в рамках Плану розбудови нації та створення робочих місць. При чому, виділення бюджетних коштів здійснювалося в межах розробленої урядом структури управління, звітності та моніторингу ключових стимулюючих ініціатив. За кожним проектом державних інвестицій наглядав відповідний координатор, що складав звітність, на підставі якої вносилися коригування з метою пришвидшення надходження інвестиційних траншів.

По-четверте, забезпечення високого рівня бюджетної трансмісії. Поняття трансмісійного механізму є дискусійним в науковій літературі [167; 171], однак в загальному, воно покликано відобразити і пояснити швидкість макроекономічної реакції на фіскальні змінні та бюджетні витрати.

З метою визначення ефективності бюджетної трансмісії Австралії та інших досліджуваних країн проведемо кореляційний аналіз взаємозв'язків змінних бюджетної політики та динаміки валового внутрішнього продукту (Додаток Ж).

Дані кореляційного аналізу свідчать про значний рівень кореляційного зв'язку первинних державних витрат Австралії (без врахування витрат на обслуговування державного боргу) та ВВП ($r=0,7109$), а також між дефіцитом державного бюджету та ВВП ($r=-0,7774$). Рівень кореляційного зв'язку між окресленими показниками є одним із найвищих серед тих країн, які реалізували найбільший фіскальний пакет під час фінансово-економічної кризи 2008-2009 років. Вищий рівень кореляції між первинними витратами держави і ВВП ($r=0,8193$) спостерігається у Республіки Кореї, однак разом з тим, кореляція дефіциту державного бюджету і ВВП є нижчою ($r=-0,4150$). Щодо США, то рівень

взаємозв'язку первинних витрат з ВВП є помірним ($r=0,5210$), а в Японії та Канаді окреслені вище показники мають слабку кореляцію з ВВП. Разом з тим, фіскальний стимул у США на макроекономічну динаміку передається через канал державного боргу ($r=0,8885$), який корелює як із первинними державними витратами ($r=0,7126$), так і з дефіцитом державного бюджету ($r= -0,7019$).

В Канаді основним стимулом для макроекономічної динаміки в період світової фінансово-економічної кризи був дефіцит державного бюджету, який тісно корелював з динамікою ВВП ($r=-0,7183$), адже при збільшенні дефіциту обсяг ВВП зростає. Інші стимули у вигляді первинних державних витрат або державного боргу не мали суттєвого впливу на макроекономічну динаміку. Щодо Японії, то надміру великий державний борг по відношенню до ВВП став одним із основних обмежень для ефективності бюджетної політики, однак фіскальні стимули з одного боку зменшили масштаби кризи, а з іншого сприяли своєчасному погашенню державного боргу.

Таким чином, підсумовуючи кейс оптимізації бюджетної політики розвинутих країн світу в період світової фінансово-економічної кризи відмітимо, такі основні напрямки:

- оптимізація діяльності інститутів сектора загальнодержавного управління в частині макроекономічного планування та прогнозування, планування і прогнозування бюджетної політики, а також в частині системи прийняття рішень враховуючи швидкість та якість реагування на загрози економічній безпеці;
- прийняття макроекономічної та бюджетної стратегії на час кризи у вигляді спеціального закону спрямованого на відбудову національної економіки;
- оптимізація податкових інструментів бюджетної політики в частині оподаткування доходів фізичних осіб та деяких видів підприємств з метою стимулювання споживчого попиту;
- впровадження спеціальних державних цільових програм державного інвестування у інфраструктуру, розвиток якої є драйвером для відновлення економічного зростання, тобто: будівництво доріг і залізниць, енергетична інфраструктура та відновлювальна енергетика, зв'язок, медицина, житло.

Варто зауважити, що аналогічних заходів в сфері бюджетного стимулювання економічного зростання було вжито більшістю країн-членів Європейського Союзу, однак для нашого дослідження та й взагалі для науки в галузі бюджетної політики важливим є кейс із бюджетної консолідації країн Європи після світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років.

Разом з тим, варто зауважити, що бюджетна консолідація, як політика спрямована на скорочення дефіциту бюджету та скорочення накопичення боргу використовувалася й до світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років. Зокрема у 1987-1989 рр. Ірландія провела скорочення дефіциту державного бюджету за рахунок скорочення частки державного сектору на 14% та «замороження» заробітних плат і субсидій. Окрім цього успішним був досвід Канади (1994-1998 рр.), яка скоротила державний сектор на 15%, а також Швеції (1994-1998 рр.), яка застосувала трирічне обмеження видатків усіх державних структур [43]. Однак, бюджетна консолідація в країнах ЄС після світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років, з одного боку, використовувалася як антикризова стратегія під час реалізації заходів із подолання наслідків попередньої кризи, тобто з метою недопущення нової кризи внаслідок дискреційної бюджетної політики, а з іншого боку – як стратегія збалансування бюджету міждержавного об'єднання та забезпечення стійкості державних бюджетів країн-членів ЄС.

Відтак, з метою забезпечення реалізації стратегії бюджетної консолідації в ЄС та окремих країнах-членах Європейською Комісією було розроблено ряд наднаціональних бюджетних правил, які відображено у Пакті стабільності та зростання (табл. 2.8).

Аналізуючи наднаціональні фіскальні правила Європейського Союзу, які впроваджені в рамках реалізації концепції фіскальної консолідації як антикризової стратегії, відмітимо дотримання чіткої стратегії Єврокомісії спрямованої на досягнення стратегічних цілей щодо зменшення дефіцитів державних бюджетів та боргового навантаження країн-членів.

Таблиця 2.8

Наднаціональні бюджетні правила та обмеження, що реалізуються в рамках стратегії бюджетної консолідації

Назва правила	Суть правила	Процедури коригування	Санкції за невиконання процедур коригування
Фіскальне правило для бюджетного балансу	Дотримання показника дефіциту державного бюджету на рівні не вищому 3% ВВП		
Фіскальне правило для структурного дефіциту	Обмеження для структурного дефіциту державного бюджету на рівні 1 % потенційного ВВП для країн із боргом нижче 60 % ВВП та 0,5 % потенційного ВВП для країн з боргом вище 60 % ВВП.	Кожна держава ЄС зобов'язана затвердити середньострокові цілі, що містять визначення бюджетної позиції (її показники повинні перебувати в діапазоні від дефіциту в 0,5 % ВВП до зведення бюджету з профіцитом, обчисленим на основі циклічно скоригованого бюджету загального уряду) кожна держава-член ЄС повинна впродовж максимум п'яти місяців вжити заходів щодо корегування дефіциту державного бюджету	У випадку не виконання процедури коригування вимагається відкриття процентного депозиту на рахунку Єврокомісії, сума якого має бути еквівалентною 0,2 % ВВП цієї держави за попередній рік. У разі виправлення ситуації передбачено повернення депозиту уряду-власнику з нарахованими процентами за період депонування коштів.
Боргове правило	Дотримання величини сукупного державного боргу на рівні не вищому 60% ВВП.	У випадках перевищення розміру боргу 60 % ВВП країна-член має забезпечити його зниження щороку на 1/20 середнього показника державної заборгованості відносно ВВП, досягнутої за три попередніх роки.	
Правило бюджетних видатків	Недопущення щорічного зростання видатків загального уряду темпами, що перевищують динаміку потенційного ВВП протягом середньострокового періоду. Водночас для країн, де показники відхиляються від встановлених середньострокових бюджетних цілей: видатки можуть збільшуватися лише нижчими темпами, ніж потенційний ВВП.	З 2013 р. запроваджено проведення щорічної оцінки Єврокомісією проектів бюджету країн Єврозони з метою посилення дієвості наднаціонального нагляду за бюджетною політикою країн-членів. У разі виявлення невідповідності прийнятих ключових показників державних бюджетів (дефіциту й державного боргу) положенням Пакту стабільності та зростання Єврокомісія може вимагати складання нового проекту бюджету.	

*Побудовано автором за даними [28; 159; 199]

Потрібно зауважити, що в науковій літературі в цілому відзначається позитивний ефект від політики бюджетної консолідації для економічної безпеки Європейського Союзу та окремих країн-членів, адже майже всі країни ЄС, окрім Іспанії та Франції досягли цільового значення дефіциту державного бюджету на

рівні нижчому, ніж 3% від ВВП, станом на 2016 рік. Якщо розглядати часові рамки досягнення середньострокової цілі щодо дефіциту бюджету Європейського Союзу в цілому, то вони відповідають концепції середньострокового планування, а саме трирічному терміну (рис. 2.10).

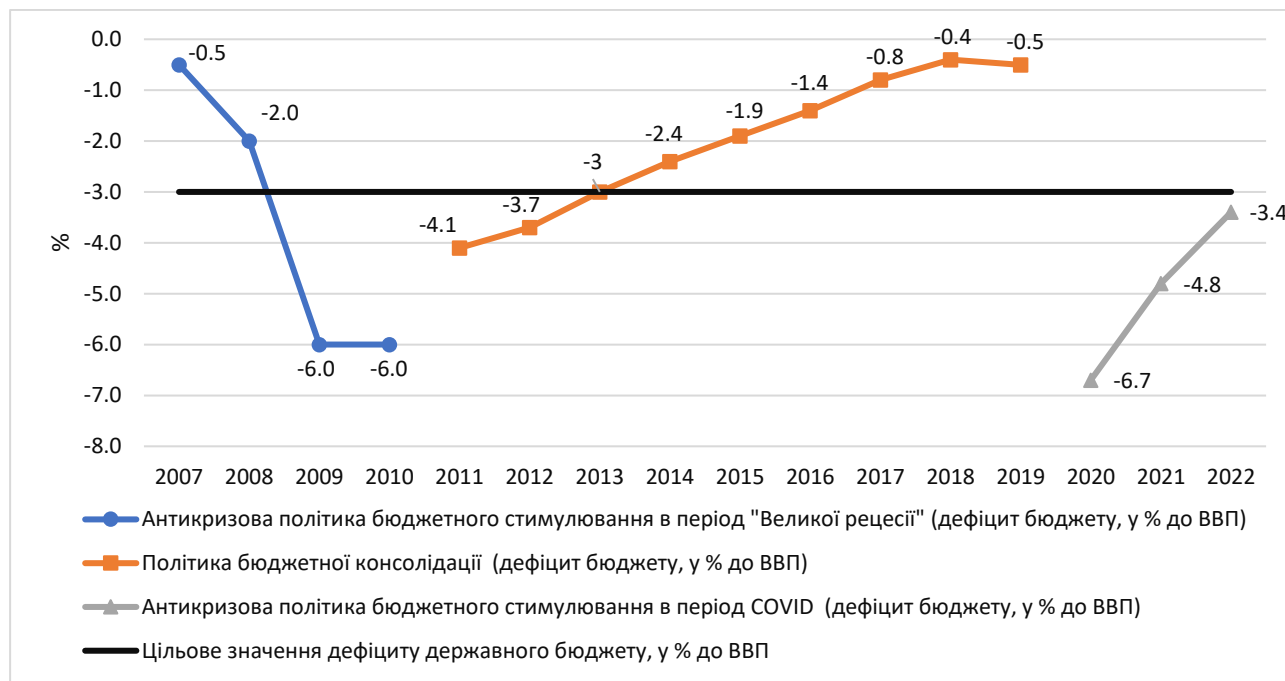

Рис. 2.10. Динаміка дефіциту бюджету країн Європейського Союзу у 2007-2022 роках, у % до ВВП*

*Побудовано автором за даними [176]

Дані рисунку 2.10 свідчать, що в період реалізації антикризової стратегії бюджетного стимулювання в період світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 років («Великої рецесії») сукупний бюджетний дефіцит країн ЄС (ЄС-27) досягнув 6% від ВВП. Після впровадження концепції бюджетної консолідації та впровадження фіскального дефіциту державного бюджету сукупний дефіцит державних бюджетів країн ЄС зменшився із 6% у 2010 році до 0,5% у 2019 році. Однак, з настанням коронокризи у 2020 році країни-члени ЄС знову застосували бюджетне стимулювання економіки, внаслідок чого сукупний бюджетний дефіцит знизився до 6,7% від ВВП.

Разом з тим, варто зауважити, що бюджетна консолідація ЄС реалізована як стратегія наднаціонального об'єднання з використанням наднаціональних правил,

які виконуються кожною країною-членом ЄС виходячи з власних можливостей, власної бюджетної політики та структури економіки. Відтак, не можливо виокремити універсальні рецепти бюджетної консолідації, адже тоді як одна країна зменшує видатки на державний сектор (бо є така можливість), інша країна (в якій держсектор оптимізований) збільшує податки та скорочує видатки на обслуговування державного боргу тощо. В цілому бюджетна консолідація сприяє такій оптимізації інструментів бюджетної політики, яка б дозволила досягти контрольованого і передбачуваного зростання бюджетного дефіциту і державного боргу.

Однак, оцінюючи виконання боргового правила в рамках ЄС, зауважимо, що досягнути цільових орієнтирів у 60% від ВВП стає дедалі важче (рис. 2.11).

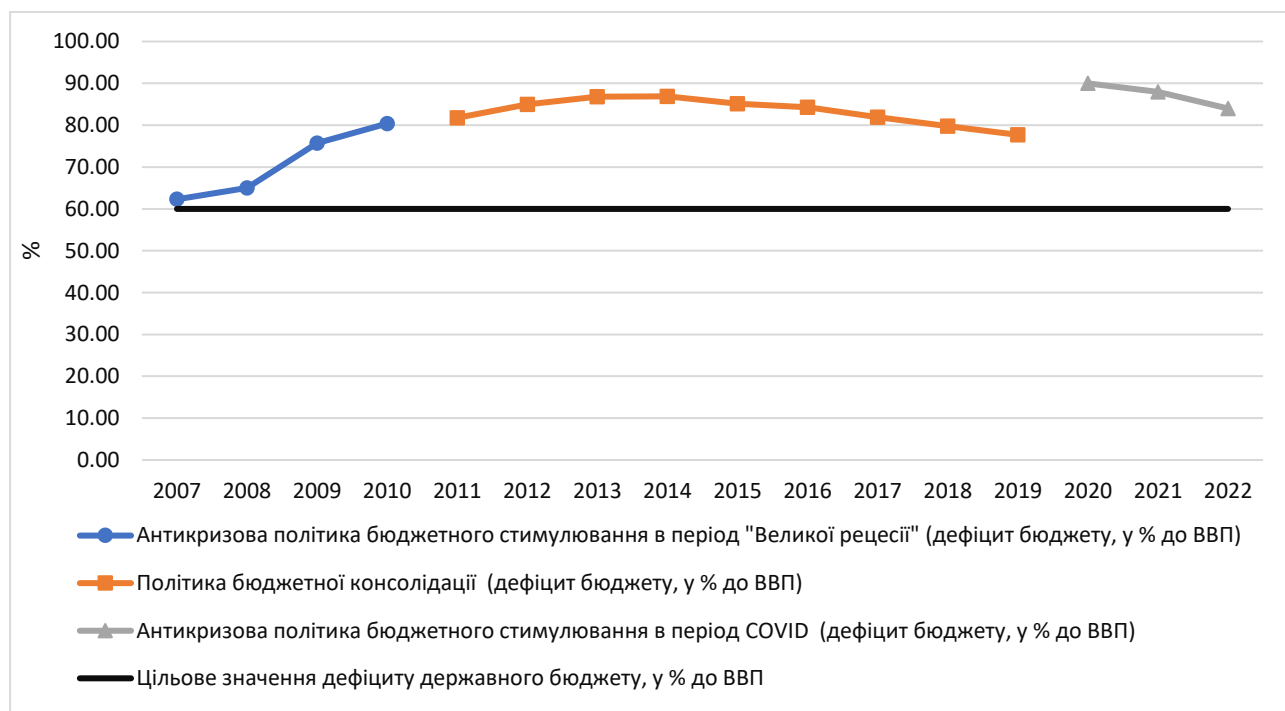

Рис. 2.11. Динаміка сукупного боргового навантаження країн Європейського Союзу у 2007-2022 років*

*Побудовано автором за даними [176]

Як свідчать дані рисунку 2.11, реакція динаміки боргового навантаження на боргове правило відбулася пізніше, ніж реакція на правило структурного дефіциту бюджету, що, з одного боку, пов'язано із строковістю державних запозичень, а з іншого – з тим, що багато країн Європейського Союзу (Додаток 3) не можуть

зменшити обсяг боргу до 60% від ВВП без ризику економічної рецесії.

Дані додатку 3 підтверджують той факт, що лише 13 країн Європейського Союзу виконують боргове правило і не перевищують критерій співвідношення державного боргу та ВВП на рівні 60%. Натомість такі великі країни як: Іспанія, Франція, Італія, Португалія та Греція збільшили розмір державного боргу.

Однак, не зважаючи на надмірне перевищення обмежень боргового навантаження країни Європи отримують високі суверенні рейтинги, навіть вищі, ніж країни, боргове навантаження яких є меншим за вимоги боргового правила в 60% від ВВП (Додаток І). Такі тенденції викликають дискусії щодо доцільності однакового підходу до встановлення обмежень щодо розміру боргового навантаження. Зокрема дослідники [156] доводять, що негативний вплив державного боргу на економічне зростання та макроекономічну стабільність залежить від рівня ризику країни, чим вищим є ризик країни, тим вищий ризик боргової кризи і навпаки. Тобто Негативний вплив державного боргу на економічне зростання стає слабким за умов низького політичного та фінансового ризику, тоді як збільшення державного боргу може допомогти стимулювати економічне зростання за умов низького сукупного та економічного ризику, а дотримання обмеження величини боргу на рівні 60% ВВП є не обов'язковим. Дещо подібної думки дотримується Олів'є Бланшар [152], який доводить, що зростання боргу за умови низьких процентних ставок не має негативного впливу на економічну стабільність, а навпаки є інструментом стимулювання економічного зростання. Разом з тим вчений стверджує, що надмірно високий борг в країнах з нижчим економічним розвитком призводить до зростання премій за ризик для інвесторів і в такому випадку перевищення обмежень на зростання державного боргу матиме негативний вплив на економічну безпеку країни. Однак, безпечний рівень боргу може бути дуже низьким, набагато нижчим, ніж поточний рівень боргу у Франції, Іспанії, Італії, США, Сполученому Королівстві, оскільки економічні чи політичні ризики країни є високими, тому інші виміри боргу та фіскальної політики, такі як термін погашення боргу чи агресивність фіскального правила, ймовірно, будуть важливішими, ніж сам рівень боргу, і дозволяють зберегти хорошу рівновагу [194].

Ми погоджуємося з тим, що боргове правило, що передбачає дотримання величини боргу на рівні не вищому за 60% ВВП не є обов'язковим для країн з високорозвинутою економікою та низькими суверенними ризиками. Натомість для країн з високими економічними та політичними ризиками, а також країн з ринками, що формуються боргове правило виступає тригером оптимізації боргової політики держави, зокрема в контексті збалансування строкowości боргу, його вартості та структури за типом позичальників. Особливе місце в процесі оптимізації боргової політики займатиме розробка середньострокової стратегії управління державним боргом та визначення цілей залучення і використання державних запозичень.

Дані додатку К підтверджують той факт, що чим вищим є суверенний рейтинг країни, тим нижчою є вартість обслуговування боргу і навпаки. Наприклад, Україна, на проміжку часу від 2007 по 2021 рік дотримується боргового правила щодо обмеження боргу на рівні меншому 60% ВВП (за винятком першої фази війни з росією), однак вартість його обслуговування є високою, а саме станом на 2019 рік відношення державного боргу України до ВВП складає 50,49%, а обсяг відсотків сплачених за боргом 3,04% від ВВП, тоді як, наприклад, в Нідерландах аналогічні показники складають 48,53% та 0,77% ВВП відповідно.

Таким чином, політика бюджетної консолідації як концепція оптимізації інструментів бюджетної політики спрямована на забезпечення керованості та передбачуваності бюджетної політики в процесі подолання наслідків надмірного дефіциту державного бюджету та боргових ризиків для економічної безпеки держави.

В цьому контексті, варто відмітити позитивний приклад Польщі, яка враховуючи особливості національної економіки побудувала ефективну політику управління державним боргом, зокрема закріпивши боргове правило в Конституції [189], стаття 216 якої встановлює обмеження на розмір державного боргу на рівні 3/5 річного ВВП (60%).

Конституційне боргове правило Польщі покладає відповідальність за контроль державного боргу на Раду Міністрів, яка відповідає за фінансове управління державою та виконання бюджету. Також Конституція чітко визначає

обов'язки Ради Міністрів у разі порушення боргових обмежень і встановлює процедури для коригування ситуації. Положення Конституції Польщі визначають обов'язки обох палат парламенту та Національного банку у разі подання законопроектів, які можуть призвести до збільшення державного боргу, що вимагає від цих інституцій детального обґрунтування поданих законопроектів. Таким чином, боргове правило є фундаментом для узгодження бюджетної, грошово-кредитної та боргової політики держави. Важливо відзначити, що конституційний статус цього правила обмежує можливість політиків вносити популістські норми у бюджетний закон.

У Польщі існує два основних пороги, що регулюють державний борг щодо ВВП: перший при 55% і другий при 60%. Якщо борг перевищує 55%, вводиться перша процедура корегування, яка включає в себе обмеження стосовно бюджету на наступний рік та інші фінансові заходи. Зокрема, Рада Міністрів зобов'язана розробити бюджет, де не передбачається дефіцит державного бюджету, що забезпечує дотримання відношення боргу до ВВП на рівні 60%. Порушення боргового ліміту активує другу процедуру корегування, яка включає обмеження щодо зарплати, пенсій, надання кредитів та перегляд бюджетних видатків [218].

Для місцевого самоврядування також встановлено обмеження щодо збалансування бюджету, де витрати не можуть перевищувати доходи. Крім того, підрозділи Державного казначейства заборонені надавати нові поручительства та гарантії, якщо борг перевищує конституційний поріг. Обидві процедури вимагають подання програми реабілітації до Сейму, і друга процедура активується, якщо борг перевищує 60% ВВП. Процедури корегування державного боргу Польщі передбачають, що Рада Міністрів зобов'язана розробити програму реабілітації та подати її до Сейму.

Оцінюючи польське боргове правило, важливо враховувати, що конституційне закріплення боргових порогів та програми корегувальних процедур змушує уряд відповідально ставитися до управління боргом. Законодавче закріплення корегувальних процедур і обов'язкова програма для уряду створюють

умови для управління очікуваннями ринкових суб'єктів. Така система сприяє високому рівню фіскальної дисципліни та успішній борговій політиці Польщі.

Політика бюджетної консолідації в Європейському Союзі та в інших країнах світу знову змінилася на політику бюджетного стимулювання у 2020 році, коли світова економіка зазнала впливу пандемії COVID-19. В період пандемії COVID-19 бюджетна політика країн світу фактично нагадувала політику бюджетної експансії часів світової фінансово-економічної кризи та супроводжувалася стимулюванням споживчого попиту й інвестиціями у інфраструктурні проекти з акцентом на розвиток і підтримку галузі охорони здоров'я. Разом з тим, варто звернути увагу на деякі інструменти бюджетної політики, які були реалізовані чи не вперше в сучасній економічній історії.

Так, наприклад, під час пандемії COVID-19 в США точилися дискусії щодо реалізації концепції «вертолітних грошей», тобто прямого перерозподілу центральним банком базових грошей між домашніми господарствами та підприємствами [195]. Однак, така політика на практиці була реалізована не Федеральною Резервною Системою, а Урядом США в рамках Закону про допомогу, підтримку та забезпечення економічної безпеки у зв'язку з коронавірусом (CARES) та Закону про консолідовані асигнування [146] шляхом прямих виплат з державного бюджету у розмірі до 1200 доларів США на дорослого і 500 доларів США на дитину віком до 17 років для осіб, річний скоригований дохід яких не перевищує 75 000 доларів США (150 000 доларів США для подружніх пар, які подають спільну декларацію). Для сім'ї з чотирьох осіб ці виплати економічного впливу сягали до 3400 доларів прямої фінансової допомоги [164]. Після цього було прийнято Закон про податкові пільги, пов'язані з COVID-19 (грудень 2020 року) [210], який передбачив додаткові виплати в розмірі до 600 доларів США на дорослого і до 600 доларів США на кожну кваліфіковану дитину віком до 17 років. Також додаткові прямі виплати домогосподарствам передбачав Закон про Американський план порятунку від 2021 року [209], згідно з яким виплати економічного впливу становили 1400 дол США, а для подружніх пар 2800 дол США.

На думку американських вчених [151; 200] фінансовий пакет, виділений США для боротьби з наслідками COVID-19 був надто великим, однак прямі виплати домогосподарствам з одного боку дозволили отримати необхідну допомогу тим хто постраждав від пандемії і локдаунів, а з іншого – простимулювати споживчий попит в умовах карантинних обмежень, що в цілому мало позитивний вплив на економічну безпеку держави.

Подібні процедури із прямої фінансової підтримки домашніх господарств в умовах пандемії COVID-19 проводило багато країн світу з метою стимулювання сукупного попиту та підтримання економічної безпеки на належному рівні. Використання концепції «вертолітних грошей» в рамках бюджетної політики дозволило своєчасно відреагувати на форс-мажорні обставини та не допустити економічної кризи.

Останній кейс оптимізації інструментів бюджетної політики стосується актуальної для України проблематики, яка пов'язана із досвідом бюджетної політики в умовах воєнного конфлікту. Разом з тим, зауважимо, що війни такої інтенсивності та масштабу не було з часів Другої Світової війни, а тому досвід маленьких військових конфліктів за принципом антитерористичних операцій не буде репрезентативним для України, однак бюджетна політика Республіки Корея в період повоєнної відбудови та розвитку заслуговує на увагу.

Досвід післявоєнного та післяреволюційного розвитку Республіки Корея свідчить про реалізацію добре продуманої стратегії керованого розвитку, де головну роль відіграло втручання держави у економічні процеси. На основі аналізу наукової літератури виокремимо основні фактори формування оптимальної бюджетної політики в контексті стимулювання економічного зростання Республіки Корея та забезпечення економічної безпеки держави:

1. Розробка і реалізація чіткої середньострокової стратегії розвитку держави, яка затверджувалася на законодавчому рівні як п'ятирічний план розвитку. Як правильно зазначає Сок-Кюн Хур «Плани та стратегії розвитку існують майже в кожній країні, що розвивається, але Корея змогла реалізувати ці плани та стратегії на практиці» [202]. Стратегія розвитку Республіки Корея передбачала швидку і

добре продуману індустріалізацію країни, яка в цілому визначила основні цілі для бюджетної політики, з позицій яких оцінюється її ефективність.

2. Основною метою корейської податкової політики під час процесу індустріалізації була мобілізація ресурсів для формування капіталу в державному секторі, не перешкоджаючи інвестиціям у приватний сектор. Окрім сприяння заощадженням та інвестиціям, більшість податкових реформ наголошували на зусиллях щодо спрощення податкової системи, усунення корупції та ухилення від сплати податків і досягнення більш справедливого розподілу податкового тягара між галузями промисловості [214].

3. Бюджетна політика Республіки Корея реалізувалася в контексті досягнення цілей з індустріалізації країни та розвитку експортно-орієнтованих галузей економіки, зокрема передбачала такі інструменти: захисні митно-тарифні бар'єри для імпорту, який шкодив розвитку національних виробників, митні бар'єри були нижчими лише для тих імпортованих товарів та технологій, які сприяли розвитку експортних галузей Республіки Корея; податкові пільги для виробників, що виготовляли продукцію для заміщення імпорту; податкові пільги для експортно-орієнтованих галузей економіки, податкові пільги для розвитку науково-технологічного потенціалу національної промисловості, наприклад, для Корейського інституту машинобудування та Корейського передового інституту науки і технологій; мінімальне оподаткування сектору зовнішньої торгівлі; низькі податки на майно тощо.

4. Одним із найважливіших інструментів, що використовувався для реалізації секторально-орієнтованого промислового розвитку в Кореї, був контроль державного сектора та розподіл кредитів. Сам уряд, бюджет якого становить одну шосту частину ВВП, виділив такий же відсоток свого бюджету на витрати на проекти розвитку. Лівова частка цих витрат на розвиток пішла на транспорт і зв'язок, енергетику, сільське господарство та оборонні галузі. Однак загалом банківські установи, які прямо чи опосередковано контролювалися урядом, забезпечували переважну частку інвестиційного капіталу в промисловості шляхом надання пільгових кредитів із субсидованими урядом процентами та гарантіями

[190]. При цьому, потрібно зауважити, що кожне підприємство, яке бажає отримати бюджетну допомогу чи пільговий банківський кредит повинно відповідати заздалегідь розробленим критеріям, які передбачали частку доданої вартості, рівень технологій, частку переробної продукції, частку в експорті. Такі вимоги виступали стимулами для розвитку тих підприємств, які прагнули розширення виробничих потужностей та виходу на зовнішні ринки за рахунок збільшення фінансових можливостей у вигляді бюджетних інвестицій чи банківських кредитів.

5. Значну роль бюджетна політика виконувала в частині розвитку державних підприємств. При чому в цьому контексті прослідковувалася також виважена політика індустріалізації, адже державні підприємства були засновані переважно в інфраструктурній діяльності, яка вимагала великих капіталомістких технологій або де приватний сектор не бажав нести ризик. У деяких випадках мотив державних підприємств полягав у тому, щоб впоратися з провалами ринку, пов'язаними з підприємницькою неадекватністю або недосконалістю ринків капіталу. Корейські державні підприємства рідко тривалий час брали участь у комерційній діяльності, яка конкурувала з приватним сектором.

Підсумовуючи досвід Республіки Корея в частині використання бюджетної політики для стимулювання економічного розвитку та забезпечення економічної безпеки після Корейської війни 1950-1953 років та Квітневої (студентської) революції 1960 року зауважимо, що в основу її ефективності була покладена чітка економічна стратегія спрямована на індустріалізацію та експортну експансію держави. Для виконання цих цілей підбиралися, змінювалися та удосконалювалися інструменти бюджетної політики, які, в основному, використовувалися як цільовий вплив держави на розвиток тієї чи іншої галузі економіки за рахунок комплексної державної підтримки у вигляді субсидій, податкових пільг, державних інвестицій та кредитів державних банків.

Враховуючи вивчений нами досвід оптимізації інструментів бюджетної політики під час економічних криз та військових конфліктів зауважимо, що сам факт оптимізації бюджетної політики полягає не у корекції фіскальних змінних, а у комплексних рішеннях, які включають: планування, прогнозування і встановлення

стратегічних цілей розвитку економіки держави в цілому і бюджетної політики зокрема; швидкість реакції на загрози економічній безпеці; прийняття спеціальних нормативно-правових актів та державних програм бюджетної політики; гнучкість застосування інструментів бюджетної політики; цільове спрямування бюджетних витрат на стимулювання споживчого попиту та державних інвестицій у розвиток інфраструктури, переробної промисловості і експортних галузей економіки. Не останню роль в процесі оптимізації бюджетної політики відіграють фіскальні пакети, які, в тому числі, використовуються для управління діловими очікуваннями та створюють ефект впевненості домогосподарств та бізнесу у їх фінансовій підтримці державою в період кризових та інших форс-мажорних обставин.

2.3. Оцінювання впливу бюджетної політики на стан економічної безпеки держави

В умовах сучасної геополітичної нестабільності, особливого значення набуває питання ролі бюджетної політики у забезпеченні економічної безпеки держави. Економічна безпека, яка включає в себе захист національних інтересів, фінансову стабільність та соціальний добробут, є критично важливою для країн, що переживають воєнні конфлікти, зокрема для України. В умовах воєнного стану, коли традиційні економічні відносини і механізми зазнають змін, бюджетна політика вимагає особливої уваги та планування.

Вплив бюджетної політики на економічну безпеку в Україні в умовах воєнного стану має декілька вимірів. По-перше, це стосується необхідності забезпечення достатнього фінансування оборонних потреб та підтримки внутрішньої безпеки. По-друге, важливим є підтримка економічної стабільності та попередження глибоких економічних криз, зокрема через забезпечення функціонування критично важливих секторів економіки та соціального захисту населення. По-третє, стратегічним завданням є залучення міжнародної підтримки та інвестицій, що сприяють відновленню та модернізації економіки.

Специфіка України полягає в тому, що країна зіткнулася з низкою викликів, які вимагають комплексного підходу в рамках бюджетної політики. Наприклад,

релокація бюджетних коштів на оборону та безпеку має бути збалансована з потребами в соціальній сфері та економічному розвитку. Особлива увага повинна бути приділена макроекономічній стабільності, контролю інфляції та підтримці валютного курсу, що має безпосередній вплив на життя громадян та економічну безпеку в цілому.

Необхідно враховувати, що в умовах воєнного стану в Україні, бюджетна політика повинна бути гнучкою та швидко адаптуватися до змінюваних обставин, що означає здатність швидко реагувати на виклики, перерозподіляючи ресурси у відповідності до поточних потреб, а також планувати на перспективу, передбачаючи можливі ризики та створюючи запаси стійкості. Важливою є також прозорість та відповідальність у використанні бюджетних коштів, щоб забезпечити довіру громадськості та міжнародних партнерів.

Основним завданням бюджетної політики в таких умовах є не лише вирішення невідкладних воєнних та гуманітарних потреб, але й створення основи для довгострокового відновлення та розвитку економіки, що вимагає інтегрованого підходу, який поєднує в собі елементи фінансової стабільності, соціальної справедливості та економічного зростання.

Для всебічного оцінювання та аналізу впливу бюджетної політики на економічну безпеку України, важливо застосувати комплексний підхід, що передбачає побудову інтегрального показника економічної безпеки.

Методика оцінки рівня економічної безпеки на нормативно-правовому рівні в Україні була запропонована Міністерством економіки України у 2007 році [94] та Міністерством економічного розвитку і торгівлі України у 2013 році [95]. Однак, провівши детальний контент-аналіз зазначених методик, ми дійшли висновку, що їх структура має певні недоліки. З одного боку, вона включає групи показників, які повторюють одне одного (наприклад, боргова безпека як складова бюджетної безпеки та зовнішньоекономічна безпека як складова макроекономічної безпеки). З іншого боку, методики містять показники, які не стосуються економічної безпеки (демографічна безпека, продовольча безпека, соціальна безпека), і не охоплюють сучасні аспекти економічної безпеки, такі як цифрова безпека.

Тому в нашому дослідженні підхід до побудови інтегрального показника економічної безпеки ґрунтується на використанні моделі грошових потоків в економіці. Ця модель включає основні ринки, економічні суб'єкти, інфраструктура, що забезпечує рух товарів між економічними суб'єктами і ринками, а також грошові потоки, які приводять економіку в рух (детальніше див. параграф 1.3). Відтак виходячи з моделі грошових потоків інтегральний показник економічної безпеки включатиме такі групи індикаторів: виробнича безпека; безпека товарного ринку та ринку послуг; безпека фінансового ринку; зовнішньоекономічна безпека (міжнародний ринок); безпека споживачів; безпека інфраструктури; цифрова безпека; бюджетна безпека; монетарна безпека (додаток Л).

Відтак, сформувавши структуру та числові ряди показників економічної безпеки держави розрахуємо інтегральний показник економічної безпеки України у 2004-2023 роках. Для розрахунку інтегрального показника економічної безпеки України скористаємося можливостями Пакету аналізу даних MS Excel та застосуємо метод кореляційно-регресійного моделювання і метод попарних кореляцій, який використовується для подібних розрахунків [17; 41].

Інтегральний показник економічної безпеки України розраховано шляхом побудови багатofакторної кореляційної моделі виду (1):

$$Y = a_1\chi_1 + a_2\chi_2 + \dots + a_{36}\chi_{36} \quad (1)$$

де: Y – значення інтегрального показника економічної безпеки України, χ_i – нормалізована динаміка показників економічної безпеки в середньому за рік, a_i – вага динаміки показників економічної безпеки в інтегральному показнику економічної безпеки України. Ваги розраховано за формулою (2):

$$a_i = \sum_{j=1}^{36} r_{ij} / \sum_{i=1}^{36} \sum_{j=1}^{36} ij \quad (2),$$

де,

a_i – співвідношення суми коефіцієнтів парної кореляції показників економічної безпеки та загальної суми коефіцієнтів за матрицею парної кореляції. Матриця парної кореляції відображає кореляційний зв'язок усіх показників моделі,

і, таким чином, відображає вагу кожного індикатора в інтегральному показнику економічної безпеки.

Таблиця 2.9

Значення ваги показників економічної безпеки у інтегральному показнику економічної безпеки України

№ п/п	Назва показника економічної безпеки	Умовне позначення	Вага показника	№ п/п	Назва показника економічної безпеки	Умовне позначення
1	Частка переробної промисловості у експорті товарів, %	x_1	4,3209	20	Індекс ефективності логістики	x_{20}
2	Рівень економічної складності (місце України в рейтингу)	x_2	0,3523	21	Енергоємність ВВП, т н.е./ тис. міжнародних доларів	x_{21}
3	Рівень зносу основних фондів, %	x_3	-9,5860	22	Залежність від зовнішніх енергоносіїв	x_{22}
4	Капітальні інвестиції у % до ВВП	x_4	10,3216	23	Індекс EGDІ (місце України в рейтингу)	x_{23}
5	Баланс торгівлі товарами, млрд дол США	x_5	10,5987	24	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	x_{24}
6	Частка торгівлі у ВВП, %	x_6	-8,8009	25	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	x_{25}
7	Частка продукції машинобудування у промисловій продукції, %	x_7	11,5469	26	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	x_{26}
8	Частка ринку послуг у ВВП, %	x_8	-3,3879	27	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	x_{27}
9	Капіталізація фондового ринку (випуск акцій підприємств), млрд дол	x_9	8,3420	28	Рівень тіньової економіки, %	x_{28}
10	Частка M0 у грошовій масі, %	x_{10}	8,1610	29	Частка податків у доходах бюджету, %	x_{29}
11	Частка короткострокових депозитів у сукупних депозитах банків, %	x_{11}	-2,2367	30	Рівень податкового навантаження, %	x_{30}
12	Частка банківських кредитів у ВВП, %	x_{12}	-3,7155	31	Ключова відсоткова ставка, %	x_{31}
13	Прямі іноземні інвестиції, млрд дол	x_{13}	6,1833	32	Інфляція, %	x_{32}
14	Відкритість економіки, %	x_{14}	0,0470	33	Курс грн до дол. США	x_{33}
15	Індекс цін на зерно, %	x_{15}	-5,8771	34	Доларизація економіки, %	x_{34}
16	Індекс цін на метали, %	x_{16}	-0,7051	35	Достатність золотовалютних резервів (відношення резервів до імпорту), місяців	x_{35}
17	ВВП на душу населення, дол США	x_{17}	-2,7530	36	Монетизація економіки, %	x_{36}
18	Частка витрат на харчування і комунальні послуги у витратах домогосподарств, %	x_{18}	7,6413			
19	Чисельність населення, млн осіб	x_{19}	8,5871			

*Розраховано автором за даними Державного веб-порталу бюджету для громадян [40], Державної служби статистики, Національного банку України

Розраховані ваги показників економічної безпеки у інтегральному показнику економічної безпеки України відобразимо в таблиці (табл. 2.9) за ступенем величини їх ваги.

Вагові коефіцієнти для розрахунку інтегрального показника економічної безпеки України за 2004-2023 роки дозволяють зрозуміти, яка динаміка окремих показників економічної безпеки сприяє зростанню рівня економічної безпеки, а яка – його зниженню.

Отже, найсильніший вплив у напрямку підвищення інтегрального показника економічної безпеки має динаміка частки продукції машинобудування у промисловій продукції (питома вага 11,5469), що є цілком об'єктивним, адже чим вищою є частка машинобудування в промисловій продукції, тим вищий рівень доданої вартості створюється в економіці, тим вищий рівень заробітної плати і нижча залежність від сировинної економіки.

Окрім цього, на підвищення інтегрального показника економічної безпеки впливають такі показники:

- Капітальні інвестиції у % до ВВП (питома вага 10,3216). Зростання капітальних інвестицій свідчить про розвиток та модернізацію економіки, що сприяє підвищенню її конкурентоспроможності.
- Баланс торгівлі товарами, млрд дол США (питома вага 10,5987). Позитивний торговельний баланс вказує на більший експорт порівняно з імпортом, що зміцнює національну економіку.
- Капіталізація фондового ринку (випуск акцій підприємств), млрд дол (питома вага 8,3420). Висока капіталізація фондового ринку свідчить про довіру інвесторів до економіки та сприяє залученню додаткових фінансових ресурсів.
- Прямі іноземні інвестиції, млрд дол (питома вага 6,1833). Зростання прямих іноземних інвестицій вказує на привабливість національної економіки для іноземних інвесторів, що сприяє її розвитку.

Наведені вище показники відображають зростання капіталу, зміцнення інфраструктури та стимулювання розвитку реального сектору економіки, що є ключовими факторами підвищення інтегрального показника економічної безпеки України.

Що стосується тих показників, які призводять до зниження інтегрального показника економічної безпеки, то найсильніший негативний вплив має показник із площини бюджетної безпеки, а саме рівень тіньової економіки (-10,369). Це свідчить про те, що значна частина економічної діяльності відбувається поза офіційним обліком, що негативно впливає на бюджетні надходження та економічну стабільність.

Інші показники бюджетної політики, які також негативно впливають на рівень економічної безпеки, включають:

- Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, % (-5,6983). Високий рівень державного боргу збільшує боргове навантаження на бюджет і може призводити до фінансової нестабільності.
- Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, % (-5,0177). Значне зовнішнє боргове навантаження підвищує вразливість економіки до зовнішніх шоків.
- Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, % (-1,2745). Високі витрати на обслуговування боргу зменшують бюджетні ресурси, які можуть бути спрямовані на розвиток економіки.
- Рівень податкового навантаження, % (-3,2269). Надмірне податкове навантаження може стримувати економічну активність і знижувати конкурентоспроможність економіки.

Винятком є показник частки податків у доходах бюджету, % (6,1914), який має позитивний вплив на рівень економічної безпеки, оскільки висока частка податків у бюджеті свідчить про можливості держави для фінансування різних економічних програм.

Таким чином, отримавши вагові коефіцієнти шляхом деяких математичних перетворень побудуємо кореляційну модель інтегрального показника економічної безпеки України (3):

$$Y = 4,3209x_1 + 0,3523x_2 - 9,5860x_3 + 10,3216x_4 + 10,5987x_5 - 8,8009x_6 + 11,5469x_7 - 3,3879x_8 + 8,3420x_9 + 8,1610x_{10} - 2,2367x_{11} - 3,7155x_{12} + 6,1833x_{13} + 0,0470x_{14} - 5,8771x_{15} - 0,7051x_{16} - 2,7530x_{17} + 7,6413x_{18} + 8,5871x_{19} - 5,3279x_{20} - 1,2750x_{21} + 6,6988x_{22}$$

$$2,2529x_{23}-3,2731x_{24}-5,6983x_{25}-5,0177x_{26}-1,2745x_{27}-10,3690x_{28}+6,1914x_{29}-3,2269x_{30}-2,2005x_{31}-2,6489x_{32}-0,2633x_{33}-6,9373x_{34}+6,4422x_{35}-7,6072x_{36} \quad (3)$$

Підставивши дані з додатку (Додаток Л) у формулу (3) отримаємо інтегральний показник економічної безпеки України, динаміку якого відобразимо на рисунку 2.12.

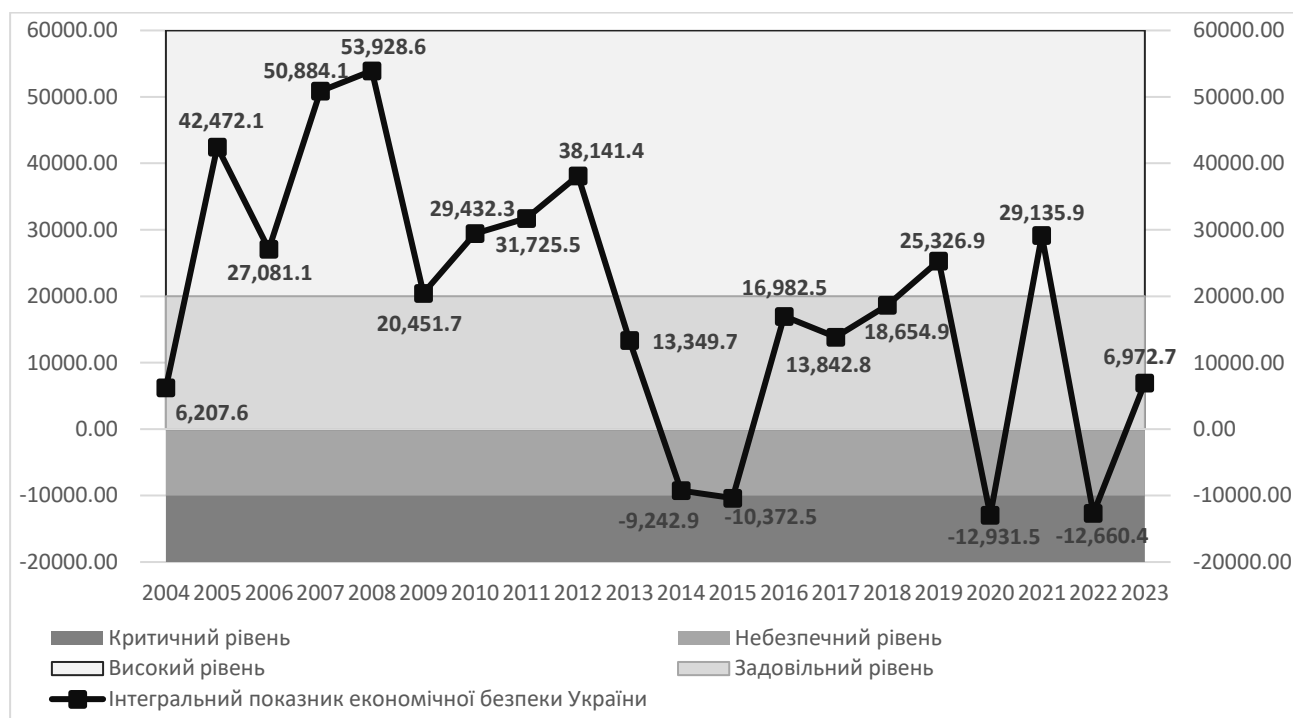

Рис. 2.12. Динаміка інтегрального показника економічної безпеки України у 2004-2023 роках

*Розраховано автором за даними [2; 10; 39; 40; 45; 50; 54; 56; 66; 84; 89; 98; 157; 165; 180; 184; 193]

На основі аналізу значень інтегрального показника економічної безпеки України за період 2004-2023 років було розроблено методику класифікації рівнів економічної безпеки на чотири основні категорії: критичний, небезпечний, задовільний та високий рівні. Ця класифікація базується на порогових значеннях індексу, що визначаються на основі мінімальних та максимальних значень за аналізований період. Зокрема, критичний рівень відображає ситуації, коли індекс є нижчим за -10000, небезпечний рівень охоплює значення від -10000 до 0, задовільний рівень – від 0 до 20000, а високий рівень – понад 20000.

Динаміка інтегрального показника економічної безпеки України свідчить про зростання загроз для економічної безпеки саме в ті періоди, коли в національній економіці спостерігалися кризові явища різного походження. Так, зниження загроз для економічної безпеки України відбувалося в період з 2004 по 2008 рік, коли темпи розвитку національної економіки були досить високими. У цей період рівень економічної безпеки був високим, що підтверджується значним зростанням інтегрального показника економічної безпеки: з 6207,56 у 2004 році до 53928,64 у 2008 році.

Однак, починаючи з 2009 року, інтегральний показник економічної безпеки України суттєво знизився до 20451,74, що свідчить про перехід до задовільного рівня економічної безпеки через вплив світової фінансово-економічної кризи. Наступний шок для економічної безпеки України припав на 2013-2015 роки, коли інтегральний показник знизився до критичного рівня (-10372,51 у 2015 році), що було зумовлено політичною кризою, анексією Росією Криму та окупацією частини Донбасу. З 2016 року спостерігалася стабілізація макроекономічної кон'юнктури, що привело до зростання інтегрального показника економічної безпеки до задовільного рівня, який тримався до 2019 року.

Однак, криза, пов'язана з пандемією COVID-19, знову спричинила зниження показника до критичного рівня (-12931,49 у 2020 році). Найбільший шок для економічної безпеки України відбувся після повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році, коли інтегральний показник впав до -12660,43, що співмірно з падінням показника в період пандемії. Таким чином, оцінюючи динаміку інтегрального показника економічної безпеки України у 2004-2023 роках зауважимо, що критичний його рівень спостерігається тоді коли виконується таких п'ять умов: 1) скорочення споживчого попиту; 2) обмеження внутрішньої і зовнішньої торгівлі внаслідок блокади логістики і карантинних обмежень на перевезення; 3) зростання державного боргу (відношення до ВВП); 4) зростання дефіциту державного бюджету (відношення до ВВП); 5) девальвація національної валюти.

Відтак, побудований нами інтегральний показник економічної безпеки України дає змогу визначити тенденції загроз економічній безпеці та утворює формалізовану базу даних для прогнозування динаміки економічної безпеки на майбутні періоди.

Зростання загроз економічній безпеці вимагає швидкої та адекватної реакції державної влади на ситуацію що склалася. Одним із високоефективних інструментів впливу на загрози економічній безпеці є бюджетна політика, як комплекс заходів Уряду у сфері акумулювання та розподілу фінансових ресурсів держави для досягнення конкретних економічних, соціальних або політичних цілей.

Вплив бюджетної політики на економічну безпеку держави можна проаналізувати шляхом побудови кореляційної матриці основних показників бюджетної політики та інтегрального показника економічної безпеки.

В економічній літературі з питань бюджетної політики виділяють такі її показники: дефіцит державного бюджету, капітальні видатки, поточні видатки, зовнішній державний борг, внутрішній державний борг, загальний державний борг, податкові надходження [16; 27; 73; 129; 134], відшкодування ПДВ [91], втрати Зведеного бюджету від податкових пільг [63].

Динаміка наведених вище показників дає змогу оцінити спрямованість бюджетної політики та її ефективність. Зокрема зростання дефіциту державного бюджету не завжди є проблемою для держави, адже збільшення дефіциту бюджету Урядом може здійснюватися з метою цільового фінансування видатків на розвиток тих чи інших галузей економіки або згладжування негативних шоків макроекономічної кон'юнктури. Уряд може збільшувати дефіцит бюджету для стимулювання економіки в періоди рецесії, використовуючи так звану політику фіскальних стимулів, що може включати зниження податків або збільшення державних видатків, щоб підтримати загальний попит в економіці.

Важливо також розуміти, що збільшення дефіциту державного бюджету повинно відбуватися в межах сталості державних фінансів, а це, в свою чергу, вимагає збалансованої боргової політики аби уникнути фінансової нестабільності

та зберегти довіру інвесторів. Такий підхід вимагає ретельного планування та оцінки потенційних ризиків та переваг від реалізації механізмів бюджетного втручання в економічні процеси.

Врешті-решт, баланс між стимулюванням економіки та збереженням фінансової дисципліни є ключовим для ефективної бюджетної політики. Уряди повинні враховувати як поточні економічні умови, так і довгострокові фінансові перспективи, щоб забезпечити стабільний економічний розвиток і водночас запобігти накопиченню надмірного державного боргу.

Дефіцитне і боргове фінансування економічного зростання досліджено в кейнсіанській та некейнсіанській школах економічної теорії, а зокрема в теорії функціональних фінансів А.Лернера, який вважав, що «державні позики, як податки і витрати, – це інструменти державного впливу на економіку, тому головне завдання держави – зробити цей вплив позитивним» [192]. *Концепція «функціональних фінансів»* полягає в тому, що держава повинна ефективно використовувати боргове і дефіцитне фінансування економічного зростання за рахунок збільшення капітальних видатків, які, як правило спрямовуються на розвиток логістичної та енергетичної інфраструктури, інвестицій в основні фонди, будівництво нових виробничих потужностей, а це в свою чергу створює базові умови для забезпечення високого рівня економічної безпеки. Щодо відшкодування ПДВ як інструменту бюджетної політики, який спрямований на підвищення рівня економічної безпеки, то своєчасне відшкодування ПДВ державою та відсутність заборгованостей дає змогу підприємствам покращити грошові потоки й отримати ліквідні кошти, підвищити рівень конкурентоспроможності національного виробника шляхом зниження собівартості виробництва.

Важливим показником ефективності бюджетної політики у її впливі на економічну безпеку є втрати Зведеного бюджету від податкових пільг, адже вищий рівень втрат від податкових пільг повинен тісно корелювати з розвитком виробничого сектору, оновленням основних фондів, зменшенням імпортозалежності економіки, розвитком логістичної інфраструктури. Однак

такий ефект може бути досягнутим виключно за умови надання податкових пільг для стимулювання інноваційного розвитку економіки та розвитку виробництва з високим рівнем доданої вартості, яке підвищує рівень економічної складності, сприяє досягненню позитивного значення сальдо торгового балансу тощо. Надання пільг в сировинний сектор економіки лише поглиблюватиме деіндустріалізацію країни та збільшить рівень загроз для економічної безпеки.

Окрім розглянутих вище показників бюджетної політики в контексті визначення вектору їх впливу на економічну безпеку вважаємо за необхідне додати ті показники, які відображають ефект цільового впливу Уряду на розвиток тієї чи іншої галузі економіки. До таких показників потрібно віднести планові обсяги фінансування державних цільових програм та фактичні обсяги фінансування державних цільових програм [59]. Фактичні обсяги фінансування державних цільових програм, на практиці, виражають участь бюджетної політики у розвитку інфраструктурних, виробничих та інноваційних проєктів національної економіки, адже державні цільові програми дають змогу профінансувати важливі для держави, але не цікаві і нерентабельні для приватного бізнесу проєкти, наприклад проєкти соціальної, логістичної, енергетичної інфраструктури, специфічні державні підприємства тощо.

Охарактеризувавши основні показники бюджетної політики, побудуємо кореляційну матрицю (табл. 2.10), яка дозволить визначити найвпливовіші інструменти бюджетної політики на динаміку інтегрального показника економічної безпеки України. З цією метою використаємо числові дані, що згруповані у додатку М.

Перш ніж проаналізувати таблицю 2.10 зауважимо, що значення всіх використаних показників було конвертовано в долари США з метою уникнення викривлення числових даних внаслідок переоцінки курсових різниць, які пов'язані з частими кризами валютного ринку в Україні.

Таблиця 2.10

Матриця кореляції показників бюджетної політики та інтегрального показника економічної безпеки України у 2004-2023 роках

	Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США	Капітальні видатки, млрд дол США	Поточні видатки, млрд дол США	Зовнішній державний борг, млрд дол США	Внутрішній державний борг, млрд дол США	Загальний державний борг, млрд дол США	Податкові надходження, млрд дол США	Відшкодування ПДВ, млрд дол США	Планові обсяги фінансування державних цільових програм, млрд	Фактичні обсяги фінансування державних цільових програм, млрд	Втрати Зведеного бюджету від податкових пільг	Інтегральний показник економічної безпеки України
Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США	1											
Капітальні видатки, млрд дол США	0,5573	1										
Поточні видатки, млрд дол США	0,6061	0,9825	1									
Зовнішній державний борг, млрд дол США	0,0569	0,7842	0,6939	1								
Внутрішній державний борг, млрд дол США	0,0700	0,3730	0,3132	0,2328	1							
Загальний державний борг, млрд дол США	-0,9538	-0,4549	-0,5409	0,0780	0,0757	1						
Податкові надходження, млрд дол США	-0,0602	-0,4888	-0,4512	-0,6473	0,1883	0,0512	1					
Відшкодування ПДВ, млрд дол США	0,8839	0,4916	0,5730	0,0361	-0,0265	-0,8727	-0,0560	1				
Планові обсяги фінансування державних цільових програм, млрд дол США	0,2365	-0,2617	-0,2069	-0,2755	-0,5248	-0,2268	0,1768	0,4222	1			
Фактичні обсяги фінансування державних цільових програм, млрд дол США	0,5088	0,3232	0,3509	0,1436	0,0645	-0,4236	0,0319	0,7919	0,5609	1		
Втрати Зведеного бюджету від податкових пільг	0,8029	0,8222	0,8300	0,5328	0,1012	-0,6938	-0,3305	0,7802	0,2508	0,6356	1	
Інтегральний показник економічної безпеки України	0,5655	0,7190	0,6405	0,6984	0,1505	-0,3802	-0,4338	0,4788	0,1561	0,4953	0,8584	1

*Розраховано автором за даними Державного веб-порталу бюджету для громадян [40], Державної служби статистики, Національного банку України

Дані таблиці 2.9 свідчать, що інтегральний показник економічної безпеки має найвищий кореляційний зв'язок з втратами Зведеного бюджету від податкових пільг ($r = 0,8584$). Це означає, що збільшення втрат від податкових пільг пов'язане з покращенням економічної безпеки України, що може вказувати на ефективне використання податкових стимулів для розвитку економіки. Такий високий

показник кореляції зумовлений тим, що у 2020 році під час пандемії коронавірусу та в 2022 році під час війни уряд застосував податкові пільги, які мали реальний вплив на економічну безпеку як споживачів, так і виробників. Для споживачів ці пільги зменшили податкове навантаження та збільшили споживчі витрати, тоді як для виробників вони зменшили вартість імпортованих товарів та собівартість продукції, що дозволило залишатися конкурентоспроможними в умовах війни. Однак, потрібно відмітити, що в цілому механізм податкових пільг в Україні має низьку ефективність для довгострокового структурного розвитку національної економіки, оскільки переважна більшість податкових пільг спрямована на розвиток сировинного сектору економіки, адже, якщо проаналізувати Довідник податкових пільг України (Додаток М), то можна зробити висновок, що податкове стимулювання економічного розвитку в Україні практично не здійснюється.

Так, в переліку податкових пільг можна виокремити лише чотири групи податкових пільг, які можуть сприяти економічному зростанню. Це пільги для літакобудування і космічної галузі, для садівництва і виноградарства, для здійснення науково-дослідних робіт, для ввезення кузовів транспортних засобів для виробництва автомобілів в Україні.

Безумовно, літакобудування і космічна галузь є капіталомісткими галузями економіки з високою часткою доданої вартості, однак стимулювання розвитку однієї галузі не матиме жодного впливу на загальне економічне зростання України. Це ж саме стосується підтримки садівництва і виноградарства.

Більшість податкових пільг в Україні спрямовані на стимулювання виробництва сировини: етиловий спирт; нафтопродукти; кам'яне вугілля; відходи і брухт чорних та кольорових металів; тютюнова сировина. Такі галузі не можуть вважатися ні драйверами економічного зростання, ні галузями, які складають основу економічної безпеки.

В період воєнного стану податкові пільги були спрямовані на збереженні споживчого попиту (звільнення від сплати єдиного соціального внеску та єдиного податку; пільги із зниження акцизів та ПДВ на оподаткування імпорту автомобільного пального; митні пільги із розмитнення автомобілів та

гуманітарної допомоги, а також деяких груп товарів для сектору оборони тощо), що мало короткостроковий позитивний ефект на інтегральний показник економічної безпеки України. Однак, виходячи з переліку податкових пільг, впроваджених в період воєнного стану можемо зробити висновок про відсутність пільг для підтримки і стимулювання розвитку промисловості, енергетичної та логістичної інфраструктури, військово-промислового комплексу. Відсутність такого роду податкових пільг свідчить про відсутність стратегії розвитку держави в умовах воєнного стану в цілому і стратегії бюджетної політики зокрема. Тому, важливо відзначити, що ефективна бюджетна політика в умовах воєнного стану вимагає не лише адаптації до поточних викликів, але й прогнозування майбутніх тенденцій та вимог.

Результати аналізу кореляційних зав'язків між показниками бюджетної політики та інтегральним показником економічної безпеки України свідчить про те, що основним інструментом бюджетної політики, який має найсильніший вплив на економічну безпеку є капітальні видатки. Так, висока позитивна кореляція ($r = 0,719$) цього показника вказує на те, що збільшення обсягів капітальних видатків сприяє підвищенню рівня економічної безпеки. Капітальні видатки спрямовуються на довгострокові інвестиції в економіку, включаючи розвиток інфраструктури, модернізацію виробничих потужностей та технологічне оновлення. Ці інвестиції створюють базис для стійкого економічного зростання, підвищують продуктивність та конкурентоспроможність національної економіки, а також сприяють створенню нових робочих місць та покращенню умов для ведення бізнесу. Таким чином, ефективне управління капітальними видатками є ключовим фактором для забезпечення довгострокової економічної стабільності та підвищення рівня економічної безпеки України.

Дослідження динаміки капітальних видатків в Україні виявляє їх високу чутливість до загроз економічній безпеці держави (додаток М). Цей зв'язок є особливо важливим, оскільки капітальні видатки відіграють ключову роль у формуванні структурних основ економіки, забезпечуючи інвестиції в інфраструктуру, освіту, охорону здоров'я та інші важливі сектори.

Активізація економічних загроз, таких як інфляція, девальвація, падіння виробництва та споживання, часто призводить до зменшення обсягів капітальних видатків, що може негативно впливати на економічну безпеку держави. Інфляційні процеси та девальвація національної валюти ведуть до зростання вартості імпортованих товарів та послуг, а також збільшення внутрішніх виробничих витрат, а падіння виробничої активності та споживчого попиту веде до зниження податкових надходжень у державний бюджет.

Таке зниження доходів ускладнює фінансування капітальних проектів, які є важливими для довгострокового розвитку країни. Водночас, урядові інституції змушені переорієнтовувати обмежені ресурси на поточні потреби, такі як соціальне забезпечення та обслуговування державного боргу, що ще більше зменшує можливості для капітальних інвестицій.

Така ситуація має значні довгострокові наслідки для економічного розвитку країни. Відсутність адекватного фінансування капітальних видатків призводить до занепаду інфраструктури, затримки технологічного прогресу та зменшення конкурентоспроможності національної економіки, що, у свою чергу, створює додаткові ризики для економічної стабільності та безпеки, породжуючи замкнене коло, яке може призвести до подальшого економічного спаду.

У світлі цих викликів, уряду України слід зосередити увагу на розробці та впровадженні політик, які б сприяли збереженню та збільшенню капітальних видатків навіть у умовах економічних загроз. Ефективне управління бюджетними ресурсами, пошук альтернативних джерел фінансування, а також реалізація стратегічних інвестиційних проектів можуть стати ключем до забезпечення сталого економічного розвитку та підвищення рівня економічної безпеки країни.

Досить високий кореляційний зв'язок спостерігається між зовнішнім державним боргом та інтегральним показником економічної безпеки України ($r = 0,6984$). Також динаміка зовнішнього державного боргу тісно корелює з динамікою капітальних видатків ($r = 0,7842$) та динамікою поточних видатків ($r = 0,6939$), що свідчить про ефективність політики боргового фінансування економічного розвитку. Однак така ефективність зумовлена військово-

політичними умовами, оскільки держави-донори та міжнародні фінансові організації надають позики на значно вигідніших умовах, ніж до війни. Крім того, такі позики мають конкретний цільовий характер, визначений шляхом переговорів, і спрямовуються здебільшого в сектори економіки, які обслуговують фронт, тобто в сектори з високим рівнем доданої вартості: військово-промисловий комплекс, машинобудування, енергетичну та логістичну інфраструктуру.

Інший вектор використання зовнішніх позик спрямований на підтримку вразливих верств населення та бюджетної сфери, що призводить до збільшення поточних видатків, а отже й до позитивної кореляції з інтегральним показником економічної безпеки України ($r = 0,6405$). Таким чином поточні видатки державного бюджету також виступають важливим інструментом бюджетної політики в контексті впливу на економічну безпеку, адже вони дають змогу підтримувати діяльність споживачів вироблених товарів в країні шляхом стабільного забезпечення трансфертними платежами домогосподарств, а також шляхом забезпечення функціонування державного сектору, який також є споживачем товарів і послуг вироблених вітчизняними виробниками. Тому, порівняно високий рівень кореляційного зв'язку між поточними видатками та інтегральним показником економічної безпеки свідчить про помітну роль поточних бюджетних видатків у контексті забезпечення економічної безпеки. Однак, потрібно зауважити, що роль поточних видатків державного бюджету України в системі забезпечення економічної безпеки була б значно більшою за умови суттєво меншої залежності національної економіки від імпортних товарів та енергоносіїв, адже в результаті перерозподілу значна частка бюджетних видатків поверталася б у бюджету у вигляді податків. Проте, імпортозалежність української економіки від найдрібніших побутових виробів до складних технологій зменшує мультиплікатор поточних видатків, адже частина цих коштів, що отримана населенням у вигляді соціальних трансфертів використовується для придбання імпортної побутової техніки, автомобілів, верстатів тощо.

В контексті аналізу взаємозв'язку видатків Державного бюджету України та інтегрального показника економічної безпеки варто звернути увагу на цільове

фінансування державних програм розвитку, яке має опосередкований позитивний вплив, адже коефіцієнт кореляції між показником фактичного обсягу фінансування державних цільових програм розвитку та інтегральним показником економічної безпеки ($r=0,4953$) наближене до порогового значення значущості показника (0,5). Тобто можна вважати, що фактичний обсяг фінансування державних цільових програм розвитку в Україні як інструмент бюджетної політики дозволяє згладжувати шоки загроз економічній безпеці шляхом розвитку капіталомістких галузей економіки. Наприклад, основне фінансування в рамках державних цільових програм спрямовано на програми економічного характеру, зокрема на Державну цільову економічну програму розвитку автомобільних доріг загального користування на 2018-2022 роки припадає 98% всього фактичного бюджетного фінансування державних цільових програм. Високий рівень фінансування розвитку логістичної інфраструктури України шляхом реалізації державних цільових програм має позитивний вплив на економічну безпеку, однак, на наш погляд, недостатній для створення стійкої бази економічного зростання. Тому, вважаємо, що державні цільові програми повинні бути диверсифікованими і створювати умови для фінансування науково-технічного потенціалу держави, наукоємних галузей виробництва, військово-промислового комплексу, а також малорентабельних, але важливих для держави проектів, таких як будівництво шкіл, соціальних закладів тощо.

Щодо податкових надходжень, то враховуючи нижче значення коефіцієнтів кореляції ($r = -0,4338$), варто зауважити, що система адміністрування податків в державі потребує удосконалення, особливо в аспекті виявлення порушень податкового законодавства та доведення цих порушень у суді. Низька ефективність податкової системи може призводити до втрат бюджетних надходжень та негативно впливати на загальний рівень економічної безпеки. Окрім цього знижує можливості держави мобілізувати податки й високий рівень тіньової економіки.

Так, не зважаючи на створення нових регулятивних органів відповідно до вимог МВФ та ЄС, таких як Бюро економічної безпеки, а також на послаблення

різних регуляцій для бізнесу, обсяг тіньової економіки в Україні залишається високим (рис. 2.13). Це свідчить про необхідність подальших реформ у податковій сфері, спрямованих на підвищення прозорості, вдосконалення механізмів контролю та посилення відповідальності за порушення податкового законодавства.

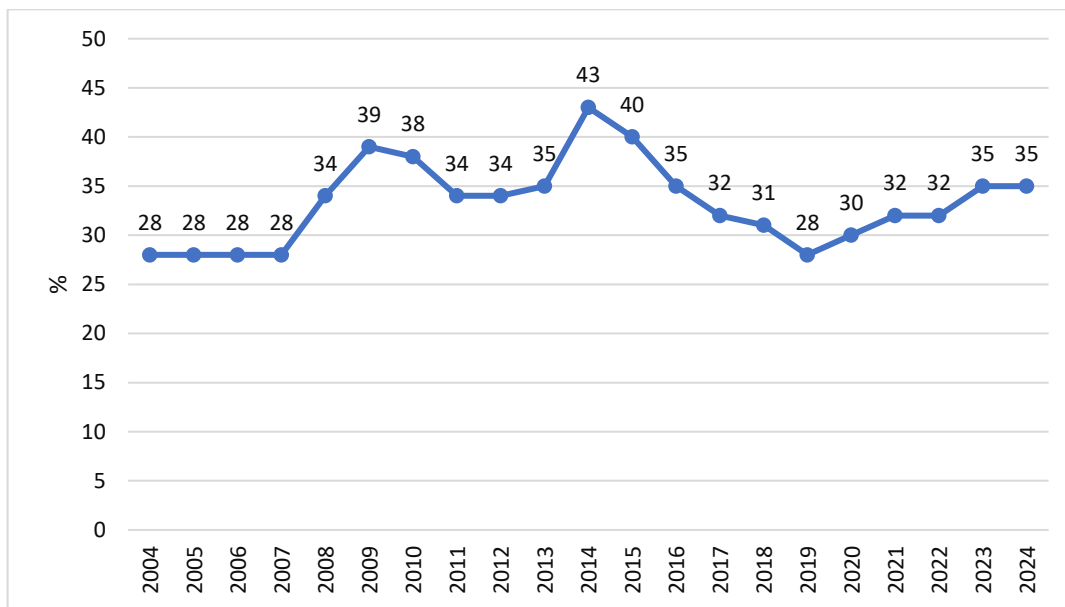

Рис. 2.13. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні у 2004-2024 роках

*Побудовано автором за даними Міністерства економіки України [110].

Як свідчать дані рисунку 2.13 рівень тіньової економіки України, який розраховується Міністерством економіки, складає 32% у 2021-2022 роках, а його динаміка зростає в останні 3 роки, що пов'язано з пандемією коронавірусу та повномасштабною війною з Росією. Такий показник відображає ту частину української економіки, яка не оподатковується, а державний бюджет ймовірно втрачає близько 800 млрд грн в розрахунку за 2024 рік.

Ухилення від сплати податків, як правило відбувається в сегменті готівкових розрахунків за товари і послуги, які здійснюються не лише в національній валюті, але й в іноземній, адже доларизація національної економіки залишається на високому рівні (більше 20% станом на 2024 рік). Відтак, одними із основних сфер тінізації є вторинний ринок автомобілів, нерухомості, землі, ринки товарів побутового і промислового призначення тощо.

Окрім цього, варто звернути увагу й на методи оптимізації оподаткування в рамках чинного законодавства, до яких належить подрібнення бізнес-моделей великих корпорацій на декілька десятків фізичних осіб-підприємців та трансфертне ціноутворення.

Подрібнення бізнесу на декілька десятків ФОП переслідує декілька цілей: 1) контроль за оборотом підприємства з метою перебування на спрощеній системі оподаткування, яка передбачає сплату 5% єдиного податку для ФОП на третій групі оподаткуванні або фіксованого єдиного податку у розмірі 20% від мінімальної заробітної плати замість 18% податку на прибуток; 2) зменшення податкового навантаження на заробітну плату, адже у випадку подрібнення бізнесу на декілька ФОПів, сплачується лише єдиний соціальний внесок без нарахувань на заробітну плату; 3) досягнення мінімального порогу доходів (1 млн грн, як вимога до мінімального порогу ФОП на другій групі оподаткування) для реєстрації платником ПДВ.

Можливості заниження податкових зобов'язань у поєднанні із практичною відсутністю обліку руху товарів, високим рівнем готівкових розрахунків при незастосуванні реєстратора розрахункових операцій (РРО/ПРРО) та необов'язковістю документального підтвердження їх походження товарів, що реалізуються через спрощену систему оподаткування, є сильними стимулами для різних типів платників податків приховувати обсяги оборотів або певні види діяльності під контурами цієї системи з метою реалізації нелегально ввезених або вироблених товарів, а також реальні обсяги готівкових розрахунків з кінцевими споживачами таких товарів [80].

Щодо трансфертного ціноутворення, то за даними Державної податкової служби України протягом 2015-2023 років більше 1 тис. суб'єктів господарювання подали уточнюючі декларації та збільшили об'єкт оподаткування на 32,8 млрд грн, що привело до нарахування 2,9 млрд грн податку на прибуток підприємств та зменшення збитків на 12 млрд гривень. Проведено 102 документальні перевірки з питань відповідності принципу «витягнутої руки» (протягом 2015 – 2023 років), за результатами яких донараховано 1,8 млрд грн податку на прибуток та зменшено

збитки на 7,5 млрд гривень [112]. Наведені дані свідчать про розвиток трансфертного ціноутворення в Україні з метою оптимізації оподаткування, однак реальні масштаби зловживань залишаються невідомими, адже Державна податкова служба не публікує будь-яких оцінок та прогностичних показників окрім офіційно підтверджених фактів зловживань виявлених під час проведення податкових перевірок. Однак, враховуючи факти офшоризації вітчизняних підприємств та банків обсяги трансфертного ціноутворення з метою оптимізації оподаткування є значно вищими, ніж 40-50 млрд грн, які підтверджені Державною податковою службою.

Значною частиною тіньової економіки України є контрабандне переміщення товарів через митний кордон, що, безумовно призводить до втрат державного бюджету і погіршення стану економічної безпеки країни.

Одним із методів дослідження втрат державного бюджету від тіньових імпорتنих операцій є дзеркальна статистика. Методологія дзеркальної статистики полягає у виявленні розходжень між офіційними даними про імпорт країни А з країни Б та даними про експорт країни Б в країну А. Цей підхід дозволяє ідентифікувати потенційні випадки незадекларованого імпорту або контрабанди, особливо коли вартість експорту за даними країни Б значно перевищує вартість імпорту за даними країни А. Важливим аспектом цього методу є урахування стандартної помилки, яка виникає через різницю у витратах на логістику, страхування, і різні методи обліку торгівлі. Наприклад, можна використовувати підхід українського аналітика Дяченка О., який визначає допустимий діапазон похибки в 5-20%.

Використаємо методологію дзеркальної статистики для аналізу даних України та країн ЄС, які є сусідами і торговими партнерами України (табл. 2.11).

Аналіз даних таблиці 2.11 через призму методології дзеркальної статистики виявляє значні від'ємні відхилення, які відображають потенційний обсяг контрабандних операцій через митний кордон України. Найбільші диспропорції виявлено в торгівлі з такими країнами, як Польща (-4,90 млрд дол. США), Угорщина (-1,39 млрд дол. США), Німеччина (-0,74 млрд дол. США), Молдова (-

0,51 млрд дол. США) та Словаччина (-0,29 млрд дол. США). Похибка в цих випадках складає 93,69%, 187,84%, 17,05%, 238,03% та 30,12% відповідно, що суттєво перевищує стандартний допустимий діапазон похибки в 5-20%.

Таблиця 2.11

**Результати аналізу дзеркальної статистики країн-торгових партнерів
України на предмет виявлення обсягів незаконного імпорту
товарів у 2022 році**

	Імпорт з країни-торгового партнера (українська статистика), млрд дол США	Експорт в Україну (статистика країни-торгового партнера), млрд дол США	Відхилення, млрд дол США	Похибка, %
Польща	5,23	10,13	-4,90	93,69
Угорщина	0,74	2,13	-1,39	187,84
Німеччина	4,31	5,05	-0,74	17,05
Молдова	0,21	0,72	-0,51	238,03
Словаччина	0,97	1,26	-0,29	30,12
Чехія	1,34	1,46	-0,12	8,96
Румунія	1,41	1,52	-0,10	7,22
Франція	1,21	0,98	0,23	18,68
Італія	1,68	1,43	0,25	14,88
Туреччина	3,33	3,03	0,30	9,01
Болгарія	2,03	1,25	0,78	38,28
Обсяг ймовірної контрабанди товарів враховуючи похибку в розрахунках			7,09	x

*Розраховано автором за даними Національного банку України [50] та Євростату [185]

Такі значні розходження є важливим сигналом для економічної безпеки країни, оскільки вони вказують на масштаби незаконного імпорту товарів, який не був задекларований та оподаткований відповідно до встановлених норм. У період воєнних дій, коли економіка країни вимагає додаткових ресурсів для підтримки обороноздатності та стабілізації, контрабанда може мати особливо руйнівний вплив на фінансову стабільність держави.

Загальний обсяг ймовірної контрабанди, вирахований як сума від'ємних відхилень для цих країн, становить приблизно 7,94 млрд дол. США. Ця цифра репрезентує значний обсяг потенційних доходів, які не надійшли до державного бюджету та орієнтовно складають близько 90 млрд грн, якщо врахувати, що ставки сумарне податкове навантаження на імпорт складає 33%. Враховуючи

складну соціально-економічну ситуацію, пов'язану з війною, такий обсяг недоотриманих доходів може бути критичним для фінансування важливих соціальних програм, оборони країни та її відновлення.

У контексті економічної безпеки, контрабанда не лише веде до безпосередніх фінансових втрат для держави, але й сприяє зростанню тіньової економіки, підриває законну торгівлю та дискредитує систему державного регулювання. Тому, наявність масштабної контрабанди потребує негайного втручання держави, зокрема, через удосконалення митної політики, підсилення контролю на кордонах, впровадження новітніх технологій моніторингу та аудиту, а також через міжнародну співпрацю у боротьбі з транскордонною злочинністю.

Окрім втрати державного бюджету від тінізації економічної діяльності, недоотримання податкових надходжень відбувається внаслідок низького рівня ефективності системи адміністрування податків, що пов'язано із проявами корупції та непрофесійності. Так, за даними Державної податкової служби за 2022 рік в результаті контрольної-перевірочної роботи донараховано податкових зобов'язань на суму 19,586 млрд грн, а до державного бюджету сплачено 2,3% [99], що свідчить про значний рівень неефективності роботи із доведенням правомірності донарахування податків в судах.

Разом з тим, потрібно зауважити, що Україна має хороші перспективи у сфері підвищення ефективності податкової системи та збільшення мобілізації податків до державного бюджету, адже як свідчить динаміка Індексу податкової складності, за рівнем ефективності податкової системи наше держава переважає країни-сусідів (табл. 2.12).

Як свідчать дані таблиці 2.12 у 2022 році загальна податкова складність в Україні знизилася до 0,33, тоді як у Польщі вона становила 0,5, у Румунії – 0,44, в Угорщині – 0,36, а в Словаччині – 0,36. Складність податкового кодексу в Україні також знизилася до 0,31, що є нижчим показником порівняно з Польщею (0,61), Румунією (0,45), Угорщиною (0,43) та Словаччиною (0,38). Складність системи оподаткування в Україні у 2022 році становила 0,34, що є порівнянним або нижчим значенням порівняно з країнами-сусідами. Такі результати свідчать про

потенціал України щодо підвищення податкової конкурентоспроможності та створення сприятливого середовища для бізнесу. За умови забезпечення верховенства права та дії економічних законів, Україна може стати привабливою юрисдикцією для іноземних компаній, що сприятиме економічному зростанню та відновленню країни після війни. Прозорість та передбачуваність податкової системи, поряд з ефективним адмініструванням податків, зможуть створити конкурентні умови для бізнесу, стимулюючи економічний розвиток та інтеграцію в глобальну економіку.

Таблиця 2.12

Порівняння Індексу податкової складності України та країн-сусідів у 2016-2022 роках*

Країна	Показник	2016	2018	2020	2022
Україна	Загальна податкова складність	0,40	0,46	0,45	0,33
	Складність податкового кодексу	0,42	0,50	0,51	0,31
	Складність системи оподаткування	0,37	0,42	0,39	0,34
Польща	Загальна податкова складність	0,41	0,46	0,43	0,50
	Складність податкового кодексу	0,49	0,55	0,51	0,61
	Складність системи оподаткування	0,34	0,37	0,36	0,38
Румунія	Загальна податкова складність	0,39	0,50	0,43	0,44
	Складність податкового кодексу	0,43	0,54	0,47	0,45
	Складність системи оподаткування	0,36	0,45	0,39	0,43
Угорщина	Загальна податкова складність	0,35	0,34	0,41	0,36
	Складність податкового кодексу	0,37	0,41	0,56	0,43
	Складність системи оподаткування	0,34	0,26	0,26	0,28
Словаччина	Загальна податкова складність	0,42	0,41	0,34	0,36
	Складність податкового кодексу	0,54	0,50	0,38	0,38
	Складність системи оподаткування	0,29	0,32	0,30	0,34

* Індекс коливається від нуля (не складний) до одиниці (надзвичайно складний)

** Побудовано автором за даними [207]

Таким чином, підсумовуючи наведене вище, можемо зробити висновок про те, що основними інструментами бюджетної політики, які мають вплив на економічну безпеку України є капітальні видатки, податкові надходження, поточні видатки та фактичні обсяги фінансування державних цільових програм. За допомогою регулювання обсягу та динаміки капітальних і поточних видатків, фінансування цільових програм розвитку та адміністрування податків Уряд може

здійснити оперативний цільовий вплив на макроекономічну динаміку з метою мінімізації загроз економічній безпеці. Однак, втрати державного бюджету від тінізації економіки, мінімальні обсяги капітальних видатків та перевищення маастрихтських критеріїв дефіциту бюджету та державного боргу вимагають оперативної розробки стратегії бюджетної політики зокрема, та стратегії економічного розвитку держави в умовах воєнного стану взагалі. Наявність відповідних стратегій дасть змогу оптимізувати і концентрувати зусилля держави на забезпеченні виконання воєнних цілей та досягнення високого рівня економічної безпеки.

Висновки до другого розділу

1. Обґрунтовано, що бюджетна політика України в 2004-2022 роках має низку суперечностей, які негативно впливають на економічну безпеку держави. Однією з ключових проблем є неефективне планування та прогнозування Урядом макроекономічних показників і доходів державного бюджету, що підтверджено висновками Рахункової палати. Це призводить до систематичного дефіциту бюджету, який особливо відчутний під час економічних криз. Досягнення планових показників доходів у кризові роки забезпечувалося за рахунок девальвації національної валюти та підвищення податкових ставок, що мало короткостроковий вплив на бюджетну безпеку та не вирішило проблем нестабільності доходів. Натомість, в сировинній українській економіці практично не застосовується проактивне митно-тарифне регулювання, оскільки частка вивізного мита в доходах державного бюджету складає менше 1%, тоді як у країнах із сировинною економікою цей показник коливається в межах 14-20%. Нестабільність доходів посилюється високим рівнем тіньової економіки (30-40%) та низькою ефективністю роботи податкових органів внаслідок чого судами всіх інстанцій 67,1% рішень приймалися на користь платників податків а до бюджету сплачувалось не більше 15% донарахованих зобов'язань. Невиконання запланованих видатків на економічну діяльність впродовж всього періоду дослідження свідчить про відсутність системного підходу до стимулювання

економічного зростання, що підриває бюджетну та економічну безпеку держави, адже фінансування видатків на економічну діяльність за залишковим принципом накопичує структурні дисбаланси в економіці. Замість цього, бюджетні кошти переважно спрямовуються на соціальні витрати, що мінімізує можливості для модернізації та розвитку економічної інфраструктури, як базису економічного зростання. Усе це вказує на необхідність переосмислення бюджетної політики для досягнення стабільності та забезпечення довгострокового економічного зростання.

2. Аналіз інструментів оптимізації бюджетної політики як механізму забезпечення економічної безпеки дав змогу розглянути досвід зарубіжних країн в сфері антикризової бюджетної політики крізь призму таких чотирьох кейсів, як: дискреційна бюджетна політика під час світової фінансової кризи 2008-2009 років (G20), бюджетна консолідація та фіскальна дисципліна після кризи (ЄС), бюджетна політика в період пандемії COVID-19 (програма CARES в США), та бюджетна політика в умовах військових конфліктів і після їх завершення (економічне диво Республіки Кореї). На основі дослідження окреслених кейсів доведено, що оптимізація бюджетної політики в умовах кризи є ефективною у випадку швидкого реагування на кризи завдяки сценарному моделюванню бюджетної політики, заснованому на теорії ігор, з метою напрацювання пакетів антикризових рішень; впровадження гнучкого механізму податкових пільг для підприємств реального сектору економіки і вразливих категорій домогосподарств; використання цільових державних інвестицій для галузей, що є драйверами економічного зростання (інфраструктура, медицина, освіта та інші стратегічні галузі); реалізацію комплексних державних програм розвитку, таких як План відновлення та реінвестування (ARRA) у США, План розбудови нації та створення робочих місць в Австралії, та П'ятирічні плани розвитку Республіки Корея.

3. Для всебічного оцінювання та аналізу впливу бюджетної політики на економічну безпеку України в роботі запропоновано комплексний підхід до побудови інтегрального показника економічної безпеки на основі моделі

грошових потоків, включаючи такі групи індикаторів: виробнича, товарна, фінансова, зовнішньоекономічна, споживча, інфраструктурна, цифрова, бюджетна та монетарна безпека. Для розрахунку інтегрального показника економічної безпеки України за період 2004-2024 років застосовано метод кореляційно-регресійного моделювання та метод матриці парної кореляції, що дозволяє об'єктивно оцінити вплив кожного фактору на економічну безпеку країни. В результаті моделювання доведено, що найсильніший вплив на підвищення інтегрального показника має частка продукції машинобудування у промисловій продукції, капітальні інвестиції, баланс торгівлі товарами, капіталізація фондового ринку та чисельність населення. Водночас, значний негативний вплив має рівень зносу основних фондів, рівень тіньової економіки, обсяг державного боргу до ВВП, обсяг валового зовнішнього боргу до ВВП та частка торгівлі у ВВП. У періоди криз, як-от світова фінансова криза 2008-2009 років, політична криза 2014-2015 років, пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році, інтегральний показник економічної безпеки суттєво знижувався, досягаючи критичних рівнів. Вивчення динаміки інтегрального показника показало, що критичний рівень спостерігається за одночасного прояву таких п'яти умов: 1) скорочення споживчого попиту; 2) обмеження внутрішньої і зовнішньої торгівлі внаслідок блокади логістики і карантинних обмежень на перевезення; 3) зростання державного боргу (відношення до ВВП); 4) зростання дефіциту державного бюджету (відношення до ВВП); 5) девальвація національної валюти.

4. Вплив інструментів бюджетної політики на динаміку інтегрального показника економічної безпеки України було проаналізовано шляхом побудови кореляційної матриці, що включала основні показники бюджетної політики та інтегральний показник економічної безпеки. В результаті доведено, що найсильніший вплив на економічну безпеку, зокрема, мають капітальні видатки, що сприяють розвитку інфраструктури, модернізації виробничих потужностей та загальному економічному зростанню. Крім того, позитивний вплив спостерігається від податкових пільг, впроваджених у період пандемії

коронавірусу та повномасштабного вторгнення. Однак характер пільг має короткостроковий ефект, оскільки більшість з них спрямована на підтримку споживчого попиту в період кризи та розвиток сировинних галузей економіки. Водночас для формування довгострокових трендів економічного розвитку податкові пільги потрібно спрямувати на інноваційний розвиток. Перегляду потребують механізми і стратегії використання державних цільових програм розвитку в контексті підтримки високого рівня економічної безпеки. Доведено, що високий рівень тіньової економіки та державного боргу негативно впливають на інтегральний показник, підкреслюючи необхідність вдосконалення системи адміністрування податків та раціоналізації боргової політики. Загалом, дослідження підтверджує, що збалансована бюджетна політика з акцентом на капітальні інвестиції та ефективне використання податкових стимулів є ключовими для зміцнення економічної безпеки України.

Основні результати дослідження за другим розділом дисертаційної роботи опубліковані у наступних наукових роботах автора [130; 135; 136; 137; 139; 140; 142], що подані у списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ ТА ПЕРСПЕКТИВА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

3.1. Обґрунтування напрямів оптимізації бюджетної політики та формування стратегічних орієнтирів в контексті економічної безпеки держави

У сучасному світі, де глобальні виклики та локальні конфлікти невпинно впливають на стабільність та розвиток національних економік, важливість оптимізації бюджетної політики та формування стратегічних орієнтирів в контексті економічної безпеки не може бути переоцінена. Цей аспект набуває особливої актуальності для України, країни, що зазнає безпрецедентних випробувань через воєнний стан, спричинений агресією росії. Така ситуація змушує глибше переосмислити принципи та методики розроблення і реалізації бюджетної політики, адаптуючи їх до потреб забезпечення економічної стабільності та безпеки.

Проблематика воєнного стану в Україні вимагає не лише миттєвого реагування на виклики, але й довготривалого планування, що включає в себе розробку та реалізацію стратегій оптимізації бюджетних доходів та витрат, забезпечення стійкості державних фінансів і формування ефективної політики управління державним боргом. Питання оптимізації бюджетної політики України в умовах воєнного стану загострюється з огляду на невизначеність міжнародної політики Сполучених Штатів Америки, Польщі та Європейського Союзу в цілому, які виступають основними політичними партнерами нашої держави у війні проти росії. Невизначеність політичного курсу щодо глобальної протидії агресивній поведінці сучасних авторитарних режимів та внутрішньо-політичні розбіжності країн-партнерів негативно позначаються на динаміці міжнародної фінансової

допомоги, яка складає досить значну частку доходів Державного бюджету України (рис. 3.1).

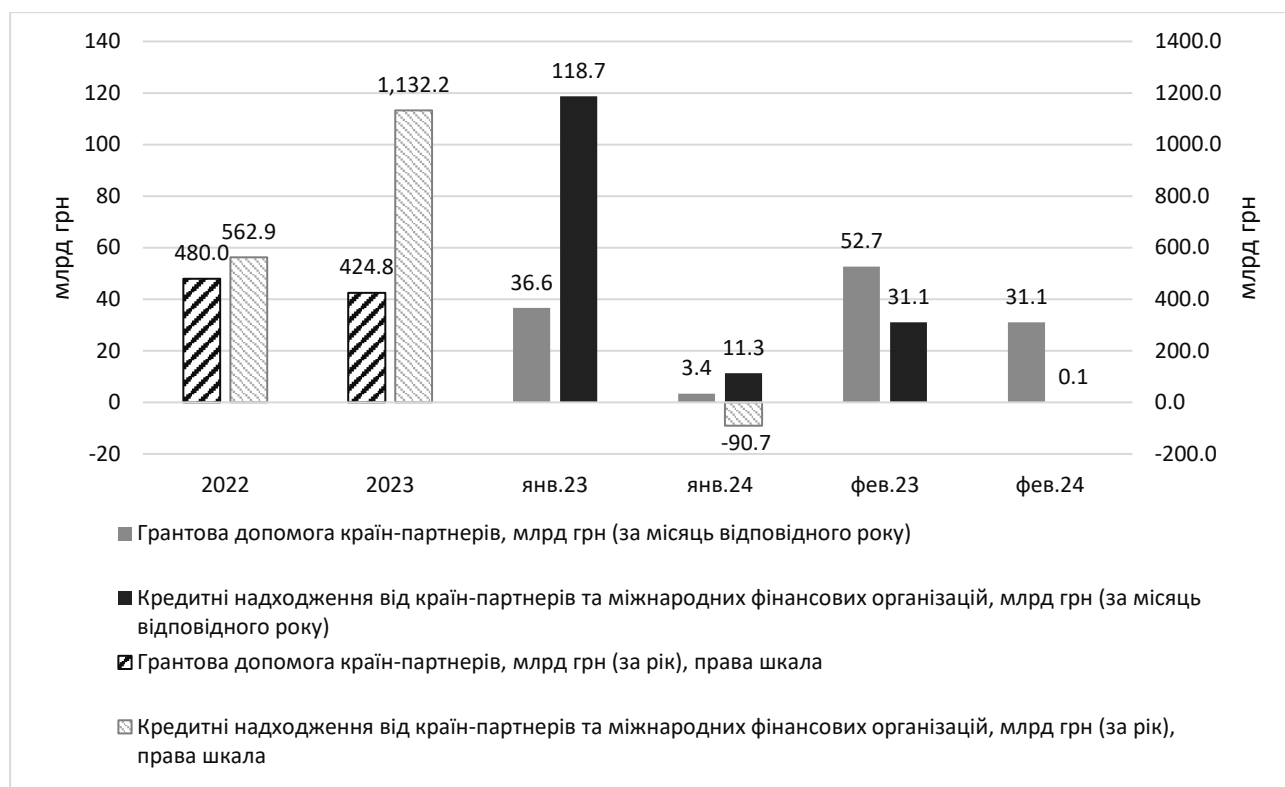

Рис. 3.1. Динаміка обсягу міжнародної допомоги наданої країнами-партнерами та міжнародними фінансовими організаціями у 2022-2023 роках*

*Побудовано автором за даними Міністерства фінансів України [115]

Дані рисунку свідчать про те, що вже у 2023 році Україна отримала міжнародної допомоги у вигляді грантів на 11,5% менше, ніж у 2022 році. Водночас обсяг міжнародної кредитної допомоги зріс на 101,1%. Однак, у порівнянні з січнем 2024 року до січня 2023 року міжнародна грантова допомога скоротилась на 90,7%, а кредитна допомога зменшилась на 90,5%. У лютому 2024 року, порівняно з січнем 2023 року, відповідні показники склали: -41% для грантової допомоги та -99,9% для кредитної. У контексті воєнного стану та переважаючих ресурсів агресора, з метою формування основ для протистояння ворогу у війні на виснаження актуалізується питання оптимізації бюджетної

політики в сфері мобілізації доходів державного бюджету шляхом прийняття відповідних стратегій та проведення радикальних реформ.

Одним із кроків підвищення ефективності мобілізації доходів Державного бюджету України в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови держави є прийняття Урядом України Національної стратегії доходів до 2030 року [80]. Варто зауважити, що сам факт прийняття Національної стратегії доходів України на загальнонаціональному рівні є позитивним аспектом в контексті вирішення проблем в сфері підвищення ефективності бюджетної політики в частині мобілізації доходів до Державного бюджету України.

Аналізуючи зміст представленої Національної стратегії доходів до 2030 року варто відмітити ряд проблем, необхідність вирішення яких покладено в основу стратегії, а саме: подолання корупції у податкових та митних органах; необхідність реформування спрощеної системи оподаткування; необхідність реформування оподаткування доходів фізичних осіб; адаптація механізмів адміністрування та ставок податку на додану вартість і акцизного податку до норм та вимог Європейського Союзу; перегляд податкових пільг; адаптація практики оподаткування трансфертного ціноутворення до європейських вимог; цілий пласт проблем із впровадження ІТ-технологій і рішень в сферу адміністрування податків та податкового і митного контролю. Разом з тим, представлена Національна стратегія доходів до 2030 року містить ряд ключових недоліків інституціонального, технічного та економічного характеру прояви яких не дозволять реалізувати її на практиці, що знизить ймовірність проведення ефективних реформ бюджетної політики і зменшить можливості щодо збільшення доходів Державного бюджету України.

Так, аналіз Національної стратегії доходів до 2030 року з позицій інституціонального підходу свідчить, що за логікою побудови запропонована стратегія є схожою із іншими стратегічними документами України, а саме: Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 роки «Шляхом європейської інтеграції»; Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»; Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні

на 2016-2020 роки. Подібність перелічених вище стратегічних документів полягає в тому, що жодна стратегія не містила деталізованого плану її реалізації із зазначенням відомчої і персональної відповідальності за досягнення тактичних цілей, а відтак, на практиці, жодна з них так і не була виконаною. Більше того, відсутність відомчої і персональної відповідальності за досягнення стратегічних цілей не створює ні формальних (правил, законів), ні неформальних (традицій, звичаїв, моральних та ментальних норм) інститутів в сфері стратегічного управління розвитком держави в цілому та бюджетної політики зокрема. Натомість, відома фахова література з питань стратегічного управління [96, с. 168; 174] свідчить, що персональна чи відомча відповідальність за досягнення стратегічних цілей є основним стовпом стратегічного управління. Відсутність чітких критеріїв відповідальності за реалізацію стратегії на практиці трансформує її із серйозного стратегічного документу у декларативний лист про наміри. Так, впродовж трьох місяців з дня оприлюднення Національної стратегії доходів України не відбулося не те що жодного публічного звіту про хід виконання стратегії, але й не опубліковано жодного інформаційного повідомлення.

Другим важливим недоліком Національної стратегії доходів до 2030 року є підхід до вибору стратегічних цілей і їх числового виміру. Так, в стратегії визначено такі стратегічні цілі:

1. Забезпечення макроекономічної та фінансової стабільності через збереження рівня мобілізації доходів та зменшенні потреби у зовнішньому фінансуванні, що має призвести до збільшення доходів Державного бюджету у ВВП до 27% (на момент затвердження стратегії, цей показник становив 25%).

2. Забезпечення адаптації законодавства України до законодавства ЄС та виконання міжнародних зобов'язань України в частині митної і податкової політики та адміністрування.

3. Зміцнення доброчесності та довіри до контролюючих органів через посилення антикорупційних заходів та підвищення прозорості і ефективності процедур управління.

4. Підвищення рівня дотримання податкового та митного законодавства платниками податків та контролюючими органами. Створення та впровадження сучасних цифрових рішень податкового та митного адміністрування.

Аналізуючи першу стратегічну ціль, яка має вимірне числове вираження, зауважимо, що залишається не зрозумілим як «збереження рівня мобілізації доходів» може призвести до збільшення доходів Державного бюджету України у ВВП до 27%. Інші стратегічні цілі мають організаційний характер та не містять вираженого в цифрах впливу на динаміку доходів Державного бюджету України у випадку їх досягнення.

На наш погляд, використаний підхід цілепокладання у Національній стратегії доходів до 2030 року не враховує основної причини втрат дохідної частини Державного бюджету України, яка полягає у значному розмірі тіньової економіки, що за даними Міністерства економіки коливається в межах 30-32%[110]. Саме на подолання такого суттєвого рівня тіньової економіки повинна бути спрямована Національна стратегія доходів до 2030 років, а приведення показника тіньової економіки України до середнього рівня Європейського Союзу (16% від ВВП) – повинно стати основною стратегічною ціллю.

Разом з тим, зауважимо, що частково в Національній стратегії доходів до 2030 року розглянуто заходи боротьби з тіньовою економікою, які зводяться до реформування спрощеної системи оподаткування, запровадження оподаткування грошових карткових переказів фізичних осіб, розширення цифровізації податкових і митних органів та впровадження програм боротьби з корупцією. Проте, перелічені заходи не містять розрахунків і прогнозів щодо зменшення тіньової економіки у випадку їх реалізації.

Аналізуючи детальніше пропозиції і підходи реформування спрощеної системи оподаткування, варто відзначити, що порушення цієї проблеми в стратегії є на часі, адже дійсно тисячі фізичних осіб-підприємців використовуються великим бізнесом для уникнення оподаткування шляхом дроблення бізнесу та зниження оподаткування заробітної плати. Також, в стратегії основну проблему у сучасній конфігурації спрощеної системи оподаткування вбачають у низьких

вимогах щодо реєстрації бізнесу платником податку на додану вартість (офіційний поріг для реєстрації платником ПДВ складає 1 млн грн для суб'єктів господарювання, що перебувають на третій групі ССО), що з одного боку створює стимули для стратегічної поведінки бізнесу спрямованої на зниження податкових зобов'язань, а з іншого боку – створює умови для недобросовісної конкуренції бізнесу на загальній системі оподаткування із суб'єктами господарювання на третій групі ССО [80, с. 58]. Окрім цього в стратегії також зазначається, що преференціями ССО порівняно із бізнесом на загальній системі оподаткування є торгівля контрафактними та контрабандними товарами у зв'язку із відсутністю обов'язку вести облік товарних запасів за місцем їх реєстрації [80, с. 59].

Відтак, з метою подолання перелічених вище проблем функціонування спрощеної системи оподаткування в стратегії запропоновано об'єднання другої та третьої групи ССО для фізичних осіб-підприємців та впровадження диференційованої шкали податкових ставок в діапазоні від 3% до 17% від доходу. При цьому не передбачається зміни самого порогу реєстрації платником податку на додану вартість. Також для виробників сільськогосподарської продукції передбачено збільшення ставок оподаткування до ставки еквівалентної ставці податку на прибуток. Для всіх підприємців на спрощеній системі оподаткування пропонується ввести обов'язок ведення спрощеного обліку та документального підтвердження походження товарів, що знаходяться в реалізації [80, с. 61].

Аналізуючи запропоновані в стратегії заходи реформування спрощеної системи оподаткування, зауважимо, що вони не вирішують задекларованих проблем, адже, в стратегії зазначається, що основною проблемою ССО є дискримінаційні підходи до реєстрації платником ПДВ, однак в пропозиціях навіть не вказано як буде змінено поріг для реєстрації, натомість запропоновано диференційовані ставки податків з метою їх наближення до ставки податку на прибуток для більшості суб'єктів господарювання, які перебувають на ССО.

На наш погляд, з метою усунення проблем в частині реєстрації платником ПДВ суб'єктами господарювання, що перебувають на третій групі спрощеної системи оподаткування доцільно повністю скасувати можливість такої реєстрації.

Тобто платником ПДВ може бути тільки юридична особа, яка перебуває на загальній системі оподаткування та веде відповідну облікову політику. Такий підхід нівелює стимули для стратегічної поведінки суб'єктів господарювання, що перебувають на третій групі спрощеної системи оподаткування щодо реєстрації платником ПДВ, а кількість суб'єктів господарювання (фізичних осіб підприємців і юридичних осіб), що користуватимуться ССО суттєво зменшиться. Існуючі чотири групи спрощеної системи оподаткування варто залишити для фізичних осіб-підприємців без впровадження диференційованих ставок оподаткування, адже такий підхід створюватиме додаткове навантаження не лише для суб'єктів господарювання, але й для податкових органів в частині адміністрування податків. Щодо впровадження спрощеного обліку товарних запасів за місцем їх реалізації, а також реєстраторів розрахункових операцій для всіх груп спрощеної системи оподаткування, то варто відзначити, що такий підхід суттєво вплине на детінізацію торгівельних операцій фізичних осіб підприємців.

Щодо оподаткування карткових переказів громадян, то пропозиція в деякій мірі є актуальною, оскільки вона спрямована на мінімізацію фактів незареєстрованої підприємницької діяльності. Разом з тим, доцільно такий підхід запроваджувати в тому випадку, якщо загальна сума надходжень на всі карткові рахунки фізичної особи за операцією «переказ коштів з картки на картку» перевищить певний ризиковий поріг на місяць (наприклад, 50 тис грн), що дозволить врахувати трансакції між батьками і дітьми, друзями і т.д.

В Національній стратегії доходів до 2030 року та в науковій літературі немає конкретних розрахунків щодо бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб з переказу коштів з картки на картку. Однак, використовуючи дані Національного банку України за 2023 рік щодо суми переказів коштів з картки на карту, яка складає 1478,6 млрд грн та дані Міністерства економіки України щодо розміру тіньової економіки України розрахуємо ймовірну базу оподаткування виходячи з оптимістичного та песимістичного сценаріїв. Так, за оптимістичним сценарієм (який розраховує Міністерство економіки України) розмір тіньової економіки складає 32%, отже частка тіньових операцій в системі переказів з

картки на картку між фізичними особами складає 473,2 млрд грн, а ймовірне недонадходження податків на доходи фізичних осіб – 85,2 млрд грн. За песимістичним сценарієм (на думку експертів рівень тіньової економіки України складає 50% у 2023 році) сума тіньових операцій в системі переказів з картки на картку між фізичними особами складає 739,3 млрд грн, а втрачених податків – 133,1 млрд грн

Що ж стосується пропозицій щодо впровадження програм боротьби з корупцією у податкових і митних органах як елементу підвищення ефективності роботи фіскальних органів та збільшення податкових надходжень до Державного бюджету України, то в Національній стратегії доходів до 2030 років основний акцент зроблено на механізми прозорості, доброчесності, зниження корупційних ризиків. Однак, враховуючи багаторічну практику боротьби з корупцією в Україні, зауважимо, що аналогічні програми, які ґрунтувалися на розширенні прозорості, доброчесності вагомого ефекту не мали, адже за рейтингом індексу сприйняття корупції Україна впродовж двох останніх десятиліть займає місце не вище 130, поряд з такими країнами як Алжир, Ангола, Замбія, Монголія, Сальвадор та Філіппіни.

На наш погляд, програми боротьби з корупцією в податкових і митних органах України повинні ґрунтуватися виключно на мотиваційній і санкційній складовій [125]. Щодо мотиваційної складової, то її основа лежить в розмірі заробітної плати працівників митниці і податкової служби, яка в переважній більшості посад не відповідає рівню високих корупційних ризиків, адже розмір зарплат між найнижчим рівнем посад (інспектор) до керівників відділів коливається в межах 9-17 тис грн (середня заробітна плата – 13 тис грн), тоді як середня заробітна плата в Україні за підсумками 2023 року склала 17,42 тис грн, а в приватному секторі за спеціальностями пов'язаними із фінансовими послугами середня заробітна плата складає 34,39 тис грн. Тобто тільки з огляду на різницю заробітних плат в податковій і митній службі та приватному секторі виникає питання матеріальної мотивації працівників фіскальних органів. Тому, з метою підвищення рівня мотивації працівників податкової і митної служби та зниження

корупційних ризиків необхідно підвищити рівень їх заробітних плат хоча б до рівня сектору фінансових і страхових послуг, тобто до 35 тис грн.

Разом з цим, з огляду на вкрай низькі результати сплати до Державного бюджету платниками податків донарахованих сум за порушення податкового законодавства (10-15% від донарахованих сум за даними Рахункової палати України) доцільно передбачити премії працівникам податкової і митної служби у розмірі відсотка від сплачених платниками податків донарахованих коштів в результаті податкових перевірок. В такому випадку зросте якість моніторингу діяльності платників податків та адміністративних і кримінальних справ за порушення податкового законодавства складених працівниками податкових і митних органів, а отже й надходження до Державного бюджету.

Що ж стосується санкційної мотивації, то на наш погляд, варто звернутися до теорії Гаррі Беккера, який у своїй фундаментальній роботі «Злочин і покарання: економічний підхід» [150] аргументує, що злочинці є раціональними агентами, які враховують вигоди та витрати, пов'язані зі злочинною діяльністю. Виходячи з цього, Беккер Г. стверджує, що збільшення ймовірності виявлення та покарання є ефективнішим засобом протидії злочинності, ніж збільшення суворості покарань. Такий підхід має велике значення для боротьби з корупцією в податкових та митних органах, де зосереджено увагу на підвищенні ризиків для потенційних корупціонерів, зменшуючи тим самим їхню мотивацію до вчинення правопорушень. На переконання Голови Вищої ради правосуддя України (ВРП) Григорія Усика, важливим елементом посилення відповідальності має стати, перш за все, невідворотність покарання [119]. Саме невідворотність покарання має головний вплив на осіб, які можуть вчити кримінальні правопорушення. Саме цей принцип, що був усунений з КПК України 2012 року, за президенства Януковича.

Таким чином, застосування теорії Беккера Г. до боротьби з корупцією в податкових і митних органах вимагає зосередження на оптимізації системи виявлення порушень та підвищення ефективності адміністративних та кримінальних покарань. Збільшення ймовірності виявлення та введення диференційованих заходів відповідальності, які враховують освітній та

соціальний профіль корупціонерів, може стати ключем до зниження рівня корупційних діянь і підвищення загальної ефективності антикорупційних заходів.

Одним із ефективних заходів підвищення ймовірності виявлення правопорушень є збільшення прозорості діяльності податкових та митних органів, що може бути реалізовано шляхом встановлення систем відеоспостереження на митних постах, створення профілів ризиків для посадових осіб митниці в рамках Автоматизованої системи управління ризиками (АСУР), а також інших заходів, що сприяють збільшенню відкритості і контролю за діяльністю митних службовців. З іншого боку, для зміцнення детермінантів несприйняття корупції, необхідно також збільшити рівень фінансових штрафів для посадових осіб таким чином, щоб потенційний штраф значно перевищував можливу «корупційну премію». Така міра спрямована на зменшення інвестиційної привабливості корупційних діянь, роблячи ризики для корупціонерів занадто високими порівняно з можливими вигодами.

З огляду на масштаби корупції в Україні, особливо в умовах воєнного стану, підходи до боротьби з корупцією в податкових і митних органах вимагають особливої рішучості та радикальних заходів. Один із таких підходів може полягати в запровадженні солідарної відповідальності для керівників цих органів (в т. ч. для керівників відділів) та членів їх родин першого та другого ступенів спорідненості, відповідно до пункту 14.1.263 статті 14 розділу I Податкового кодексу України, що в свою чергу передбачатиме накладення штрафів і конфіскацію майна набутого за період виконання посадових обов'язків на керівній посаді.

Такий захід спрямований на підвищення ризиків для потенційних корупціонерів, зробивши корупцію значно менш привабливою з огляду на можливі серйозні особисті та фінансові втрати. Враховуючи, що корупція часто є системною та залучає близьке оточення посадових осіб, такий підхід може стати значним стримуючим фактором, зменшуючи можливості для корупційних дій та підвищуючи загальну прозорість у роботі податкових та митних органів.

Продовжуючи оцінку Національної стратегії доходів до 2030 року, зауважимо, що третім суттєвим недоліком стратегії є відсутність розрахунків та прогнозів щодо впливу мобілізації і демографічної ситуації на базу оподаткування і на обсяги податкових надходжень в цілому. Так, за даними Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України за підсумками 2023 року населення України, що проживало на підконтрольній території склало 31,7 млн осіб [77], а починаючи з 24 лютого 2022 року Україна втратила приблизно 8 млн людей, внаслідок збільшення воєнних мігрантів та окупації значних територій росією. Разом з тим, в розрахунках податкової бази податку на доходи фізичних осіб відсутнє врахування демографічної ситуації, що може мати певні викривлення як в прогнозуванні бюджетної політики, так і поточний негативний вплив на доходи Державного бюджету. Поряд з цим варто зауважити також те, що основними воєнними мігрантами є діти і жінки, що становлять продуктивну робочу силу, а отже, в кінцевому підсумку погіршення демографічної ситуації матиме негативний вплив не лише на доходи державного бюджету, але й на генерацію доданої вартості в економіці.

Доволі актуальним питанням для формування політики доходів Державного бюджету України є викривлена система мобілізації чоловіків до Сил оборони України, адже основний акцент робиться на мобілізацію чоловічого населення, яке офіційно зайнято на виробництві та інших підприємства, а також фізичних осіб-підприємців, оскільки дані про цих людей є відомими. Багаторічне зволікання з формуванням військового обліку призвело до того, що безробітне чоловіче населення залишається поза увагою територіальних центрів комплектування, а так звані «пенсіонери в погонах» у віці від 40 до 60 років через існування спеціального обліку для представників правоохоронних органів на військовому обліку не перебувають, а отже їх представництво у Силах оборони України зводиться до мінімуму. Так, за даними Пенсійного фонду України, станом на 2023 рік «пенсіонерів в погонах» налічується 596 тис осіб, з них приблизно 40% (239 тис) – особи у віці від 40 до 60 років, при цьому до лав Збройних Сил України залучено лише 21,5 тис осіб [117].

З одного боку, теорія людського капіталу, яка зосереджує увагу на розвитку навичок та здібностей індивідів, може слугувати основою для визначення, які категорії населення найкраще підходять для різних видів військової служби. Використання принципів людського капіталу дозволить оптимізувати використання наявних ресурсів, забезпечивши навчання та підготовку тих, хто має потенціал стати ефективними бійцями чи операторами складного обладнання, тим самим підвищуючи загальну ефективність військових підрозділів. А з іншого боку, теорія людського капіталу, яка залежить від рівня суспільної корисності індивіда в період війни та, в цілях бюджетної і економічної безпеки, дозволяє зробити висновок про те, що безробітні особи мають бути мобілізованими в першу чергу, адже вони не сплачують податки та беруть обмежену участь у генерації доданої вартості та суспільному відтворенні. В умовах відсутності цілісної демографічної статистики дані щодо кількості безробітних чоловіків різняться – від 26,5 тис офіційно зареєстрованих безробітних осіб (дані Національного банку України) до 2,6 млн осіб (оцінено нами на основі даних Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України [113] та Звіту «Ринок праці України 2022-2023: стан тенденції та перспективи [108]), а тому важко передбачити ймовірну чисельність безробітних чоловіків, які можуть бути мобілізованими до лав Збройних сил України.

Разом з тим, припускаючи мобілізацію 300 тис безробітних відповідно до озвучених вищим військово-політичним керівництвом мобілізаційних потреб, зауважимо, що виходячи із середньої заробітної плати військовослужбовців у 65 тис грн, такі мобілізовані особи сплатять до Державного бюджету України більше 42 млрд грн ПДФО і більше 42 млрд грн ЄСВ. При цьому, мобілізація безробітних з одного боку дозволить зменшити навантаження на підприємства і фізичних осіб-підприємців, а з іншого стимулюватиме 2,6 млн чоловіків до офіційного працевлаштування або реєстрації фізичної особи-підприємця, що також матиме позитивний ефект на доходи Державного бюджету України.

Таким чином, система мобілізації в Україні потребує перезапуску і долучення всіх до внеску в перемогу та підтримку Сил оборони, разом із

перезапуском системи мобілізації відбудеться поживлення економічної активності в більшості регіонів України.

Продовжуючи тему стратегії доходів в контексті бюджетної та економічної безпеки, зауважимо, що зважаючи на затягування війни та велику різницю в ресурсному потенціалі між Україною і агресором, на наш погляд, варто збільшити ставку військового збору втричі, що дасть змогу збільшити доходи Державного бюджету України на 75 млрд на рік. При цьому, доцільно розширити базу військового збору у розмірі 1,5% на валютнообмінні операції, міжнародні перекази коштів фізичними особами, експорт сировинної продукції тощо.

Ще одним упущенням Національної стратегії доходів до 2030 року, та й взагалі влади України є відсутність заходів щодо обмеження тіньового валютного ринку. Так, за даними Національного банку України обсяг готівки в іноземній валюті, що знаходиться поза банками складає 120 млрд дол США [75], що еквівалентно 74% ВВП.

Така значна сума готівкових коштів в іноземній валюті обслуговує тіньові готівкові трансакції, що пов'язані із функціонуванням вторинного ринку автомобілів, вторинного ринку житла і комерційної нерухомості, внутрішнього ринку зерна тощо. В процесі таких операцій вартість автомобілів, житла знижується з метою сплати менших податків, а решту реальної вартості вторинної нерухомості та вживаних автомобілів компенсується готівкою в іноземній валюті. Тому в цьому контексті, необхідним є впровадження вимоги щодо стовідсоткової оплати вартості вживаних автомобілів та вторинної нерухомості через каси банків або безготівковим способом, що дозволить суттєво розширити базу оподаткування і зменшити участь іноземної готівкової валюти.

Окрім цього, проблема масштабного тіньового валютного ринку полягає у безперешкодній діяльності так званих валютників, які не маючи офіційно зареєстрованої підприємницької діяльності здійснюють валютнообмінні операції отримуючи значний неоподаткований дохід. Вирішення цієї проблеми може бути здійснено як шляхом криміналізації діяльності валютників та повної їх заборони, так і шляхом створення спеціального режиму оподаткування в межах третьої

групи спрощеної системи оподаткування. Наприклад, запровадити ставку оподаткування на рівні 10-15%, збільшити максимальний дохід такої групи фізичних осіб-підприємців до 20 млн грн з обов'язковим використанням реєстратора розрахункових операцій. В такому випадку діяльність валютників буде узаконеною, а держава отримуватиме додаткові податкові надходження.

Завершуючи аналіз Національної стратегії доходів до 2030 року та формування стратегічних орієнтирів бюджетної політики в контексті забезпечення економічної безпеки вважаємо за необхідне відкоригувати стратегічні аспекти використання податку на додану вартість. Адже цей податок повинен виконувати роль стимулу для підприємств, що виробляють продукцію з високим рівнем доданої вартості. Натомість, сьогоdnішній механізм адміністрування ПДВ створює умови для зловживання високорентабельними виробниками сировинної сільськогосподарської продукції, адже рентабельність виробництва зерна (не зважаючи на проблеми з блокадою портів) перевищує 35-40%, а можливість відшкодувати 20% ПДВ підвищує таку рентабельність та створює механізми для зловживань платниками податків. Більше того, ПДВ в цьому контексті відіграє стимулюючу роль для виробництва і експорту сировинної продукції, що робить національну економіку залежною від світових цін на сировину і знижує додану вартість, впливаючи на податкову базу. Тому ставки ПДВ для експортерів агросектору потребують перегляду в бік їх підвищення по мірі зростання рівня доданої вартості виробництва. Наприклад, для експортерів зерна ставка ПДВ могла б складати 5%, для експортерів муки – 15%, для виробників біодобавок і біопалива – 20% тощо. Така диференційована система ставок дозволить зменшити суми відшкодування ПДВ для виробників сировинної продукції і збільшити їх для виробників з вищим рівнем доданої вартості, ефективно використовуючи податок на додану вартість як стимул для розвитку національної економіки.

Таким чином підсумовуючи наведене вище, зауважимо, що основними стратегічними орієнтирами політики доходів Державного бюджету України в контексті забезпечення економічної безпеки є наступні: зменшення тіньової

економіки; реформування спрощеної системи оподаткування в частині адміністрування податку на додану вартість та мінімізацію зловживань щодо дроблення бізнесу за рахунок мережі фізичних осіб-підприємців; розробка і реалізація механізму оподаткування карткових переказів громадян податком на доходи фізичних осіб; реалізація програм боротьби з корупцією в податковій та митній службах шляхом підвищення заробітних плат службовців, підвищення рівня фінансових і кримінальних санкцій за корупційні злочини разом із підвищенням ймовірності їх виявлення; перезапуск системи мобілізації та врахування демографічної складової в процесі реалізації політики доходів Державного бюджету України; створення механізму оподаткування операцій тіньового валютного ринку та його загальна мінімізація; удосконалення адміністрування податку на додану вартість виробників сировинної аграрної продукції.

Реалізація запропонованих нами заходів на практиці дозволить мобілізувати додатково до Державного бюджету України близько 500 млрд грн, що в період війни є значним ресурсом для підтримки бюджетної стійкості та економічної безпеки держави.

Безумовно, окрім стратегічних орієнтирів політики доходів Державного бюджету України визначальними є стратегічні орієнтири політики видатків, які спрямовані на швидку активізацію драйверів національної економіки в період війни. З метою визначення загроз та можливостей національної економіки, які потребують відповідної реакції і підтримки в умовах війни проведемо SWOT-аналіз економіки України в період воєнного стану (табл. 3.1).

Результати SWOT-аналізу свідчать, що українська економіка має багато слабких сторін, які проявилися внаслідок війни, корупції та неефективності стратегічного управління. Окрім цього, присутнім є значний ризик загроз за умови продовження війни та її закінчення, а також значним руйнуванням критичної інфраструктури, зниженням економічної кон'юнктури.

Таблиця 3.1

SWOT-аналіз економіки України в період воєнного стану

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
1. Сільськогосподарський потенціал – Україна залишається одним з найбільших світових виробників і експортерів зернових.	1. Висока залежність від зовнішньої кредитно-фінансової допомоги – країна значною мірою залежить від міжнародної фінансової підтримки.
2. Потенціал військово-промислового комплексу – зростання та інноваційний розвиток ВПК у відповідь на військові виклики.	2. Дефіцит державного бюджету та низький рівень фінансової стійкості – фінансові труднощі посилюються війною та зниженням економічної активності.
3. Розвиток ІТ-індустрії – сильний ІТ-сектор, який продовжує розвиватися та адаптуватися навіть в умовах кризи.	3. Руйнування інфраструктури – суттєве пошкодження транспортної, енергетичної та іншої критичної інфраструктури.
4. Цифровізація державного управління та економічних процесів – ефективна інтеграція цифрових технологій у держуправлінні.	4. Відсутність стратегії розвитку держави та економіки в умовах війни – неясність та невизначеність у довгострокових планах розвитку.
	5. Політична нестабільність – нестабільність у внутрішній та зовнішній політиці, що погіршує інвестиційний клімат.
	6. Відтік кадрів та демографічна криза – втрата кваліфікованих фахівців та зниження населення через міграцію та військові дії.
	7. Високий рівень корупції – корупція залишається значним бар'єром для економічного розвитку та зменшує ефективність державного управління.
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
1. Удосконалення оборонної промисловості – створення державних програм для підтримки розробок далекобійних дронів, ракет та ін.	1. Продовження військових дій – прямий вплив на безпеку та стабільність країни.
2. Інновації в агропромисловості – стимулювання розвитку органічного землеробства та переробної промисловості.	2. Значне руйнування генераційних потужностей енергетики – втрати у виробництві електроенергії можуть спричинити економічну кризу, оскільки є ризик зупинки виробництва та порушення роботи бізнесу.
3. Стратегії енергетичної незалежності – будівництво міні атомних станцій та розвиток сланцевого газу.	3. Зниження економічної активності та економічна нестабільність – висока інфляція, зниження ВВП, інвестиційна невизначеність.
4. Розвиток кольорової металургії – стимулювання виробництва стратегічних металів, таких як мідь, літій, кобальт, для забезпечення внутрішніх потреб і підвищення експортного потенціалу.	4. Поразка у війні або не вигідний мир – потенційні довгострокові негативні наслідки для країни, включаючи територіальні втрати та втрату суверенітету.
5. Модернізація логістики – розширення логістичної інфраструктури для зміцнення зв'язків з європейськими ринками.	5. Неефективність боротьби з корупцією – постійна корупція та недостатній прогрес у її подоланні можуть підірвати довіру національних та міжнародних інвесторів.
6. Підтримка індустріальних парків – розвиток високотехнологічного виробництва з державною підтримкою інфраструктури.	
7. Технологічне лідерство в ІТ – підтримка ІТ-індустрії через інвестиції у виробництво мікрочипів і інтеграцію наукових досліджень.	

Джерело: розроблено автором

Відтак з метою подолання загроз та мінімізація слабких сторін для національної економіки необхідним є реалізація стратегії керованого розвитку, де основою буде бюджетна політика реалізована за принципом «функціональних фінансів». В цьому контексті важливим є визначення тих стратегічних пріоритетів бюджетної політики, які дозволять активізувати драйвери економічного зростання та швидкої реконструкції країни. Враховуючи сильні сторони національної економіки, які впливають на інноваційного військово-промислового комплексу, лідерства на ринку сільськогосподарських товарів та ІТ-сектору, а також необхідність відновлення економічного зростання, основними стратегічними орієнтирами бюджетної політики видатків можуть бути наступні:

1. Розвиток військово-промислового комплексу. Основний акцент повинен ґрунтуватися на створенні дієвих державних цільових програм розвитку ВПК, зокрема далекобійних дронів, засобів радіо-електронної боротьби, далекобійних ракет, артилерійських систем та роботизованої техніки. З цією метою доцільно впровадити систему довгострокового державного замовлення для вітчизняних виробників, а також запровадити грантове фінансування стартапів в оборонній сфері. Окрім цього, для фінансування масштабних проєктів у сфері ВПК доцільно розробити і впровадити в Державну програму «Доступні кредити 5-7-9» окремий вид кредиту строком на 10-15 років для кредитування підприємств ВПК.

2. Розвиток агропромислового комплексу з високою часткою доданої вартості. Стратегічними програмами в цьому контексті можуть бути державні цільові програми розвитку борошно-мельної галузі, органічного сільського господарства, тваринництва та виробництва біодобавок і біогазу. Тобто в систему бюджетної політики необхідно відійти від створення преференцій для стимулювання сировинного розвитку, а навпаки зосередити всі зусилля на збільшення агропродукції з вищим рівнем доданої вартості, що в підсумку, не лише призведе до зростання доходів Державного бюджету України, але й сприятиме виходу на нові ринки збуту, знизить проблеми логістики та конфліктів з фермерами сусідніх держав.

3. Розвиток енергетики та забезпечення високого рівня енергетичної безпеки. Зважаючи на перманентні обстріли енергетичної інфраструктури України агресором, зауважимо, що енергетична безпека стає визначальним елементом економічної безпеки, адже ймовірні перебої в постачанні електроенергії може призвести до призупинення функціонування виробничого сектору національної економіки. Тому одними із державних цільових програм розвитку можуть бути програми спрямовані на бюджетне фінансування будівництва міні атомних електростанцій, які використовують модульні реактори малої потужності та можуть забезпечити надійне і стає виробництво енергії. Також важливою ініціативою є використання підземних ліній електропередач, що дозволяє знизити ризики пошкодження розподільчої енергетичної інфраструктури. Крім того, розробка сланцевого газу може стати значним внеском у зміцнення енергетичної незалежності країни, враховуючи потенціал власних геологічних ресурсів.

4. Розвиток кольорової металургія: мідь, літій, кобальт, алюміній. Розвиток кольорової металургії, зокрема виробництва міді, літію, кобальту та алюмінію, є стратегічно важливим в контексті зростання глобальної індустрії електромобілів та підвищення попиту на батареї для дронів, особливо у воєнний час. У зв'язку з цим, бюджетні цільові програми розвитку кольорової металургії мають зосереджуватись на стимулюванні внутрішнього виробництва цих важливих металів. Інвестиції у видобуток та переробку цих ресурсів можуть не лише задовольнити внутрішній попит, але й сприяти експортним можливостям, зокрема у сфері виробництва компонентів для електромобілів і батарей. Такий підхід дозволить Україні інтегруватись у глобальні ланцюги створення вартості, зміцнюючи економічну безпеку та просуваючи технологічне відновлення національної промисловості в умовах воєнного конфлікту та зростаючих технологічних вимог.

5. Розвиток логістичної інфраструктури. Розвиток логістичної інфраструктури є критично важливим для зміцнення економічної безпеки України, особливо у контексті збільшення експорту на європейські ринки і через

порти країн Європи. Повна переорієнтація на європейський ринок перевезень внаслідок війни вимагає значних інвестицій в адаптацію національної мережі залізничних колій до європейських стандартів, що включає фінансування будівництва залізниці євростандарту, яка забезпечить сумісність української залізниці з європейською мережею та сприятиме ефективнішому та швидшому транспортуванню товарів. Крім того, розбудова складських та зернових терміналів на західному кордоні та біля кордону з Румунією не тільки підвищить логістичні можливості для зберігання та перевалки зерна, але й допоможе розширити експортні можливості України, особливо в умовах військових загроз для чорноморських портів, забезпечуючи альтернативні шляхи для українського експорту.

6. Розвиток інвестиційно-індустріальних парків. Розвиток інвестиційно-індустріальних парків, спеціалізованих на переробці, є стратегічним напрямком української промислової політики, що вимагає чіткого врахування в рамках бюджетної політики. Залучення державного фінансування для підтримки цих парків дозволить активізувати виробництво продукції з високою доданою вартістю та стимулювати економічне зростання. Бюджетна підтримка має бути спрямована на створення сприятливої інфраструктури, забезпечення податкових пільг та грантів для нових та існуючих підприємств, що входять до індустріальних парків. Інтеграція бюджетної політики також має передбачати фінансування індустріальних кластерів, де співпраця між виробництвами, науковими центрами та освітніми установами може сприяти розвитку інновацій і підвищенню конкурентоспроможності на міжнародних ринках. Такі кластери вимагають не лише інвестицій у фізичну інфраструктуру, але й у людські ресурси та дослідження і розробки, що можуть бути покриті за рахунок відповідних бюджетних асигнувань. Такий підхід забезпечить довгострокову перспективу розвитку високотехнологічних галузей, важливих для економічної безпеки країни.

7. Розвиток ІТ-індустрії. Розвиток ІТ-індустрії, зокрема виробництва чіпів, є однією з пріоритетних задач сучасної економічної політики України. Важливим кроком у цьому напрямку є виділення бюджетних коштів на підтримку

виробництва мікрочіпів, особливо для оборонного сектору, що забезпечує не лише зміцнення обороноздатності країни, але й створює основу для подальшої комерціалізації цих технологій. Інвестування в наукові дослідження та розробку високотехнологічних компонентів дозволить Україні інтегруватися у світовий ринок мікроелектроніки, підвищити експортний потенціал та сприяти створенню нових робочих місць. Така ініціатива повинна бути підтримана комплексною державною програмою, яка включатиме податкові стимули для ІТ-підприємств, залучення міжнародних інвестицій, а також співпрацю з університетами для підготовки кваліфікованих кадрів. Такий підхід не тільки сприятиме розвитку внутрішніх інноваційних ресурсів, але й відкриє нові можливості для української економіки на глобальному рівні.

Таким чином, визначення пріоритетних напрямків політики видатків Державного бюджету України таких як видатків на розвиток військово-промислового комплексу, агропромислового сектору, енергетичної безпеки, кольорової металургії, логістичної інфраструктури та ІТ-індустрії, з урахуванням бюджетного фінансування, є ключовим для забезпечення швидкої активізації драйверів національної економіки. Кожен із цих секторів потребує спеціалізованих державних цільових програм, які не тільки спрямовані на негайне вирішення поточних викликів, але й зорієнтовані на довгостроковий розвиток і інтеграцію України у глобальні ланцюги створення вартості. Враховуючи постійні зовнішні загрози та потребу в адаптації до швидко змінних світових умов, цілеспрямована і гнучка бюджетна політика є фундаментом для забезпечення економічної безпеки та розвитку держави.

3.2. Моделювання рівня економічної безпеки України з урахуванням впливу бюджетної політики

Моделювання рівня економічної безпеки країни є ключовим елементом визначення її стійкості та здатності протистояти зовнішнім та внутрішнім шокам. В контексті України, особливе значення набуває аналіз бюджетної політики, яка впливає на всі аспекти економічної діяльності. Бюджетна політика, що орієнтована на забезпечення макроекономічної стабільності та розвитку, може значно підвищити рівень економічної безпеки шляхом раціонального розподілу державних ресурсів та ефективного реагування на економічні виклики. Таким чином, розробка та впровадження адекватних моделей, які б враховували взаємозв'язки між бюджетною політикою та економічною безпекою, є важливим завданням для забезпечення сталого розвитку держави, особливо в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови держави.

В науковій літературі застосовуються різні підходи до моделювання бюджетної політики, які включають побудову структурних, неструктурних та масштабних макроекономічних моделей.

Структурні моделі мають тверду основу у фундаментальних економічних теоріях, що дозволяє аналізувати глибокі взаємозв'язки між різними економічними змінними, такими як споживання, інвестиції, імпорт, експорт та урядові витрати. Прикладом структурної моделі може слугувати модель загальної рівноваги, яка оцінює, як зміни в бюджетній політиці впливають на рівновагу усіх ринків в економіці. Такі моделі використовуються для того, щоб передбачити наслідки різних економічних політик і стратегій, наприклад, як зміни у податковій ставці можуть вплинути на ВВП або зайнятість. Вони є особливо цінними для розуміння теоретичних аспектів економічної динаміки та політичного планування.

Неструктурні моделі, які часто називаються статистичними або економетричними моделями часових рядів, фокусуються на аналізі і прогнозуванні за допомогою історичних даних без глибокого залучення

теоретичних економічних структур. Використовуючи методи, як-от авторегресія (AR), інтегрована рухома середня (MA) моделі та інші форми статистичного моделювання, вони дозволяють аналізувати та прогнозувати економічні показники, такі як інфляція або зростання ВВП. Така гнучкість робить їх ідеальними для короткострокових прогнозів і оперативного реагування на зміни в економічному середовищі, хоча вони можуть бути менш корисними для довгострокового планування через відсутність теоретичного підґрунтя.

Масштабні моделі, відомі також як великі комп'ютеризовані моделі, забезпечують детальний аналіз взаємодії між широким спектром економічних змінних. Вони включають складні взаємозв'язки між секторами економіки, різними видами доходів та витрат уряду, і дозволяють моделювати різні політичні сценарії з високою точністю. Застосування таких моделей допомагає урядовим аналітикам та політикам розробляти стратегії, які можуть оптимально впливати на економіку, враховуючи потенційні довгострокові наслідки різних політичних рішень. Такі моделі ідеально підходять для оцінювання ефектів фіскальної та монетарної політики, допомагаючи у плануванні бюджету та прогнозуванні економічних тенденцій.

Враховуючи рівень доступу до статистичних даних України в період воєнного стану та проведені нами розрахунки щодо оцінювання впливу бюджетної політики на економічну безпеку в параграфі 2.3 дисертації, для моделювання рівня економічної безпеки ми обрали підхід до побудови неструктурованої регресійної моделі динаміки показника рівня економічної безпеки.

Таким чином показник рівня економічної безпеки (розрахований у параграфі 2.3) виступатиме залежною змінною (Y), а незалежними змінними – параметри бюджетної політики України, які обрані на основі теоретичного і емпіричного методів аналізу.

У запропонованій моделі в якості змінної X_1 використовується показник «Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП». Важливість цього показника теоретично обґрунтована численними авторами у економічній

літературі та визначається його роллю в критеріях Маастрихтського договору, який розглядає цей показник як ключовий безпековий тригер для бюджетної політики Європейського Союзу. Зокрема, роботи таких вчених як [назви авторів] вказують на критичне значення цього показника в контексті стабільності державного фінансування і макроекономічної стабільності.

Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП (X_2) обрано виходячи з того, що цей показник є одним із основних критеріїв Маастрихтського договору, який визначає максимально допустимий рівень цього співвідношення для країн, що прагнуть досягти або підтримати економічну та валютну стабільність в рамках Європейського Союзу. Дотримання цього критерію важливе не тільки для забезпечення макроекономічної стабільності, але й для підтримки довіри міжнародних фінансових ринків і інституцій, про що зазначають і обґрунтовують у своїх дослідженнях українські науковці Буковинський С. [5], Богдан Т. [4; 5; 18; 68], Варналій З., Гальчинський А. [26], Жаліло Я. [26], Луніна І. [68], Лютий І. [69], Кораблін С. [5], Пасічник Ю. [16], Рожко О. [18]., А.Ходжаян [124].

Значення цього показника підкреслюється його впливом на національну економічну безпеку та можливість уряду фінансувати соціальні та економічні програми без надмірного підвищення боргового навантаження.

Відношення валового зовнішнього боргу до ВВП (X_3) обрано виходячи з емпіричного аналізу динаміки цього показника та його ролі в бюджетній і макроекономічній політиці України в цілому. Боргова політика України в період кризових явищ в економіці тісно пов'язана із розширенням співпраці з міжнародними фінансово-кредитними організаціями з метою збільшення зовнішніх державних запозичень, які спрямовуються для оперативного подолання наслідків криз. Окрім цього, важливість використання відношення валового боргу до ВВП в процесі моделювання рівня економічної безпеки України полягає у загрозах зростання залежності бюджетної політики та макроекономічної політики держави в цілому від вимог зовнішніх кредиторів, що прямо впливає на стан економічної безпеки. В цьому контексті важливим параметром бюджетної

політики виступає «Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету» (X_4), який відображає ступінь залучення державних коштів до обслуговування та погашення боргу. Цей показник є особливо важливим в контексті забезпечення стійкості державних фінансів та може слугувати індикатором потенційних ризиків для економічної безпеки. Збільшення частки платежів за боргом у доходах держбюджету може сигналізувати про погіршення бюджетної стабільності та збільшення залежності від зовнішнього фінансування.

Параметр «Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США» (X_5) було обрано як ключовий індикатор бюджетної політики на основі кейнсіанської теорії, яка надає перевагу дефіцитному фінансуванню як механізму стимулювання економічного зростання в умовах рецесії. Контроль за рівнем державного бюджетного дефіциту дозволяє не лише сприяти відновленню і зростанню економіки, але й ефективно згладжувати потенційні загрози для економічної безпеки. В українському контексті, де ситуація вимагає особливої уваги до фінансової стабільності, аналіз і контроль за дефіцитом держбюджету стають невід'ємними елементами в моделюванні рівня економічної безпеки.

Дослідження показують [139; 151], що якість використання дефіцитного фінансування, особливо у взаємозв'язку з обсягами капітальних видатків, має вирішальне значення. Капітальні видатки, які зазвичай включають інвестиції в основний капітал та інфраструктуру, сприяють активізації ключових драйверів економічного зростання. Вони створюють необхідну базу для довгострокової макроекономічної стабільності та економічної безпеки країни, тим самим розширюючи можливості для стійкого розвитку. З цих позицій, наступним параметром бюджетної політики для моделювання рівня економічної безпеки обрано «Капітальні видатки, млрд дол США» (X_6).

Параметр поточних видатків Державного бюджету (X_7) також відіграє значну роль у моделюванні рівня економічної безпеки країни, оскільки надмірні асигнування на поточні потреби часто призводять до «проїдання» ресурсів, що є особливо характерним для фінансування соціальної сфери. Важливо відзначити,

що значна частина поточних видатків спрямована на придбання товарів та послуг, що підтримують соціальні потреби населення, таких як побутова техніка, автомобілі, ліки та деякі продукти харчування, які нерідко імпортуються, що особливо актуально для країн з високим рівнем відкритості національної економіки (в т.ч. Україна), де поточні видатки можуть сприяти фінансуванню іноземних виробників через імпорт необхідних товарів. Така практика може мати довгострокові наслідки для економічної безпеки, адже залежність від зовнішніх джерел постачання може підвищити вразливість країни у випадках глобальних економічних коливань або політичної нестабільності. Отже, стратегічне планування та адекватний контроль за поточними видатками є критично важливими для забезпечення економічної безпеки на національному рівні.

Наступні параметри бюджетної політики, ми обрали з метою визначення значущості основних груп видатків Державного бюджету України у процесі забезпечення високого рівня економічної безпеки. Такі параметри включають: видатки на виконання загальнодержавних функцій (X_8), видатки на оборону (X_9) видатки на громадський порядок (X_{10}) видатки на економічну діяльність (X_{11}) та видатки на соціальну сферу (X_{12}).

Параметри зовнішній (X_{13}) та внутрішній державний борг (X_{14}), виміряні в абсолютних значеннях, також є важливими для оцінювання стану економічної безпеки та фінансової стабільності України. Зовнішній державний борг відображає залученість країни до міжнародних фінансових зобов'язань та її залежність від зовнішніх кредиторів, що впливає на бюджетну політику та макроекономічну стабільність, особливо в умовах кризових явищ. Внутрішній державний борг, у свою чергу, відображає обсяги зобов'язань уряду перед внутрішніми інвесторами та їх вплив на макроекономічне регулювання. Обидва ці параметри дозволяють оцінити глибину державних фінансових зобов'язань і розробити стратегії для побудови ефективної бюджетної політики в контексті забезпечення високого рівня економічної безпеки.

Параметр «Податкові надходження, млрд дол. США» (X_{15}) відіграє фундаментальну роль у формуванні бюджетної політики будь-якої країни,

включаючи Україну. Цей показник не тільки відображає ефективність податкової системи та адміністрування податків, але й впливає на спроможність держави фінансувати свої поточні та довгострокові витрати, включно з соціальними програмами, інфраструктурними проектами та національною обороною. Значення цього параметра для економічної безпеки і стабільності не може бути недооцінене, адже стабільні та прогнозовані податкові надходження є ключем до здорової фінансової політики. У контексті української економіки, де стійке збільшення податкових надходжень може допомогти зміцнити державні фінанси, це також дозволяє зменшити залежність від зовнішніх запозичень та підвищити економічну самостійність країни.

«Відшкодування ПДВ, млрд дол США» (X_{16}) як параметр бюджетної політики має важливе значення для економічної безпеки, адже з одного боку вчасне відшкодування ПДВ державою є інструментом стимулювання економічної діяльності, а з іншого – відшкодування ПДВ недобросовісним платникам податків, або у випадку використання неефективних підходів до формування механізму податкових ставок з ПДВ та підбору платників ПДВ (наприклад, встановлення найвищої ставки ПДВ для підприємств, що представляють сировинний сектор економіки) може призвести до втрат Державного бюджету України, які не матимуть жодного позитивного ефекту для структурного розвитку національної економіки.

Параметр «Фактичні обсяги фінансування державних цільових програм, млрд дол. США» (X_{17}) відіграє важливу роль у реалізації стратегічних напрямків розвитку держави, зокрема в тих секторах економіки, де приватний бізнес не може забезпечити достатнього інвестування через низьку рентабельність. Цей параметр є ключовим для фінансування великих інфраструктурних проектів, соціально значущих ініціатив та розвитку військово-промислового комплексу, що сприяє зміцненню економічної безпеки та стабільності країни. Забезпечення адекватного фінансування державних цільових програм дозволяє державі не лише підтримувати важливі галузі, але й стимулювати інноваційний розвиток, залучаючи технологічні та наукові ресурси для вирішення актуальних проблем.

Фактичні обсяги цього фінансування мають відображати стратегічні пріоритети уряду і забезпечувати ефективне використання бюджетних коштів, що сприяє досягненню високого рівня економічного розвитку та національної безпеки.

Параметр «Втрати Зведеного бюджету від податкових пільг, млрд дол. США» критично важливий для оцінювання ефективності податкової політики, зокрема аналізу впливу податкових пільг на бюджетні доходи. Цей показник дозволяє визначити, якою мірою надані пільги призводять до втрат у доходах держави, порівнюючи суми втрат із загальним обсягом податкових надходжень. Аналіз цього співвідношення дає можливість оцінити, чи є податкові пільги ефективним інструментом для досягнення соціальних, економічних або інших державних цілей без непомірного підризу фінансової стабільності. Втрати від податкових пільг можуть також вказувати на потребу в оптимізації податкової системи для збалансування фіскальних стимулів з потребами державного бюджету. За допомогою цього параметра можна визначити, чи потрібно коригувати обсяги або умови надання пільг, щоб мінімізувати негативний вплив на бюджет, при цьому підтримуючи політичні та економічні пріоритети держави.

Використання регресійного аналізу за допомогою Multiple Linear Regression Calculator дозволило провести детальний статистичний аналіз взаємозв'язків між обґрунтованими нами параметрами бюджетної політики та показниками економічної безпеки України за період 2004-2023 роки. Цей метод аналізу дав змогу оцінити вплив кожного з параметрів на загальний стан економічної безпеки, виявивши при цьому статистичну незначущість деяких з них (значення p більше 0,05), що свідчить про їх обмежений вплив на зміну реакції у рамках даної моделі. За результатами регресійного аналізу, ці параметри було виключено з моделі (додаток Н), що дозволяє зосередитись на більш значущих змінних та підвищити точність та релевантність регресійної моделі для розробки ефективної бюджетної політики в контексті забезпечення високого рівня економічної безпеки. Статистично значущі параметри моделі відображено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

**Результати регресійного аналізу впливу параметрів бюджетної політики
України на стан економічної безпеки**

	Коефіцієнт регресії	SE	t-стат	нижня t 0,025 (31)	верхня t 0,975 (31)	Станд коэф	p- значення	VIF
b	178296,7387	82094,7993	2,1718	10863,2916	345730,1858	0	0,03764	
X2	-2871,5728	1111,4695	-2,5836	-5138,4298	-604,7158	-0,4023	0,01472	1,9626
X3	-3003,8366	1249,2616	-2,4045	-5551,7224	-455,9507	-0,3766	0,02236	1,9855
X5	5014,8109	1317,0617	3,8076	2328,6459	7700,9759	0,8111	0,0006217	3,6719
X6	2513,4326	968,7927	2,5944	537,5668	4489,2984	0,4169	0,01434	2,0893
X7	-5752,1934	1395,1094	-4,1231	-8597,5378	-2906,849	-0,8399	0,0002591	3,3579
X14	3805,9592	1670,2971	2,2786	399,3657	7212,5526	0,4723	0,02973	3,4771
X15	4629,2277	1140,3507	4,0595	2303,467	6954,9883	0,5517	0,0003096	1,4948
X16	-2430,0237	1117,6046	-2,1743	-4709,3932	-150,6542	-0,3846	0,03743	2,5315

Використовуючи дані таблиці побудуємо багатофакторну регресійну модель економічної безпеки України з урахуванням впливу параметрів бюджетної політики (3.1):

$$\hat{Y} = 178725,6698 - 2901,8106X_2 - 3023,3622X_3 + 5107,8894X_5 + 2478,3478X_6 - 5773,8199X_7 + 3913,9404X_{14} + 4668,2782X_{15} - 2546,3957X_{16} \quad (3.1)$$

Таким чином, виходячи з результатів регресійного моделювання економічної безпеки України з урахуванням впливу параметрів бюджетної політики можемо підтвердити значущість таких параметрів, як: відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, дефіцит державного бюджету, капітальні видатки, поточні видатки, внутрішній державний борг, податкові надходження та відшкодування ПДВ. При цьому модель повністю підтверджує теоретичні обґрунтування впливу цих параметрів на стан економічної безпеки.

Так, параметри відношення державного та гарантованого державою боргу до ВВП та відношення зовнішнього державного боргу вимагають зменшення для забезпечення високого рівня бюджетної безпеки, що підкреслює необхідність дотримання Маастрихтських критеріїв відношення державного боргу до ВВП на рівні 60%.

Модель також показує, що для забезпечення високого рівня економічної безпеки збільшення вимагає дефіцит державного бюджету та капітальних видатків. З одного боку, збільшення дефіциту державного бюджету може призвести до порушення Маастрихтського критерію, який передбачає обмеження відношення дефіциту бюджету до ВВП на рівні 3%, однак з другого боку – збільшення дефіциту бюджету є одним із основних інструментів бюджетної політики, який має прямий вплив на макроекономічні показники та економічну безпеку. Використовуючи стратегію дефіцитного фінансування економічного зростання, Уряд за рахунок збільшення асигнувань на ті чи інші проекти може оперативно реагувати на економічні виклики та стимулювати розвиток ключових галузей. Таке фінансування, зокрема, дозволяє активізувати інфраструктурні проекти, що є важливим для покращення довгострокової продуктивності та конкурентоспроможності економіки. Капітальні видатки, зі свого боку, вкладаються у створення основного капіталу, що є необхідним для забезпечення стабільного та стійкого економічного зростання.

Хоча збільшення дефіциту державного бюджету може створювати певні фіскальні ризики, такі як підвищення державного боргу та його обслуговування, стратегічне управління цими ризиками може мінімізувати потенційні негативні наслідки. Правильно сплановане та виконане дефіцитне фінансування може слугувати потужним інструментом для подолання економічних спадів та сприяння стійкому розвитку. Водночас, критично важливо збалансувати потреби держави в інвестиціях із необхідністю підтримувати стабільність державних фінансів, що дозволяє забезпечувати економічну безпеку на вищому рівні.

Модель демонструє, що для оптимізації фінансової стабільності та підвищення економічної безпеки держави, Україні слід зосередити увагу на перерозподілі державних видатків, зменшуючи поточні видатки на користь капітальних. Такий стратегічний підхід дозволяє не тільки знижувати поточні витрати, які часто мають короткотерміновий вплив, але й інвестувати в довгострокові проекти, що сприяють стійкому розвитку інфраструктури та інших критичних секторів економіки. Капітальні видатки, такі як будівництво доріг та

інфраструктурних об'єктів, підтримка технологічного оновлення, розвиток військово-промислової інфраструктури, не тільки забезпечують додаткові робочі місця, але й створюють основу для майбутнього економічного зростання, підвищуючи загальний рівень економічної безпеки країни. Така реорганізація фінансових пріоритетів є критично важливою для досягнення довгострокової макроекономічної стабільності, відновлення держави від наслідків бойових дій та забезпечення високого рівня економічної безпеки.

Моделювання вказує на стратегічну необхідність збільшення внутрішнього державного боргу при одночасному зменшенні відношення зовнішнього державного боргу до ВВП як частини ефективної бюджетної політики. Такий підхід має кілька ключових переваг: зменшення залежності від зовнішніх кредиторів, зниження вразливості до міжнародних фінансових криз та зміцнення економічного суверенітету країни. Оскільки внутрішній борг фінансується за рахунок внутрішніх фінансових джерел, така ситуація дозволяє підтримувати більшу ліквідність на внутрішньому ринку та стимулює розвиток внутрішнього ринку капіталу, забезпечуючи більшу участь місцевих інвесторів у фінансуванні потреб держави. З іншого боку, зниження частки зовнішнього боргу до ВВП сприяє покращенню кредитного рейтингу країни та її сприйняття на міжнародних ринках, що може знизити вартість зовнішнього запозичення в майбутньому.

Відповідно до результатів моделювання збільшення вимагають податкові надходження, що є цілком об'єктивним, адже збільшення податкових надходжень є ключовим фактором у забезпеченні економічної безпеки та здатності уряду фінансувати важливі соціальні та інфраструктурні проекти, які сприяють загальному економічному зростанню. Це особливо важливо для країн, що перебувають у періоді відновлення або модернізації своєї економіки, де потреби в капітальних інвестиціях є особливо великими. Збільшення податкових надходжень дозволяє зменшити залежність від зовнішніх запозичень та забезпечує більшу автономію у фіскальній політиці, що є критично важливим для підвищення економічної безпеки.

Окрім того, зростання податкових надходжень вказує на розвиток економічної активності та покращення податкової дисципліни серед платників податків, що в свою чергу стимулює підвищення ефективності податкової системи та підвищення загального рівня добробуту населення. Тому підвищення податкових надходжень є об'єктивною необхідністю для підтримки стабільної та збалансованої економіки, особливо у світлі проблем розвитку держави в умовах війни.

Модель також показує необхідність зниження обсягів відшкодування ПДВ, що підкреслює актуальність наших припущень про недостатню ефективність механізму адміністрування ПДВ та його відшкодування в Україні. В цьому контексті перегляду вимагає підхід до відшкодування ПДВ підприємствам сировинного сектору, що з одного боку необґрунтовано підвищує їх рентабельність, а з іншого – ставить національну економіку у залежність від кон'юнктури світових сировинних ринків та зменшує рівень її доданої вартості.

Використовуючи економіко-статистичні інструменти та результати побудованої нами регресійної моделі можемо визначити коефіцієнти, які вказують на скільки потрібно змінити той чи інший параметр бюджетної політики для досягнення бажаного рівня економічної безпеки. Припустимо, що бажаним рівнем економічної безпеки України є рівень, який відповідає середньому рівню економічної безпеки розрахованому за 2004-2023 роки, тобто 19000.

Для визначення корегуючого коефіцієнта використаємо формулу виду (3.2):

$$\Delta X_n = \frac{EB_{\text{ціль}} - EB_{\text{база}}}{\beta_{X_n}}, \quad (3.2)$$

де

ΔX_n – коригуючий коефіцієнт параметра бюджетної політики;

$EB_{\text{ціль}}$ – цільове значення показника економічної безпеки;

$EB_{\text{база}}$ – базове значення економічної безпеки;

β_{X_n} – коефіцієнт регресії параметра бюджетної політики.

Згрупуємо проведені розрахунки в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Результати розрахунку коригуючих коефіцієнтів параметрів бюджетної політики

Параметри бюджетної політики	Умовне позначення	Коефіцієнт регресії	Коригуючий коефіцієнт	Поточне значення параметра бюджетної політики (2023 рік)	Скориговане значення параметра бюджетної політики	Відхилення
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	X_2	-2871,6	-4,1	90,6	21,7	-68,9
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	X_3	-3003,8	-4,0	64,8	16,2	-48,6
Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США	X_5	5014,8	2,4	96,5	227,1	130,7
Капітальні видатки, млрд дол США	X_6	2513,4	4,9	5,7	27,8	22,0
Поточні видатки, млрд дол США	X_7	-5752,2	-2,1	104,1	49,6	-54,5
Внутрішній державний борг, млрд дол США	X_{14}	3806,0	3,1	45,3	139,2	93,9
Податкові надходження, млрд дол США	X_{15}	4629,2	2,6	32,9	84,8	51,9
Відшкодування ПДВ, млрд дол США	X_{16}	-2546,4	-4,9	-3,6	-0,7	2,9

Джерело: розрахунки автора

Дані таблиці 3.2 дають змогу зрозуміти наскільки кількісно необхідно змінити той чи інший параметр бюджетної політики для досягнення бажаного рівня показника економічної безпеки, який в нашому випадку складає 19000,0, що є середнім значенням за період 2004-2023 роки, а базовим значення показника економічної безпеки є значення, розраховане за підсумками 2023 року – 6972,7 (див. рис. 2.12). Від’ємні значення інтегрального показника економічної безпеки вказують на зниження рівня економічної безпеки, що свідчить про наявність ризиків і загроз, які можуть порушувати макроекономічну стабільність держави.

Окрім цього, зауважимо, що коригуючий коефіцієнт розрахований для кожного параметра бюджетної таким чином, що інші параметри мають сталі значення, тобто є константами (*const*). Відтак коригування лише одного з восьми наведених в таблиці 3.3 параметрів бюджетної політики з використанням

коригуючого коефіцієнта дозволяє кількісно досягнути бажаного значення інтегрального показника рівня економічної безпеки.

Тобто, за умови, що $X_3, X_5, X_6, X_7, X_{14}, X_{15}, X_{16} \in \text{const}$, то показник відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП необхідно знизити в 4,1 раза, тобто з 90,6% до 21,7%, що цілком відповідає як теоретичним, так і практичним реаліям боргової політик України, адже зменшення державного боргу призведе до зменшення виплат з Державного бюджету на його обслуговування, підвищить кредитний рейтинг держави і в цілому рівень макрофінансової стабільності, що позитивно позначиться на рівні економічної безпеки.

Разом з тим, зауважимо, що на практиці, такий підхід є мало ймовірним, адже змінити на таку велику величину один параметр бюджетної політики щоб досягнути бажаного рівня економічної безпеки практично не можливо. Тому для вирішення цієї проблеми, ґрунтуючись на розрахованих нами коригуючих коефіцієнтах необхідно побудувати стратегічну таблицю корегування параметрів бюджетної політики задля досягнення бажаного рівня економічної безпеки (табл. 3.4), яка може бути сформована як інтерактивна таблиця в MS Excel або в інших програмних продуктах.

В таблиці представлений один із стратегічних варіантів корегування існуючих параметрів бюджетної політики України (за підсумками 2023 року) з метою досягнення цільового значення рівня економічної безпеки. Принагідно відзначимо, що всі відображені параметри є кількісним підходом до корегування бюджетної політики, а ефект впливу кількісних змін на динаміку економічної безпеки буде залежати виключно від якості бюджетної політики, середовища та стратегії її реалізації.

Виходячи з емпіричних оцінок бюджетної політики в контексті її впливу на економічну безпеку проведено у розділі 2 цієї дисертації та з визначених стратегічних пріоритетів бюджетної політики у п.п. 3.1, зауважимо, що основні зміни бюджетних параметрів повинні стосуватися змін капітальних видатків та податкових надходжень.

Таблиця 3.4

**Стратегічна таблиця корегування параметрів бюджетної політики України
та досягнення цільового значення показника рівня економічної безпеки
держави**

Параметри бюджетної політики	Умове позначення	Коефіцієнт регресії	Коригуючий коефіцієнт	Поточне значення параметра бюджетної політики (2023 рік)	Внесок в показник економічної безпеки	Планова зміна параметра	Новий коригуючий коефіцієнт	Скориговане значення внеску параметрів бюджетної політики у показник економічної безпеки	Фактична зміна параметра	Цільове значення параметрів бюджетної політики
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	X_2	-2871,6	-4,2	90,6	12060,6	-20,00%	-0,84	2412,1212	18,12	72,48
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	X_3	-3003,8	-4,0	64,8	12015,3	-20,00%	-0,8	2403,0693	12,96	51,84
Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США	X_5	5014,8	2,4	96,5	12035,5	10,00%	0,24	1203,5546	9,65	106,15
Капітальні видатки, млрд дол США	X_6	2513,4	4,8	5,7	12064,5	40,00%	1,92	4825,7906	2,28	7,98
Поточні видатки, млрд дол США	X_7	-5752,2	-2,1	104,1	12079,6	10,00%	-0,21	1207,9606	10,41	104,1
Внутрішній державний борг, млрд дол США	X_{14}	3806,0	3,2	45,3	12179,1	20,00%	0,64	2435,8139	9,06	54,36
Податкові надходження, млрд дол США	X_{15}	4629,2	2,6	32,9	12036	40,00%	1,04	4814,3968	13,16	46,06
Відшкодування ПДВ, млрд дол США	X_{16}	-2546,4	-4,95	3,6	12603,3	0,00%	0	0	0	3,6
Цільовий показник рівня економічної безпеки								19298,22		

Так, як вже зазначалося вище, збільшення капітальних видатків на 40% (з 5,7 до 7,98 млрд грн) дозволить Уряду посилити фінансування необхідних для розвитку держави в умовах війни інфраструктурних об'єктів, а збільшення податкових надходжень на 40% (з 32,9 до 46,06 млрд) створить той додатковий фінансовий ресурс, який дозволить профінансувати збільшення капітальних видатків та перегрупувати поточні видатки на підтримку тих секторів економіки (через цільові державні програми, розширення державного замовлення), які є

драйверами її розвитку: військово-промисловий комплекс, енергетика, агропереробка тощо.

Поряд з цим, важливим стратегічним параметром бюджетної політики в контексті впливу на економічну безпеку є бюджетний дефіцит, збільшення якого на 10% (з 96,5 до 106,15 млрд дол) дасть змогу посилити роль держави в керованому розвитку національної економіки в умовах війни.

З метою забезпечення ефективності дефіцитного фінансування економічного розвитку, капітальних видатків та мобілізації податків необхідним є розробка стратегії розвитку держави в умовах війни, стратегії економічної безпеки та стратегії бюджетної політики не лише у вигляді декларативних документів, а затверджених на законодавчому рівні доктринальних стратегічних документів з постановкою чітких цілей, бажаних результатів та затвердження відомчої і персональної відповідальності за реалізацію обраних стратегій.

Зниження на 20% показників відношення державного і гарантованого державного боргу до ВВП та відношення зовнішнього державного боргу до ВВП вимагає перегляду боргової політики Уряду в частині ефективності використання державних запозичень виходячи з програмно-цільового методу залучення внутрішнього і зовнішнього боргу. Тобто, такий підхід передбачає визначення чітких цілей кожного запозичення, його відповідність стратегічним національним інтересам та очікуваний економічний ефект. Уряд повинен також забезпечити належний моніторинг та оцінку результативності проектів, фінансованих за рахунок державного боргу, щоб максимізувати їх внесок у ВВП країни.

Окрім цього варто розглянути можливість реструктуризації або повного разового списання боргу Уряду перед Національним банком України, що з одного боку зменшить відношення державного і гарантованого державою боргу до ВВП, а з іншого боку вивільнить кошти в Державному бюджеті для фінансування потреб національної безпеки і оборони.

В контексті боргової політики Уряду під час воєнного стану важливим є диверсифікація державного боргу з акцентом на внутрішні запозичення в

національній валюті, що сприятиме зменшенню залежності від зовнішніх кредиторів та валютних ризиків.

Підсумовуючи наведене вище, зауважимо, що моделювання впливу бюджетної політики на рівень економічної безпеки буде неповним без прогнозування такого впливу на середньострокову перспективу. Оцінка довгострокових наслідків бюджетних рішень дозволяє уряду розробляти стратегії, які не тільки вирішують поточні проблеми, але й сприяють сталому розвитку економіки. Врахування середньострокових перспектив важливе для того, щоб забезпечити адекватне фінансування критично важливих галузей, підтримку структурних реформ та зміцнення економічної безпеки в умовах невизначеності.

3.3. Прогнозування динаміки рівня економічної безпеки України за наслідками оптимізації бюджетної політики та реалізації її стратегічних орієнтирів

Прогнозування динаміки рівня економічної безпеки України, враховуючи оптимізацію бюджетної політики та реалізацію стратегічних орієнтирів, є ключовим аспектом забезпечення стабільного економічного розвитку країни. Стратегічне планування та впровадження цілеспрямованих заходів у сфері бюджетної політики вимагають глибокого аналізу поточних тенденцій та адекватного реагування на можливі економічні зміни. Використання регресійних моделей та інших аналітичних інструментів дозволяє не тільки визначити поточний стан економічної безпеки, але й розробити прогнози щодо її майбутнього розвитку на основі запланованих коректив у бюджетній політиці.

Важливість цього підходу полягає в тому, що він забезпечує уряду та іншим відповідальним органам інформацію, необхідну для вжиття своєчасних та ефективних заходів для зміцнення економічної безпеки. Проактивне управління бюджетною політикою, базуючись на ретельному прогнозуванні, дозволяє оптимізувати розподіл ресурсів, підвищити ефективність державних інвестицій та

мінімізувати ризики, пов'язані з зовнішніми та внутрішніми викликами. Такий підхід передбачає постійне оновлення стратегічних планів у відповідності до змінюваних економічних умов та макроекономічних індикаторів, забезпечуючи тим самим більшу гнучкість та адаптивність у процесі управління національною економікою.

У фаховій літературі з питань планування і прогнозування державного бюджету та динаміки економічної безпеки немає єдиного підходу до використання певного набору методів і моделей прогнозування, відтак авторами використовуються такі методи і моделі, які, виходячи з доступності аналітичних даних дають змогу досягти поставленої мети дослідження. Так, серед методів прогнозування бюджетних показників та економічної безпеки, що найчастіше зустрічаються в науковій літературі варто виокремити наступні:

- економетричні методи – об'єднують статистичні техніки та економічні теорії для кількісного аналізу економічних даних. Вони включають аналіз часових рядів для виявлення трендів, сезонності та циклічності, екстраполяційні моделі для прогнозування майбутніх значень на основі історичних даних, та кореляційно-регресійний аналіз для визначення статистичних зв'язків між змінними. Такі методи часто використовуються у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, зокрема авторами Михаліцька Н.Я., Верескля М.Р., Вінічук М.В. [74; 183].

- нормативно-балансові методи, такі як модель «витрати-випуск» В. Леонтьєва, аналізують взаємозалежності між галузями економіки. Модель використовується для аналізу структури економіки, планування та прогнозування економічних наслідків змін у виробництві, споживанні та зовнішній торгівлі. Такі методи в бюджетному плануванні і прогнозуванні використовуються здебільшого для аналізу впливу зовнішнього макроекономічного середовища на бюджетні показники та показники економічної безпеки [57; 145; 144; 197]

- експертні системи, включно з системами на основі нечіткої логіки та штучними нейронними мережами, використовуються для моделювання складних процесів, де потрібен глибокий досвід та специфічні знання. Такі системи дозволяють імітувати експертне судження для оцінки і прогнозування

економічних явищ, забезпечуючи допомогу в прийнятті рішень при невизначеності та комплексності економічних відносин [76].

- імітаційне моделювання, яке включає методи Монте-Карло, системно-динамічний аналіз, застосовується для дослідження та аналізу поведінки економічних систем через створення віртуальних сценаріїв. Такі методи дозволяють моделювати різні економічні сценарії та оцінювати потенційні наслідки економічних політик та рішень за різних умов та з різними входами [51; 70; 191].

- моделі загальної економічної рівноваги досліджують поведінку економіки на макрорівні, моделюючи взаємодії між різними агентами (домогосподарства, компанії, уряд) і ринками (товари, праця, капітал). Ці моделі допомагають аналізувати вплив економічних політик та зовнішніх змін на загальну рівновагу в економіці, прогнозуючи результати введення нових політик або зовнішніх шоків на загальне економічне благополуччя [60].

У контексті обмеженого доступу до аналітичних даних через воєнний стан в Україні, нами було реалізовано кореляційно-регресійне моделювання рівня економічної безпеки (пункт 2.3) та аналіз впливу параметрів бюджетної політики на економічну безпеку (пункт 3.2). Прогнозування динаміки рівня економічної безпеки України, враховуючи наслідки оптимізації бюджетної політики, буде здійснюватися за допомогою інтегрованої моделі, що об'єднує кореляційно-регресійний аналіз з експертним та імітаційним моделюванням.

Зважаючи на те, що прогнозування з використанням методів кореляційно-регресійного аналізу та лінійного прогнозування ґрунтується на історичних даних екстраполюючи їх на майбутні період зауважимо, що в умовах економічної кризи та воєнного стану зміна тенденцій макроекономічної динаміки є хаотичною і непередбачуваною, що негативно позначатиметься на результативності прогнозу. Тому врахування експертних методів прогнозування, які передбачають експертне обґрунтування тих чи інших параметрів бюджетної політики та коригуючих даних є необхідним з точки зору врахування аномальних ситуацій для бюджетної політики та економічної безпеки.

Доповненням до експертних методів прогнозування рівня економічної безпеки, яке враховує оптимізацію бюджетної політики, є імітаційне прогнозування на основі сценарного підходу. В умовах воєнного стану та з урахуванням невизначеності щодо термінів закінчення війни, для підвищення точності прогнозів економічної безпеки особливо важливим є моделювання різних сценаріїв: базового, песимістичного та оптимістичного. Такі сценарії повинні враховувати наявні тенденції у таких критичних аспектах, як мобілізаційні процеси до війська, оборонні витрати, зміни у демографічній структурі та інші змінні, що впливають на економічну стабільність та безпеку країни. В підсумку, сценарний підхід до прогнозування економічної безпеки з врахуванням оптимізації бюджетної політики дозволить сформулювати стратегічні орієнтири бюджетної політики і в цілому держави в системі забезпечення високого рівня економічної безпеки України.

Так, з метою формування базового сценарію прогнозу рівня економічної безпеки України з урахуванням оптимізації бюджетної політики використовуємо вбудований пакет лінійного прогнозування FORECAST.LINEAR в середовищі MS Excel. Результати прогнозування відобразимо в таблиці 3.5.

Дані таблиці 3.5 відображають негативний прогноз динаміки показника економічної безпеки, яке знижується з 6972,70 у 2023 році до -3617,92 у 2026 році. Негативний прогноз показника економічної безпеки у базовому сценарії пов'язаний із самою методикою прогнозування, яка полягає у екстраполяції історичних даних на майбутні періоди. Зокрема, лінійна екстраполяція даних не враховує, наприклад, той факт, що у 2023 році в Україні аномально зросли поточні видатки державного бюджету з 13,67 млрд дол США у 2022 році до 104,10 млрд дол США, таке збільшення під час прогнозування згладжується, як і всі інші показники. Відтак в прогнозному базовому сценарії у 2025 році передбачено поточні видатки у розмірі 52,26 млрд дол США, капітальні видатки – 3,35 млрд дол США, податкові надходження – 35,4 млрд дол США. Всі перелічені показники в свою чергу впливають на величину дефіциту бюджету та внутрішній і зовнішній борг.

Таблиця 3.5

Базовий сценарій прогнозу динаміки показника економічної безпеки та параметрів бюджетної політики України на 2024-2026 роки

	Параметри бюджетної політики								
	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США	Капітальні видатки, млрд дол США	Поточні видатки, млрд дол США	Внутрішній державний борг, млрд дол США	Податкові надходження, млрд дол США	Відшкодування ПДВ, млрд дол США	Показник економічної безпеки
	X_2	X_3	X_5	X_6	X_7	X_{14}	X_{15}	X_{16}	Y
2004	24,74	18,67	2,07	2,59	12,10	3,94	11,75	2,61	6207,56
2005	17,70	13,36	1,52	2,12	19,90	3,74	18,26	2,60	42472,07
2006	14,80	11,75	0,73	3,04	24,10	3,29	23,55	2,98	27081,13
2007	12,31	9,70	1,52	5,11	29,39	3,53	29,05	3,74	50884,11
2008	19,98	15,06	2,68	4,86	40,98	8,48	41,41	6,53	53928,64
2009	34,69	23,18	4,56	1,33	29,78	13,17	24,92	4,43	20451,74
2010	39,93	25,56	8,10	2,65	35,60	19,53	27,75	5,13	29432,31
2011	35,94	22,74	2,96	3,93	37,93	21,74	38,20	5,37	31725,54
2012	36,59	21,93	6,69	3,69	45,82	25,84	40,13	5,75	38141,40
2013	40,15	20,62	8,10	2,23	48,24	35,54	39,56	6,69	13349,74
2014	70,25	39,04	6,57	0,62	35,57	31,00	27,80	4,22	-9242,94
2015	79,42	52,68	2,07	0,80	25,61	22,06	21,87	3,13	-10372,50
2016	80,97	52,03	2,74	1,08	25,77	25,37	23,42	3,69	16982,48
2017	71,80	46,10	1,80	0,99	28,94	27,32	28,09	4,51	13842,83
2018	60,94	39,26	2,18	3,35	34,65	27,86	32,42	4,84	18654,93
2019	50,28	29,17	3,02	3,59	40,63	35,42	32,76	5,88	25326,88
2020	60,85	36,22	11,14	4,26	44,10	41,24	31,57	21,30	-12931,50
2021	48,94	28,58	9,83	4,65	46,97	53,53	40,57	35,16	29135,95
2022	78,44	50,30	28,28	2,62	13,67	46,50	29,37	2,62	-12660,40
2023	90,60	64,84	96,45	5,72	104,10	45,30	32,91	3,60	6972,70
Базовий прогноз									
2024	84,81	53,17	29,34	3,35	52,26	50,31	35,40	12,29	-3,99
2025	88,27	55,28	31,17	3,39	53,79	52,75	35,94	12,82	-1810,95
2026	91,73	57,38	33,00	3,42	55,33	55,19	36,47	13,35	-3617,92

*Розраховано автором на основі даних [10; 40]

В такому випадку, базовий прогнозний сценарій динаміки показника економічної безпеки України та параметрів бюджетної політики є інерційним та дає змогу зрозуміти тенденції економічної безпеки за умови відсутності будь-яких змін як в бюджетній політиці, так і в економічному середовищі України.

Песимістичний сценарій прогнозування економічної безпеки України з урахуванням впливу параметрів бюджетної політики, які ввійшли в кореляційно-регресійну модель економічної безпеки (підпункт 3.2) скоригуємо відповідно до трьох ключових детермінантів макроекономічної динаміки та розвитку України в умовах війни в цілому, а саме: мобілізація до війська, демографічна криза, міжнародна фінансово-кредитна допомога.

Так, зважаючи на відсутність передбачуваних термінів закінчення війни та прийняття Президентом, Верховним головнокомандувачем України стратегії війни на виснаження, мобілізація до війська і розширення чисельності Сил оборони за умови відсутності демобілізації є, на наш погляд, одним із найважливіших факторів впливу на параметри бюджетної політики та економічної безпеки. Разом з тим, зауважимо, що враховуючи воєнний стан та заходи щодо забезпечення національної безпеки і оборони, дотримання державної таємниці, конкретні статистичні дані щодо потреби в мобілізації тієї чи іншої кількості чоловіків до Збройних Сил України відсутні. Тому для формування аналітичних розрахунків пов'язаних з мобілізацією і державними витратами на її забезпечення будемо оперувати цифрами, які озвучували посадові особи публічно в засобах масової інформації. Так, Президент України Володимир Зеленський заявив про необхідність мобілізувати до війська 500 тис чоловіків на поповнення понесених втрат відповідно до запиту військового командування [82], цю інформацію підтвердив Головнокомандувач Збройних Сил України Валерій Залужний [81], відтак в роботі оперуватимемо саме цією цифрою як базовою для необхідних розрахунків. Окрім цього, Міністерство оборони України оприлюднило дані щодо вартості забезпечення одного військовослужбовця на рівні 30 тис дол США [116]. Поряд з витратами державного бюджету на забезпечення військовослужбовців в процесі прогнозування базового сценарію варто враховувати також й ймовірну кількість загиблих солдатів та суму компенсації, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України №168 від 22 лютого 2022 року та складає 15 млн грн за одного загиблого військового.

Таким чином, використовуючи наведені вище дані, а також дані Державної служби статистики України і Національного банку України розрахуємо приблизний вплив мобілізації на зміну параметрів бюджетної політики (табл. 3.6)

Таблиця 3.6

Вплив мобілізації на параметри бюджетної політики в песимістичному сценарії прогнозу динаміки рівня економічної безпеки

	Кількість мобілізованих, осіб	Видатки на 1-го солдата, дол США	Зростання поточних видатків, млрд дол США	Зростання ПДФО, млрд дол	Втрага доданої вартості, млрд дол	Вплив на споживання, млрд дол	Доходи від податків на споживання, млрд дол	Кількість загинув на війні, осіб	Розмір компенсації, грн	Сума компенсації за загинув військовослужбовців, млрд дол
2024	500000	30000	17,69	1,72	2,40	0,8	0,2	60000	15000000	7,37
2025	300000	30000	10,8	1,03	1,43	0,5	0,1	75000	15000000	9,21
2026	0	0						60000	15000000	7,37

*Розраховано автором за даними [10; 40; 49; 82; 81; 87; 116]

Дані таблиці 3.6 свідчать, що якщо відбудеться мобілізація 500 тис осіб до Збройних Сил України, за умови, що вартість забезпечення одного військовослужбовця складає 30000 дол США на рік, то поточні видатки Державного бюджету зростуть на 17,69 млрд дол США. В той же час, мобілізація 500 тис осіб сприятиме збільшенню на 1,72 млрд дол США доходів від податку на доходи фізичних осіб, втраті 2,4 млрд доданої вартості у структурі ВВП, яку потенційно могли б згенерувати мобілізовані особи. В свою чергу за рахунок збільшення середньої заробітної плати до 65 тис. грн в Збройних Силах України зросте споживання, а отже і доходи Державного бюджету від податків на споживання на 0,2 млрд дол США. Щоб переконатися в реалістичності наших розрахунків звернемо увагу на статистику 2022 року, яка чітко відображає збільшення споживання на одну особу на фоні демографічної кризи та зменшення населення внаслідок міграції і окупації на 9,3 млн осіб (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

**Споживання у структурі ВВП за методом кінцевого використання у 2021-
2022 роках скореговане на інфляцію**

Показники	2021	2022
Споживання, млрд грн	4863519,0	4205652,8
Чисельність населення, млн осіб	41,0	31,7
Споживання на одного мешканця, грн	118622,4	132670,4

Розраховано автором за даними [58; 77]

Зростання споживання тісно пов'язано з мобілізацією, адже у військовослужбовців суттєво зросла заробітна плата, а також зросли витрати населення на їх забезпечення шляхом прямої закупівлі спорядження чи внесення донатів у різні благодійні та волонтерські фонди.

Неврахованою в економічній літературі та аналітичних збірниках залишається зміна видатків Державного бюджету на виплату компенсацій за загиблих військовослужбовців у розмірі 15 млн грн протягом трьох років. Оскільки дані щодо кількості загиблих Захисників України є засекреченими звернемося до даних зазначених Президентом у засобах масової інформації. Так за свідченнями Президента України, станом на 25 лютого 2024 року загинула 31 тисяча українських воїнів [49], тобто в середньому 15 тис осіб за один рік війни. При цьому не наведено даних про кількість зниклих безвісти, яких після року часу визнають загиблими, що може суттєво збільшити озвучену цифру щодо кількості загиблих у війні воїнів. Володіючи цифрою у 30 тис загиблих воїнів припустимо, що кількість воїнів загибель яких буде офіційно підтвердженою становитиме 60 тис осіб на кінець 2024 року та буде призначена компенсація у розмірі 15 млн грн. Зважаючи на те, що ця сума підлягає виплаті протягом трьох років, то на 2024 рік припадає виплата за загиблих у 2022, 2023 і 2024 році та становитиме 7,37 млрд дол США. Пік виплат, враховуючи кількість загиблих і зниклих безвісти припадатиме на 2025 рік та складатиме 9,21 млрд дол США, тоді як у 2026 році (в якому ми прогнозуємо закінчення війни) сума виплат зменшиться до 7,37 млрд дол США.

Щодо мобілізації у 2025 році, то припустимо що для поповнення втрат і часткової ротації буде мобілізовано ще 300 тис чоловік, що призведе до зростання видатків Державного бюджету України на 10,8 млрд дол США та зміни інших показників зазначених в таблиці 3.7.

Окрім мобілізації на динаміку параметрів бюджетної політики та показника економічної безпеки може мати вплив демографічна криза, однак існуюча величина соціальних виплат, зокрема пенсій не є настільки значною, щоб спричинити значні негативні наслідки для стабільності бюджетної системи (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

**Прогноз впливу демографічної кризи та зміни структури населення
України на параметри бюджетної політики у 2024-2026 роках**

	Кількість населення, млн осіб	Додана вартість, млрд дол	Вплив на податкові надходження, %	Кількість інвалідів, млн	Кількість пенсіонерів, млн	Зростання соціальних видатків, млрд дол
2024	31,7	151,96		3	10,3	0,8
2025	31,3	150,04	-1,26	3,3	10,53	0,8
2026	30,9	148,12	-1,28	3,4	10,76	0,5

*Розраховано автором за даними [31; 40; 58]

На основі прогнозних даних Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України щодо динаміки населення країни виявлено, що протягом 2024-2026 років очікується зменшення чисельності населення на 0,8 млн осіб [31]. Така тенденція призведе до зниження генерації доданої вартості в структурі ВВП на суму 3,83 млрд доларів США¹, що, у свою чергу, спричинить скорочення податкових надходжень на 1,26-1,28% у 2025-2026

¹ Розраховано додану вартість у структурі ВВП на одну особу, а загальну суму визначено виходячи із фактичної і прогнозованої чисельності населення.

роках. Однак, ці зміни не будуть настільки суттєвими, як у 2022 році, що дозволяє зменшити негативний вплив демографічних коливань на доходи державного бюджету України.

Водночас необхідно звернути увагу на структурні зміни в демографії, зокрема на збільшення числа інвалідів та пенсіонерів, що є відображенням тенденцій старіння населення в умовах війни. Незважаючи на зростання чисельності соціально-вразливих груп, це не суттєво впливає на видатки державного бюджету, адже соціальна підтримка та пенсійні виплати залишаються на вкрай низькому рівні: 80% пенсіонерів живуть за межею бідності з пенсією нижче 165 доларів США на місяць. Очікується, що вплив демографічних змін на поточні видатки держбюджету проявиться в зростанні витрат на 0,8 млрд доларів США у 2024 і 2023 роках, а також на 0,5 млрд доларів США у 2026 році.

Аналізуючи третій детермінант макроекономічної динаміки та бюджетної політики — міжнародну фінансово-кредитну допомогу, важливо зазначити, що її очікувані обсяги мають тенденцію до зниження (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Ефект впливу міжнародної фінансово-кредитної допомоги на державний борг України у 2024-2026 роках

	Очікувана міжнародна фінансово-кредитна допомога, млрд дол США	Погашення зовнішнього боргу, млрд дол США	Зовнішній борг з урахуванням міжнародної допомоги, млрд дол США	Внутрішній державний борг, млрд дол США	Валовий державний і гарантований державою борг, млрд дол США	Дефіцит Державного бюджету України, млрд дол США	ВВП України (прогноз МВФ), млрд дол США
2024	32,70	3,60	124,10	48,74	172,84	62,97	185,21
2025	21,10	4,00	141,20	52,45	193,65	97,59	195,58
2026	11,10	2,81	149,49	54,87	204,36	100,23	204,38

*Розраховано автором за даними [10; 40; 115]

Зменшення обсягів міжнародної фінансової допомоги ставить під загрозу фінансову стійкість держави, оскільки ці кошти переважно спрямовуються на фінансування дефіциту державного бюджету. З іншого боку, міжнародна

фінансово-кредитна допомога включається у структуру зовнішнього державного боргу, що призводить до корекції показників відношення зовнішнього боргу до ВВП та відношення державного і гарантованого державою боргу до ВВП. Зростання значень перелічених показників свідчить про погіршення боргової стійкості та динаміки показника економічної безпеки.

Відтак, в цьому контексті важливим є врахування прогнозних значень ВВП, які покладаються в основу визначення боргової стійкості держави та її економічної безпеки. Під час моделювання песимістичного прогнозного сценарію динаміки економічної безпеки ми використаємо прогнозні значення Міжнародного валютного фонду щодо динаміки валового внутрішнього продукту України.

Таким чином використовуючи всі перелічені вище статистичні коригуючі дані параметрів бюджетної політики побудуємо песимістичний сценарій динаміки показника економічної безпеки (табл. 3.10).

За результатами коригування видатків Державного бюджету України на мобілізаційні заходи, врахування очікуваної міжнародної фінансово-кредитної допомоги та впливу демографічної ситуації на доходи і видатки бюджету у 2024 році у зв'язку із низькою базою порівняння значення показника економічної безпеки зросло з 6972,7 до 10223,60, однак вже у 2025-2026 роках значення показника зменшуються в 2 і 4 рази відповідно.

Тенденція до зниження показника економічної безпеки України у 2025-2026 роках пов'язана із збільшенням поточних видатків Державного бюджету з 107,3 млрд дол США у 2024 році до 128,11 та 135,98 млрд дол США у 2025 та 2026 роках відповідно. Збільшення видатків Державного бюджету на фоні ймовірного зменшення податкових надходжень у 2025 році, що пов'язано із вилученням робочої сили з ринку праці до війська та зменшенням економічної активності призведе до зростання дефіциту Державного бюджету. Повільне зростання валового внутрішнього продукту та збільшення державного і гарантованого державою боргу підвищує показник його відношення до ВВП майже до 100%, що посилює ризики боргової стійкості держави та її економічної безпеки. Критичним

буде зростання обсягів зовнішнього державного боргу та його відношення до ВВП, що також негативно позначається на динаміці показника економічної безпеки.

Таблиця 3.10

Песимістичний сценарій прогнозу динаміки показника економічної безпеки України у 2024-2026 роках

Показники	Параметри бюджетної політики								Показник економічної безпеки
	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США	Капітальні видатки, млрд дол США	Поточні видатки, млрд дол США	Внутрішній державний борг, млрд дол США	Податкові надходження, млрд дол США	Відшкодування ПДВ, млрд дол США	
	X_2	X_3	X_5	X_6	X_7	X_{14}	X_{15}	X_{16}	
2004	24,74	18,67	2,07	2,59	12,10	3,94	11,75	2,61	6207,56
2005	17,70	13,36	1,52	2,12	19,90	3,74	18,26	2,60	42472,07
2006	14,80	11,75	0,73	3,04	24,10	3,29	23,55	2,98	27081,13
2007	12,31	9,70	1,52	5,11	29,39	3,53	29,05	3,74	50884,11
2008	19,98	15,06	2,68	4,86	40,98	8,48	41,41	6,53	53928,64
2009	34,69	23,18	4,56	1,33	29,78	13,17	24,92	4,43	20451,74
2010	39,93	25,56	8,10	2,65	35,60	19,53	27,75	5,13	29432,31
2011	35,94	22,74	2,96	3,93	37,93	21,74	38,20	5,37	31725,54
2012	36,59	21,93	6,69	3,69	45,82	25,84	40,13	5,75	38141,40
2013	40,15	20,62	8,10	2,23	48,24	35,54	39,56	6,69	13349,74
2014	70,25	39,04	6,57	0,62	35,57	31,00	27,80	4,22	-9242,94
2015	79,42	52,68	2,07	0,80	25,61	22,06	21,87	3,13	-10372,51
2016	80,97	52,03	2,74	1,08	25,77	25,37	23,42	3,69	16982,48
2017	71,80	46,10	1,80	0,99	28,94	27,32	28,09	4,51	13842,83
2018	60,94	39,26	2,18	3,35	34,65	27,86	32,42	4,84	18654,93
2019	50,28	29,17	3,02	3,59	40,63	35,42	32,76	5,88	25326,88
2020	60,85	36,22	11,14	4,26	44,10	41,24	31,57	4,69	-12931,49
2021	48,94	28,58	9,83	4,65	46,97	53,53	40,57	5,70	29135,95
2022	78,44	50,30	28,28	2,62	13,67	46,50	29,37	2,62	-12660,43
2023	90,60	64,84	96,45	5,72	104,10	45,30	32,91	3,60	6972,70
Песимістичний прогноз									
2024	93,32	67,00	62,97	4,29	107,30	48,74	40,61	4,80	10223,60
2025	99,01	72,19	97,59	6,41	128,11	52,45	36,93	4,83	5469,43
2026	99,99	73,14	100,23	6,80	135,98	54,87	42,55	4,87	2434,15

*Розраховано автором за даними [40]

Таким чином, зростання поточних видатків та скорочення податкових надходжень разом із скороченням очікуваної міжнародної допомоги стануть

основними визначальними трендами в системі забезпечення економічної безпеки України в процесі реалізації песимістичного прогнозу, що в підсумку може призвести до дефолту та зниження можливостей для фінансування війни, а отже отримання поразки на полі бою.

Реалізація оптимістичного прогнозу динаміки показника економічної безпеки України вимагає значних зусиль Уряду в процесі оптимізації бюджетної політики, зокрема в частині проведення реформ щодо збільшення мобілізації доходів Державного бюджету та підвищення ефективності політики видатків.

Так, в підпункті 3.1 ми визначили основні вектори оптимізації бюджетної політики доходів, які ґрунтуються на таких напрямках:

1) впровадження оподаткування р2р-переказів між картками фізичних осіб. Оптимістичний прогноз надходжень до Державного бюджету України в наслідок такої реформи складає 133 млрд грн за рік;

2) реформа оплати праці працівників податкових і митних органів, реформа механізму відповідальності працівників податкових і митних органів за корупційні злочини, підвищення ефективності роботи податкових і митних органів в контексті моніторингу та контролю за діяльністю платників податків. За оптимістичними підрахунками в результаті перелічених реформ доходи Державного бюджету зможуть збільшитися на 100 млрд грн за рік;

3) зміна підходів до мобілізації, що передбачатиме першочергову мобілізацію безробітних чоловіків до війська замість мобілізації найманих і офіційно працевлаштованих робітників може призвести до зростання доходів Державного бюджету від податку на доходи фізичних осіб на 42 млрд грн у 2024 році та 30 млрд грн у 2025 році;

4) збільшення військового збору до 5% та впровадження його для фізичних осіб підприємців зможе збільшити доходи Державного бюджету на 75 млрд грн на рік;

5) реформи з детінізації готівкового валютного ринку та готівкових операцій в іноземній валюті в сфері реалізації вторинної нерухомості,

автомобілів на вторинному ринку та інших бізнес-процесів в перший рік може призвести до зростання доходів Державного бюджету України на 150 млрд грн.

Очікуваний сумарний ефект від реформування політики доходів Державного бюджету України у рамках відкоригованої Національної стратегії доходів до 2030 року становить значний фінансовий результат – близько 500 мільярдів гривень (приблизно 12,3 мільярди доларів США).

В свою чергу, збільшення доходів Державного бюджету України дасть змогу збільшити капітальні видатки на фінансування інфраструктурних проектів та розвитку військово-промислового комплексу, що в цілому підвищить рівень економічної складності національної економіки. Збільшення фінансування інфраструктурних проектів та ВПК повинно відбуватися в рамках державних цільових програм, що забезпечить контроль за цільовим використанням бюджетних коштів та дозволить реалізувати стратегію керованого розвитку держави в умовах війни.

Зростання частки капітальних видатках до 10-15 процентів у сукупних видатках матиме позитивний вплив на зростання валового внутрішнього продукту, а отже прогнольні значення ВВП, що розраховані Міжнародним валютним фондом та використані нами для прогнозування песимістичного сценарію потребують корекції. Так, використовуючи значення мультиплікатора капітальних видатків за 2023 рік на рівні 5,9 для прогнозування зростання валового внутрішнього продукту у 2024-2026 років отримаємо скориговані значення ВВП, що є вищими, ніж прогнозовані МВФ (рис. 3.3).

Дані рисунку 3.3 свідчать, що збільшення частки капітальних видатків з 5,21% у 2023 році до 6,67% у 2024 році з врахуванням мультиплікатор капітальних видатків у 2023 році призведе до зростання валового внутрішнього продукту України на 5%, тоді як прогнозне значення ВВП розраховане МВФ складає 3,6% за аналогічний період. У 2025-2026 роках скоригований прогноз ВВП за умови зростання частки капітальних видатків до 8,36% та 13,01% складає 10%, тоді як прогноз МВФ – 5,6% і 4,5% відповідно.

Коригування ВВП відповідно до мультиплікатора капітальних видатків змінює значення показників відношення державного і гарантованого державою боргу до ВВП та відношення зовнішнього боргу до ВВП в сторону зменшення у 2026 році, до 89,97% та 65,81% відповідно, тоді як в песимістичному сценарії значення аналогічних показників складає 99,99% та 73,14%.

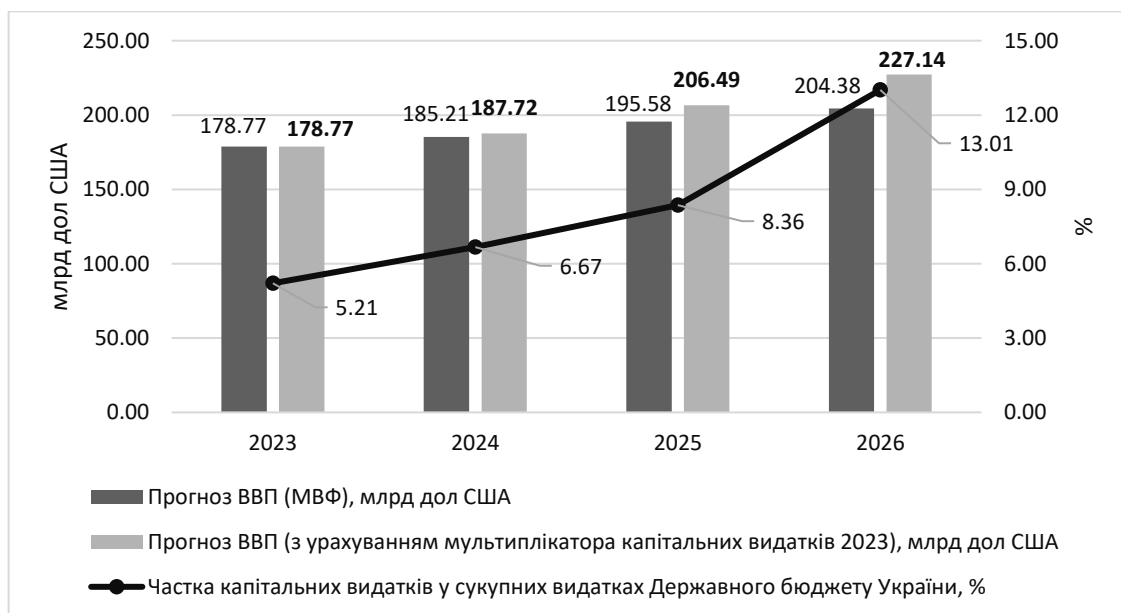

Рис. 3.3. Динаміка прогнозних значень ВВП України за умови збільшення частка капітальних видатків Державного бюджету у 2024-2026 роках

*Розраховано автором за даними [40; 184]

Для побудови оптимістичного сценарію прогнозу динаміки показника економічної безпеки нами також відкориговано показники, що пов'язані з мобілізаційними заходами. Песимістичний сценарій доводить, що мобілізація є основним детермінуючим фактором бюджетної стабільності та економічної безпеки, оскільки фінансування мобілізації відбувається за рахунок внутрішніх фінансових ресурсів України та не передбачає використання міжнародної фінансово-кредитної допомоги на фінансування матеріального забезпечення військовослужбовців.

Обмеження бюджетних ресурсів для фінансування війни ставить перед Президентом та Кабінетом Міністрів України конкретне завдання – підвищення ефективності Збройних Сил України та зменшення навантаження на державні

фінанси. Виконання такого завдання може бути можливим за умови як зміни підходу до мобілізації, що передбачає першочергову мобілізацію безробітних чоловіків, так і за рахунок створення повністю професійної армії на контрактній основі. Тобто пропонується проводити примусову мобілізацію на контракт, адже контрактні зобов'язання мають двосторонній характер, де не тільки громадянин виконує свій конституційний обов'язок із захисту суверенітету і територіальної цілісності України, але й держава виконує свої зобов'язання перед мобілізованим в частині підготовки, забезпечення та ефективного застосування мобілізованого у війську. Професійна армія потребує більшого фінансування, однак меншої кількості кадрів, ніж мобілізована, що в підсумку може призвести до зменшення обсягу видатків Державного бюджету та зменшення кількості вилученої робочої сили з економіки. Тому трансформація мобілізованої армії в професійну армію на контрактній основі з чітким визначенням строків служби (3-5 років), демобілізація інвалідів війни або переведення їх в Службу тилу чи державну службу дозволить оптимізувати чисельність Сил оборони та підвищити їх ефективність, а також створити прогнозовану потребу у кількості рекрутів. Більше того впровадження професійного залучення рекрутів до Сил оборони та впровадження примусової мобілізації безробітних чоловіків на контракт терміном 3 (солдат-сержант) та 5 (офіцер) років позитивно позначиться на відновленні ринку праці, адже такий підхід створить мотивацію до повернення до офіційного працевлаштування значної частини чоловічого населення. Скориговані показники впливу мобілізації на параметри бюджетної політики та економічну безпеку згруповано в таблиці 3.11.

В оптимістичному сценарії ми прогнозуємо створення професійної, контрактної армії у 2025 році в якій буде оптимізована чисельність особового складу, а отже потреба в мобілізації на контракт зменшиться до 150 тис чоловік порівняно з песимістичним сценарієм, де передбачається 300 тис мобілізованих у 2025 році. Відтак поточні видатки на забезпечення мобілізованих військовослужбовців зменшаться з 17,69 млрд дол США до 5,40 млрд дол США. Окрім цього, прогнозуємо демобілізацію особового складу Збройних Сил

України у 2026 році в кількості 300 тис чолові, що призведе до зниження поточних видатків Державного бюджету України на 10,8 млрд грн.

Таблиця 3.11

Вплив мобілізації на параметри бюджетної політики в оптимістичному сценарії прогнозу динаміки рівня економічної безпеки

	Кількість мобілізованих, осіб	Видатки на 1-го солдата, дол США	Зростання поточних видатків, млрд дол США	Зростання ПДФО, млрд дол	Втрата доданої вартості, млрд дол	Вплив на споживання, млрд дол	Доходи від податків на споживання, млрд дол	Кількість загиблих на війні, осіб	Розмір компенсації, грн	Сума компенсації за загиблих військовослужбовців, млрд дол
2024	500000	30000	17,69	1,72	2,40	0,8	0,2	45000	15000000	5,53
2025	150000	30000	5,40	0,52	1,43	0,5	0,1	60000	15000000	7,37
2026	-300000	30000	-10,80	-1,03	-	-	-	0	15000000	5,53

*Розраховано автором за даними [10; 40; 49; 81; 82; 87; 116]

Створення професійної армії ймовірно призведе до зменшення кількості втрат у зв'язку із вищим рівнем підготовки особового складу, ефективністю командування та забезпеченням фронту, що, в свою чергу, сприятиме зменшенню виплат компенсацій за загиблих військовослужбовців до 7,37 млрд дол у 2025 році та 5,53 млрд дол у 2026 році. Тоді як в песимістичному сценарії передбачається виплата грошових компенсацій за загиблих військовослужбовців у 2025-2026 роках на рівні 9,21 та 7,37 млрд дол США відповідно.

Потенційне завершення війни або укладення перемир'я в 2026 році може сприяти позитивним змінам у демографічній ситуації України, особливо через повернення мігрантів та деокупацію територій. Аналіз даних третьої хвилі опитувань українських біженців, проведених Центром економічної стратегії у 2024 році, вказує на те, що лише 26% респондентів планують повернутися до України після війни. Враховуючи, що за кордоном станом на січень 2024 року перебувало приблизно 4,9 мільйона біженців, очікується, що в Україну може

повернутися близько 1,2 мільйона осіб [118]. Цей фактор може стати ключовим у відновленні демографічної стійкості країни, зокрема, через збільшення робочої сили, збільшення згенерованої доданої вартості у ВВП, споживання та податкових надходжень на 5%.

Припинення військових дій може стати каталізатором позитивних змін у економічному середовищі України. Завершення конфлікту створить умови для відновлення внутрішнього бізнесу, активізації відкладеного попиту та залучення міжнародних інвестицій і донорської допомоги для реконструкції країни, що, в свою чергу, може позитивно позначитися на доходах державного бюджету, зменшенні бюджетного дефіциту та збільшенні частки капітальних видатків у загальних бюджетних видатках.

Стабілізація економічного середовища сприятиме зростанню довіри інвесторів, що є критично важливим для прискорення економічного відновлення. Зростання прямих іноземних інвестицій і розширення масштабів грантової підтримки можуть сприяти швидкій модернізації інфраструктури та виробничих потужностей, що стане фундаментом для довгострокового економічного зростання. Підвищення державних доходів дозволить Україні зменшити зовнішню залежність та поступово знижувати державний борг, забезпечуючи більшу фінансову стабільність.

Оптимістичний сценарій прогнозу динаміки показника економічної безпеки України з урахуванням оптимізації бюджетної політики відображено в таблиці 3.12.

Дані таблиці 3.12 свідчать, що в результаті оптимізації бюджетної політики України в умовах воєнного стану динаміка показника економічної безпеки, хоча й не буде стабільною, однак загальний рівень економічної безпеки суттєво підвищиться порівняно з базовим та песимістичним сценаріями (рис. 3.4)

Підсумовуючи наведене, можна відзначити, що успішність розроблених нами прогнозних сценаріїв для динаміки показника економічної безпеки України значною мірою визначатиметься воєнними умовами. Знищення інфраструктури, зокрема в енергетичній сфері, а також зростаючі потреби в мобілізації населення

до армії, залишаються основними чинниками, які формують бюджетну стабільність країни.

Таблиця 3.12

Оптимістичний сценарій прогнозу динаміки показника економічної безпеки України з урахуванням оптимізації бюджетної політик у 2024-2026 роках

Показник	Параметри бюджетної політики								Показник економічної безпеки
	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США	Капітальні видатки, млрд дол США	Поточні видатки, млрд дол США	Внутрішній державний борг, млрд дол США	Податкові надходження, млрд дол США	Відшкодування ПДВ, млрд дол США	
	X_2	X_3	X_5	X_6	X_7	X_{14}	X_{15}	X_{16}	
2004	24,74	18,67	2,07	2,59	12,10	3,94	11,75	2,61	6207,56
2005	17,70	13,36	1,52	2,12	19,90	3,74	18,26	2,60	42472,07
2006	14,80	11,75	0,73	3,04	24,10	3,29	23,55	2,98	27081,13
2007	12,31	9,70	1,52	5,11	29,39	3,53	29,05	3,74	50884,11
2008	19,98	15,06	2,68	4,86	40,98	8,48	41,41	6,53	53928,64
2009	34,69	23,18	4,56	1,33	29,78	13,17	24,92	4,43	20451,74
2010	39,93	25,56	8,10	2,65	35,60	19,53	27,75	5,13	29432,31
2011	35,94	22,74	2,96	3,93	37,93	21,74	38,20	5,37	31725,54
2012	36,59	21,93	6,69	3,69	45,82	25,84	40,13	5,75	38141,40
2013	40,15	20,62	8,10	2,23	48,24	35,54	39,56	6,69	13349,74
2014	70,25	39,04	6,57	0,62	35,57	31,00	27,80	4,22	-9242,94
2015	79,42	52,68	2,07	0,80	25,61	22,06	21,87	3,13	-10372,51
2016	80,97	52,03	2,74	1,08	25,77	25,37	23,42	3,69	16982,48
2017	71,80	46,10	1,80	0,99	28,94	27,32	28,09	4,51	13842,83
2018	60,94	39,26	2,18	3,35	34,65	27,86	32,42	4,84	18654,93
2019	50,28	29,17	3,02	3,59	40,63	35,42	32,76	5,88	25326,88
2020	60,85	36,22	11,14	4,26	44,10	41,24	31,57	4,69	-12931,49
2021	48,94	28,58	9,83	4,65	46,97	53,53	40,57	5,70	29135,95
2022	78,44	50,30	28,28	2,62	13,67	46,50	29,37	2,62	-12660,43
2023	90,60	64,84	96,45	5,72	104,10	45,30	32,91	3,60	6972,70
Оптимістичний прогноз									
2024	92,07	66,11	61,12	7,23	101,17	48,74	52,90	4,80	20793,49
2025	93,78	68,38	62,56	10,41	114,07	52,45	61,93	4,83	10839,11
2026	89,97	65,81	33,11	13,90	92,91	54,87	73,69	4,87	15830,19

*Розраховано автором за даними [40]

З іншого боку, реалізація політики керованого розвитку, яка базується на чіткій макроекономічній стратегії і бюджетних цільових програмах, а також збільшення капітальних видатків на розвиток ключових галузей економіки, що можуть стати драйверами росту під час війни (військово-промисловий комплекс,

переробне сільське господарство, енергетика, кольорова металургія), може значно підвищити шанси на реалізацію оптимістичного сценарію.

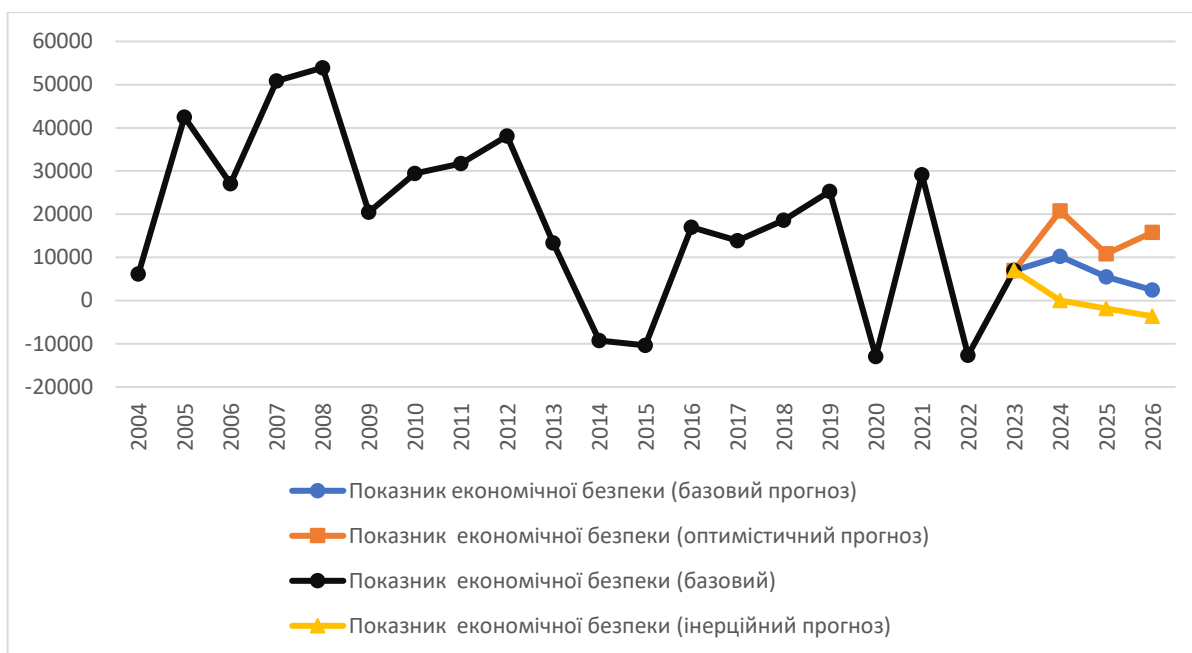

Рис. 3.4. Динаміка показника економічної безпеки України за інерційним, базовим та оптимістичним прогнозами на 2024-2026 роки

*Розраховано автором за даними [2; 10; 39; 40; 45; 50; 54; 56; 66; 84; 89; 98; 157; 165; 180; 184; 193]

Для забезпечення ефективного прийняття рішень регулюючими органами в умовах постійно змінюваних макроекономічних та військово-політичних умов, необхідно розробити концептуальну модель бюджетної політики, яка б виконувала роль детермінанти економічної безпеки держави. Така модель дозволяє інтегрувати комплекс ключових параметрів, інструментів і правил фінансової політики, що сприяють підтримці стабільності економіки навіть у найскладніших умовах. Використання цієї моделі допоможе забезпечити гнучкість та адаптивність державних інституцій, даючи змогу оперативно реагувати на нові виклики і загрози, що виникають у процесі реалізації як песимістичних, так і оптимістичних сценаріїв розвитку економіки.

Основні елементи та складові концептуальної моделі бюджетної політики як детермінанти забезпечення економічної безпеки України систематизовані та візуалізовані на рисунку 3.5.

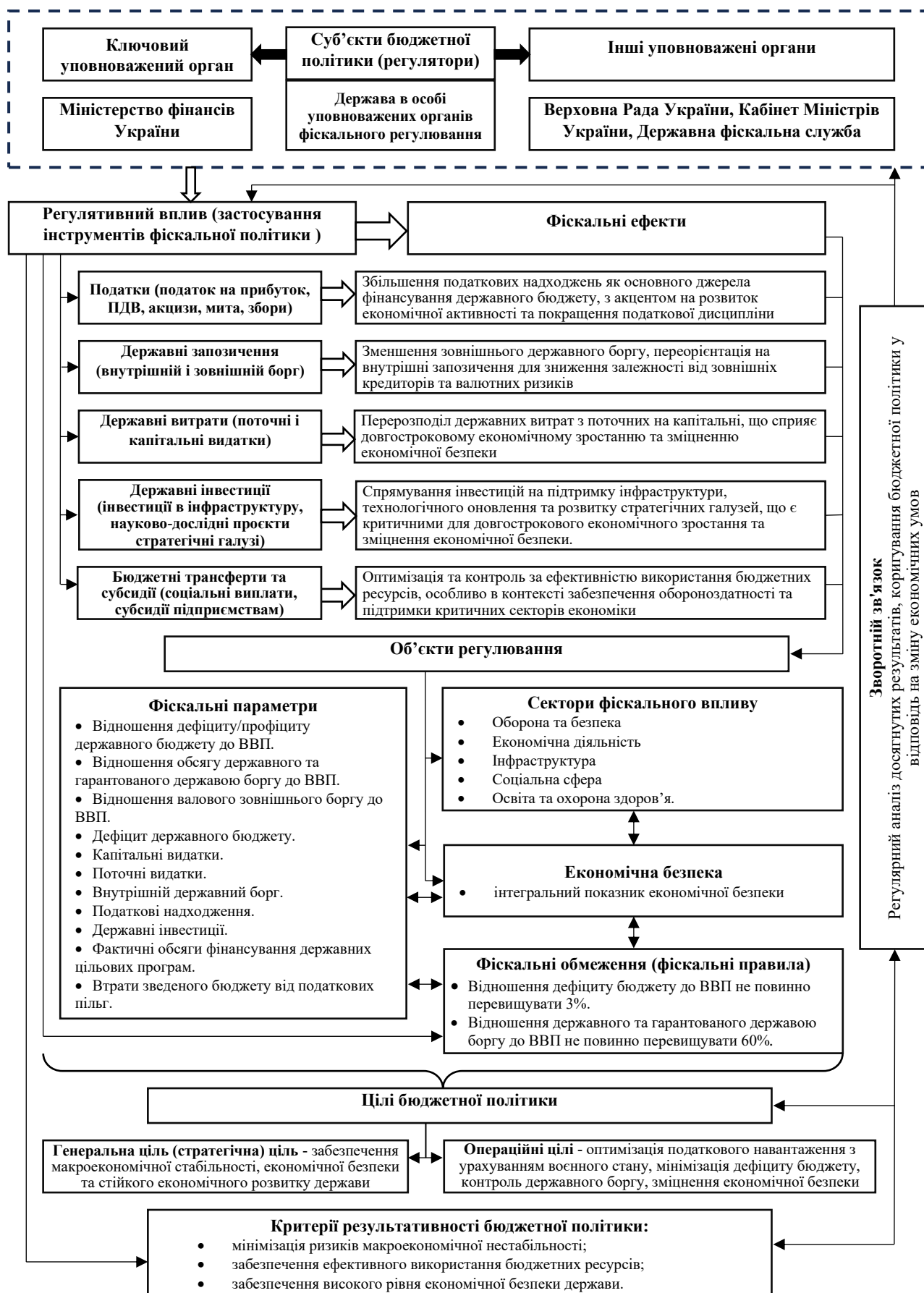

Рис. 3.5. Концептуальна модель бюджетної політики як детермінанти забезпечення економічної безпеки

*Власна розробка автора

Запропонована модель є результатом узагальнення теоретико-методичних підходів та організаційно-управлінських аспектів формування і реалізації бюджетної політики як ключового інструменту забезпечення економічної безпеки держави. Модель інтегрує різні фіскальні інструменти, такі як податкові надходження, державні запозичення, державні витрати, державні інвестиції, а також бюджетні трансферти та субсидії, і відображає їхній взаємозв'язок з показниками економічної безпеки.

Кожен із фіскальних інструментів відіграє важливу роль у підтримці макроекономічної стабільності та стійкого економічного розвитку. Наприклад, збільшення податкових надходжень спрямоване на створення фінансової бази для забезпечення поточних і стратегічних державних потреб, тоді як зменшення зовнішнього державного боргу та переорієнтація на внутрішні запозичення дозволяють знизити залежність від зовнішніх кредиторів і валютних ризиків. Перерозподіл державних витрат з поточних на капітальні сприяє довгостроковому економічному зростанню, а стратегічні державні інвестиції підтримують інфраструктурний розвиток та зміцнення ключових галузей економіки.

Концептуальна модель також включає фіскальні правила, що базуються на Маастрихтських критеріях, таких як відношення дефіциту бюджету до ВВП, яке не повинно перевищувати 3%, та відношення державного боргу до ВВП, що не повинно перевищувати 60%. Фіскальні обмеження створюють необхідні рамки для забезпечення фіскальної стабільності та контролю за державними фінансами.

Цілі бюджетної політики, відображені в моделі, включають забезпечення макроекономічної стабільності, економічної безпеки та стійкого економічного розвитку держави. Досягнення цих цілей вимагає оптимізації податкового навантаження з урахуванням воєнного стану, мінімізації дефіциту бюджету, контролю державного боргу та зміцнення економічної безпеки.

Фіскальні ефекти, що досягаються за рахунок реалізації цієї моделі, включають підвищення ефективності розподілу державних ресурсів, зниження залежності від зовнішніх джерел фінансування, зростання інвестицій у ключові галузі економіки, а також покращення макроекономічних показників, таких як

рівень інфляції, темпи економічного зростання та економічна стійкість держави. Такі ефекти сприяють формуванню стабільного та передбачуваного економічного середовища, необхідного для відновлення та розвитку економіки України в умовах війни та післявоєнної відбудови.

Висновки до третього розділу

1. Обґрунтовано напрями оптимізації бюджетної політики України в умовах воєнного стану, які включають зменшення тіньової економіки через інституційні реформи та оптимізацію податкової системи, реформування спрощеної системи оподаткування шляхом уніфікації податкових ставок і обмеження можливостей для зловживань, розширення бази оподаткування за рахунок оподаткування карткових переказів громадян, а також боротьбу з корупцією в податкових і митних органах через підвищення матеріальної та санкційної мотивації працівників. Крім того, обґрунтовано необхідність перезапуску системи мобілізації до війська з урахуванням демографічних змін, удосконалення адміністрування ПДВ з диференціацією ставок, а також збільшення ставки військового збору та її розширення на валютообмінні операції як важливі елементи для забезпечення стійкості державних фінансів.

2. Визначено стратегічні орієнтири бюджетної політики, які зосереджуються на підтримці розвитку критичних секторів економіки через активну роль держави у формуванні інвестиційних та стимулюючих механізмів. По-перше, сприяння розвитку військово-промислового комплексу шляхом реалізації довгострокових державних програм, орієнтованих на модернізацію виробництва та впровадження інновацій в оборонних технологіях, що включає державне фінансування досліджень і розробок, а також створення умов для приватно-державного партнерства. По-друге, підтримка аграрного сектору з високою доданою вартістю через бюджетне стимулювання органічного землеробства, переробної промисловості та виробництва біодобавок і біогазу, що сприятиме збільшенню експортного потенціалу та створенню нових робочих місць. По-третє, забезпечення енергетичної безпеки шляхом здійснення державних інвестицій у будівництво

мініатомних станцій, розвиток сланцевого газу та впровадження підземних ліній електропередач, що підвищить стійкість енергосистеми та зменшить залежність від зовнішніх джерел енергії. По-четверте, спрямування капітальних видатків державного бюджету на модернізацію логістичної інфраструктури, включаючи адаптацію залізничної мережі до європейських стандартів, розвиток складських і зернових терміналів на західному кордоні та біля кордону з Румунією, що сприятиме покращенню експортних можливостей та зниженню логістичних витрат. По-п'яте, розвиток ІТ-індустрії шляхом державних інвестицій у виробництво мікрочіпів, стимулювання підготовки кваліфікованих кадрів та інтеграцію України у світовий ринок мікроелектроніки, що сприятиме технологічному розвитку країни та її економічній інтеграції з глобальними ринками. По-шосте, розвиток кольорової металургії, включаючи видобуток і переробку стратегічних металів, таких як мідь, літій та кобальт, через державні програми для забезпечення внутрішніх потреб та збільшення експортних можливостей. Окреслені стратегічні орієнтири є ключовими для забезпечення економічної безпеки держави та створення основи для стійкого економічного розвитку у довгостроковій перспективі, сприяючи не лише стабілізації економіки в умовах воєнного стану, але й інтеграції України у глобальні економічні процеси, зміцнюючи її позиції на міжнародній арені.

3. У роботі проведено моделювання рівня економічної безпеки України за допомогою неструктурованої регресійної моделі, яка дозволяє кількісно оцінити вплив ключових параметрів бюджетної політики на інтегральний показник економічної безпеки. Основною перевагою цієї моделі є її здатність враховувати множинні змінні без прив'язки до жорстких економічних структур, що забезпечує гнучкість у прогнозуванні та аналізі. За допомогою цієї моделі було доведено, що такі параметри бюджетної політики, як дефіцит державного бюджету, капітальні видатки, податкові надходження, відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП та відношення валового зовнішнього боргу до ВВП, мають найбільший вплив на економічну безпеку України. Дефіцит державного бюджету і капітальні видатки позитивно впливають на економічну безпеку, сприяючи

економічному зростанню і зміцненню інфраструктури, тоді як податкові надходження забезпечують фіскальну стабільність. Водночас, високий рівень державного та зовнішнього боргу чинить негативний вплив, підкреслюючи необхідність контролю за борговим навантаженням для забезпечення макроекономічної стабільності.

4. За результатами сценарного моделювання динаміки рівня економічної безпеки України в умовах оптимізації бюджетної політики, було встановлено, що інерційний, песимістичний та оптимістичний сценарії показують різний ступінь впливу макроекономічних і військово-політичних чинників на економічну стабільність країни. Інерційний сценарій демонструє загрозливу тенденцію до зниження показника економічної безпеки через відсутність структурних змін і недостатнє реагування на зовнішні виклики. Песимістичний сценарій відображає подальше погіршення показників економічної безпеки, зокрема через зростання державного боргу та дефіциту бюджету в умовах воєнного стану. Оптимістичний сценарій, який передбачає комплекс реформ у сфері бюджетної політики, зокрема збільшення капітальних видатків і оптимізацію мобілізаційних заходів, дозволяє підвищити показник економічної безпеки до стабільного рівня, забезпечуючи основу для економічного зростання та відновлення.

5. Концептуальна модель бюджетної політики як детермінанти забезпечення економічної безпеки, запропонована в дослідженні, інтегрує ключові елементи фіскальної політики, зокрема податкові надходження, державні витрати, запозичення та інвестиції, які формують основу для підтримки макроекономічної стабільності. Модель також передбачає дотримання фіскальних правил, що базуються на Маастрихтських критеріях, забезпечуючи контроль за дефіцитом бюджету та державним боргом. Використання цієї моделі дає змогу регулюючим органам ефективно реагувати на змінні умови економічного середовища знижуючи ризики для економічної безпеки держави.

Основні результати дослідження за другим розділом дисертаційної роботи опубліковані у наступних наукових роботах автора [130; 135; 136; 137; 139; 140; 142], що подані у списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

1. Функціонування фінансової системи України можливе тільки за умов виваженої і ресурсодостатньої бюджетної політики та самодостатньої економічної безпеки держави. Відновлювальний і стабільний розвиток економіки України можливий тільки з використанням механізму бюджетної політики.

Бюджетна політика орієнтована як на вирішення завдань фінансування пріоритетних цілей державного розвитку в межах конкретного бюджетного періоду, так і на фінансування безпекових потреб суспільства. Оптимізація обсягів і структури дохідної та видаткової частин бюджету залишається одним з постійних і пріоритетних завдань бюджетного процесу. Фінансування дефіциту бюджету повинно зважати на безпекові інтереси держави, особливо в частині боргової політики (як частини бюджетної політики). Ефективність бюджетної політики повинна бути одним з базових маркерів ефективності економічної політики в цілому.

2. Диспропорційність обороту капіталу у фінансових і нефінансових секторах, розбалансованість виконання державного бюджету за доходами і видатками в умовах ресурсного дефіциту, гіпертрофованість боргового екзогенного фінансування дефіциту бюджету і зростання боргу (переважно зовнішнього), обмеження доступу держави та корпорацій до відкритих ринків, підвищення рівня доларизації економіки, втеча капіталу при стисненні внутрішніх ринків, зростання кібернетичних загроз, зниження рівня ділової активності з падінням доходів бюджету є основними загрозами економічній безпеці і реалізації бюджетної політики в Україні.

3. Систематизація методичних підходів до аналізу впливу бюджетної політики на економічну безпеку держави показало наявність їх двох груп: структурна та індикаторно-критеріальна. Перший з них, – структурний підхід, ґрунтується на диференціації економічної безпеки держави за рівнями та елементами. Вирізняється структурування за таксономічними рівнями: нанорівень; мікрорівень; мезорівень; макрорівень; мегарівень. Структурування економічної безпеки держави за елементами підрозділяється на такі з них, як:

макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, соціальна, науково-технологічна, енергетична, продовольча. Другий, - індикаторно-критеріальний підхід, заснований на виокремленні груп показників, що відображають окремі елементи економічної безпеки та їх індикативні значення для визначення рівня економічної безпеки. Економічна безпека держави аддитивно визначається сукупністю її складових, до яких відносяться такі види безпеки: бюджетна, виробнича, ринкова, монетарна, безпека інфраструктури і домогосподарств.

4. Обґрунтовано, що внаслідок неефективного планування та прогнозування макроекономічних показників і доходів державного бюджету України, а також недостатнього фінансування економічної діяльності, бюджетна політика зазнає низки негативних тенденцій. До основних тенденцій належать: нестабільність доходів державного бюджету, залежність від зовнішніх економічних факторів, таких як девальвація національної валюти, а також збільшення дефіциту бюджету під час економічних криз. Замість проактивного регулювання доходів та видатків, бюджетна політика часто ґрунтується на короткострокових заходах, які не забезпечують стабільності та сталого розвитку.

Основними суперечностями є відсутність системного підходу до стимулювання економічного зростання через недостатнє фінансування економічної діяльності, особливо в рамках державних цільових програм. Це призводить до того, що замість підтримки розвитку пріоритетних галузей економіки, бюджетні кошти переважно спрямовуються на соціальні витрати, що мінімізує можливості для модернізації та розвитку економічної інфраструктури. Усе це підриває бюджетну та економічну безпеку держави, накопичуючи структурні дисбаланси в економіці та створюючи ризики для довгострокового економічного зростання.

5. Аналіз стану економічної безпеки України в контексті бюджетної політики держави на основі міжнародного досвіду показав, що ефективна бюджетна політика в умовах криз залежить від кількох ключових факторів. По-перше, це швидке реагування на кризи через сценарне моделювання, яке базується

на теорії ігор, що дозволяє розробляти оперативні антикризові заходи. По-друге, гнучкість у впровадженні податкових пільг для підтримки підприємств реального сектору економіки та вразливих верств населення відіграє важливу роль у збереженні економічної стабільності. По-третє, цільові державні інвестиції в стратегічні галузі, такі як інфраструктура, медицина, та освіта, є необхідними для підтримки економічного зростання навіть у складних умовах. І, нарешті, реалізація комплексних державних програм розвитку, подібних до Плану відновлення та реінвестування (ARRA) у США чи П'ятирічних планів розвитку в Республіці Корея, забезпечує довгострокову економічну стійкість і мінімізує негативні наслідки кризових явищ. Ці фактори демонструють, що інтеграція міжнародного досвіду в бюджетну політику України може стати основою для підвищення економічної безпеки в умовах внутрішніх та зовнішніх викликів.

6. Здійснена оцінка впливу бюджетної політики на стан економічної безпеки України, використовуючи науково-методичний підхід, який базується на моделі грошових потоків, дозволила виявити, що бюджетна політика значною мірою визначає економічну безпеку через взаємодію основних ринків, економічних суб'єктів та інфраструктури. Кореляційно-регресійне моделювання інтегрального показника економічної безпеки показало, що ключовими інструментами бюджетної політики, які впливають на економічну безпеку, є капітальні та поточні видатки, податкові надходження та фінансування державних цільових програм. При цьому зростання капітальних видатків, ефективність адміністрування податків та цільове фінансування державних програм сприяють підвищенню рівня економічної безпеки, тоді як високий рівень державного боргу та тіньової економіки, а також дефіцит бюджету створюють значні ризики. Запропонований підхід, на відміну від традиційних моделей, забезпечує більш комплексне врахування всіх аспектів економічної безпеки, що дозволяє не лише побудувати інтегральний показник, але й здійснити кількісну оцінку впливу бюджетних параметрів на економічну безпеку держави, сприяючи розробці ефективної стратегії бюджетної політики в умовах кризи.

7. Обґрунтовано напрями оптимізації бюджетної політики України в умовах воєнного стану, що передбачають зменшення тіньової економіки через інституційні реформи та вдосконалення податкової системи, включаючи реформування спрощеної системи оподаткування для зниження можливостей зловживань та розширення бази оподаткування шляхом включення карткових переказів громадян. Запропоновані заходи також включають посилення боротьби з корупцією в податкових і митних органах, удосконалення адміністрування ПДВ, збільшення ставки військового збору, її розширення на валютообмінні операції, а також перезапуск системи мобілізації з урахуванням демографічних змін. Окрім цього, визначено стратегічні орієнтири бюджетної політики, які зосереджуються на підтримці розвитку критичних секторів економіки, що включає розвиток військово-промислового комплексу через довгострокові державні програми, сприяння розвитку аграрного сектору з високою доданою вартістю, забезпечення енергетичної безпеки шляхом державних інвестицій, модернізацію логістичної інфраструктури, розвиток IT-індустрії та кольорової металургії. Окреслені стратегічні орієнтири спрямовані не лише на стабілізацію економіки в умовах воєнного стану, але й на підвищення рівня економічної безпеки та закладання фундаменту для довгострокового економічного розвитку, що дозволить Україні інтегруватися в глобальні економічні процеси, зміцнити свої позиції на міжнародній арені та забезпечити стійкість державних фінансів, що є критично важливим для післявоєнного відновлення та майбутнього процвітання країни.

8. У роботі проведено моделювання рівня економічної безпеки України за допомогою неструктурованої регресійної моделі, яка дозволяє кількісно оцінити вплив ключових параметрів бюджетної політики на інтегральний показник економічної безпеки, забезпечуючи гнучкість у прогнозуванні та аналізі. Моделювання показало, що такі параметри, як дефіцит державного бюджету, капітальні видатки, податкові надходження, відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП і відношення валового зовнішнього боргу до ВВП, мають найбільший вплив на економічну безпеку країни. Позитивний вплив дефіциту державного бюджету та капітальних видатків полягає в

стимулюванні економічного зростання і зміцненні інфраструктури, тоді як податкові надходження забезпечують фінансову стабільність. Однак високий рівень державного внутрішнього та зовнішнього боргу має негативний вплив, підкреслюючи необхідність контролю за борговим навантаженням для збереження макроекономічної стабільності та підвищення рівня економічної безпеки України.

9. Прогнозування динаміки рівня економічної безпеки України з врахуванням оптимізаційних механізмів бюджетної політики та реалізації її стратегічних орієнтирів чітко довело, що економічна стійкість держави значною мірою залежить від врахування мобілізаційних процесів, демографічних змін та обсягів міжнародної фінансової підтримки, особливо у контексті різних сценаріїв розвитку подій. Обґрунтовано, що базовий, песимістичний та оптимістичний сценарії дозволяють всебічно оцінити вплив ключових факторів на економічну безпеку. Базовий сценарій показує, що збереження існуючих тенденцій без значних змін у бюджетній політиці призведе до зниження рівня економічної безпеки, тоді як песимістичний сценарій акцентує увагу на можливих негативних наслідках подальшого загострення військових дій та недостатнього обсягу міжнародної допомоги. Водночас оптимістичний сценарій, який враховує ефективну оптимізацію бюджетної політики, спрямовану на збільшення капітальних видатків та реформування мобілізаційних процесів, демонструє можливість для суттєвого підвищення рівня економічної безпеки. Доведено, що успішність реалізації бюджетної політики в умовах війни та післявоєнної відбудови залежить від здатності держави адаптуватися до змін у мобілізаційній та демографічній структурі, масштабів міжнародної фінансової підтримки, а також від ефективності державних інвестицій та спрямування капітальних видатків. Такий підхід забезпечує гнучкість у реагуванні на нові виклики і загрози, дозволяючи сформувати більш стійку, адаптивну модель економічного розвитку України, яка здатна забезпечити довгострокову макроекономічну стабільність і підвищення рівня економічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амоша О.І. . Новікова, Р.В. Покотиленко. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення. *Фундаментальні орієнтири науки (гуманітарний та соціально-економічний напрями)* : Збірник статей за матеріалами проектів Державного фонду фундаментальних досліджень. 2015. С. 340–354. URL <https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/5116/1/3.pdf>
2. Аналітичні дані щодо розвитку фондового ринку. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights>.
3. Бізнес погіршив оцінки ділової активності через втрати від повномасштабної війни – дані опитування підприємств у листопаді. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/biznes-pogirshiv-otsinki-dilovoyi-aktivnosti-cherez-vtrati-vid-povnomasshtabnoyi-viyni--dani-opituvannya-pidpriyemstv-u-listopadi>)
4. Богдан Т. П., Богдан І. В. Бюджетні дефіцити і державний борг України під впливом шоків пандемії та повномасштабної агресії. *Фінанси України*. 2023. № 5. С. 7-29.
5. Буковинський С.А., Вахненко Т.П., Кораблін С. О., Короткевич О.В., Луніна І.О. Бюджетна політика та боргова стратегія України у 2003 році / НАН України; Інститут економічного прогнозування / Інна Олександрівна Луніна (ред.). К., 2002. 96с
6. Булеєв І.П. Окремі інституційні аспекти інноваційного розвитку економіки України. *Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія економічна*. 2011. № 2. – С.52-56.
7. Буркальцева Д.Д. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України / Д.Д.Буркальцева. К.: Знання України, 2012. – 347 с. (на с. 79).
8. Бюджетна політика. Сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/budget-policy>.
9. Бюджетний кодекс України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

10. Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах: Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Варналій З. С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації: монографія / З.С. Варналій; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання України, 2020. 423 с.
12. Варналій З. С. Місце фінансової безпеки в системі економічної безпеки України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Економічні науки*. 2018. № 8. С. 53-60.
13. Варналій З.С. Бюджетний процес в Україні: стан та проблеми інституційного забезпечення : [монографія] / З.С. Варналій, Т.В. Бугай, С. В. Онищенко. Полтава : ПолтНТУ, 2014. 271 с.
14. Варналій З.С. Інституціональне забезпечення фінансової безпеки України в умовах євроінтеграційних процесів та глобалізації. *Боголібські читання : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції* : зб. наук. пр. / за ред. С. Ю. Кучеренко, В. В. Малишко. Переяслав: ФОП Домбровська Я.М., 2021, 106 с. С.6-10.
15. Варналій З.С. Інституціональні загрози фінансовій безпеці України та шляхи їх запобігання. *Економічний вісник університету* : зб. наук. пр. учених та аспірантів. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 34/1. С. 140-150.
16. Варналій З.С., Данюк І.О. Бюджетна безпека як складова фінансової безпеки України. *Економіка і регіон*, 2017. №1(62), С.5-12.
17. Васильчишин, О. Б. Фінансова безпека банківської системи України : філософські детермінанти: монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2017. 358 с.
18. Вахненко Т. П. Державний борг України та його економічні наслідки / НАН України; Інститут економічного прогнозування. К. : Альтерпрес, 2000. 152с.
19. Вибори і референдуми. Центральна виборча комісія. URL: <https://www.cvk.gov.ua/index.html>.
20. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2007 рік: Рахункова палата; Постанова, Висновок від 06.05.2008 № 9-6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v09-6150-08#Text>

21. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2014 рік.
Рахункова палата України. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2015/Bulet_vykon_DBU_2014.pdf
22. Висновки щодо виконання Державного бюджету України за 2015 рік.
Рахункова палата України. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2015/8-4_2015/Bul_9m_2015.pdf
23. Віра в стійкість фінансового сектору до значних негативних подій є міцною, незважаючи на високі ризики. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/vira-v-stiykist-finansovogo-sektoru-do-znachnih-negativnih-podiy-ye-mitsnoyu-nezvajayuchi-na-visoki-riziki--opituvannya-pro-sistemni-riziki>.
24. Гайдай Т.В. Еволюція концептуально-методологічних основ теорії інституційних змін. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2014, № 164, С.13-18.
25. Гайдай Т.В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: монографія. 2008. 345 с.
26. Гальчинський А.С., Варналій З. С., Майстришин В. Я., Белінська Я. В., Жаліло Я.А. Особливості та пріоритети боргової політики України: Аналіт. доповідь НІСД / Я.А. Жаліло (відп.ред.) К. : НІСД, 2004. 103с.
27. Гарбар Ж. В., Кондукоцова Н. В. Бюджетна політика як інструмент соціально-економічного розвитку країни. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 1. С. 96-111.
28. Гасанов С. С., Кудряшов В. П., Балакін Р. Л. Наднаціональні фіскальні правила та координація бюджетної політики в Європейському Союзі. *Фінанси України*. 2019. № 3. С. 37-55.
29. Гбур З.В. Інституційне забезпечення економічної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 3. С. 98-102.
30. Геєць В.М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова, О.І. Черняк та ін.; за ред. Гейця В.М.: монографія. Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. 240 с.

31. Гладун О. Нас стає менше не лише через війну. Що буде з населенням України? URL: <https://idss.org.ua/index>
32. Гнатенко В. Загрози економічній безпеці держави в умовах глобалізації. *Аспекти публічного управління*, Том 9, № 1, 2021. С. 55-62.
33. Гнатенко В. Основні складові економічної безпеки держави. *Науковий вісник : Державне управління*. 2021. №1 (7). С. 66-82.
34. Господарський кодекс України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
35. Гриценко А.А. Про інституціональну архітектуру як новий науковий напрям. *Економіка і прогнозування*, 2003, № 2. С. 127-147.
36. Дацко О. І. Забезпечення економічної безпеки України: соціально-гуманітарний вимір : дис. докт. ек. наук : 08.00.03 / Дацко Олеся Ігорівна. Львів, 2021. 636 с.
37. Дем'янишин В. Теоретичні засади бюджетної політики. Світ фінансів. Світ фінансів, 2007. Випуск 1 (10). С. 19-34.
38. Денисенко М. П., Бреус С. В. Економічна безпека держави та деструктивний вплив на неї тіньової економіки. *Вчені записки університету «КРОК»*. Серія : Економіка. 2014. Вип. 37. С. 25–31.
39. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.
40. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>.
41. Дзюблюк О. В., Рудан В. Я. Управління ліквідністю банківської системи України: монографія. Тернопіль : Вектор, 2016. 290 с.
42. Діяльність підприємств. Державна служба статистики України: URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
43. Длугопольський О. В. Фіскальна консолідація як реакція на світову фінансово-економічну кризу: особливості застосування правил і норм у країнах

ЄС та Латинської Америки. Наукові записки. Серія «Економіка». 2013. Випуск 23. С. 26-38.

44. Довідники пільг. Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/dovidniki-/54005.html>

45. Енергетичний баланс України. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

46. Єрмошенко М.М., Горячева К.С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : наук. моногр. К. : Національна академія управління, 2010. 232 с.

47. Завербний, А., Двудіт, З., Вуєк, Х. Особливості формування логістичних ланцюгів в умовах війни та у післявоєнний період. *Економіка та суспільство*, 2022. №43. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-54>.

48. Зверук Л. А., Білик О. Г. Бюджетна безпека як важливий пріоритет розвитку бюджетної системи України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : Економічні науки*. 2017. № 2. С. 35-39.

49. Зеленський: На цій війні загинула 31 тисяча українських воїнів. URL: <https://www.unian.ua/war/vtrati-zsu-zelenskiy-vpershe-nazvav-kilkist-zagiblih-12554367.html>.

50. Зовнішня торгівля. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>.

51. Іванова О. Ю. Ефективність використання податкових інструментів: модельні підходи. Напрями формування податкової політики України в контексті фіскальної децентралізації та розширення бази оподаткування : монографія / за ред. А. І. Крисоватого, О. М. Десятнюк. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. Розд. 4.1. С. 135-151.

52. Івасів, Б. С. Гроші та кредит : Підручник. Тернопіль : Карт-бланш, 2005. 528 с.

53. Іващенко Г. А. Ієрархія рівнів економічної безпеки. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. № 11. С. 52-56.

54. Індeksi споживчих цін. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/macro-indicators>.
55. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2022 рік. URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538
56. Капітальні інвестиції (річні показники). Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
57. Карпець Е.П. Використання таблиці витрати - випуск для формування збалансованої матеріально - фінансової стратегії розвитку економіки. *Математичне моделювання в економіці*. 2013. Вип. 2. С. 183-192.
58. Категорії кінцевого використання ВВП за функціональними класифікаціями. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
59. Квак М. В. Державні цільові програми – основа реалізації політики сталого розвитку в Україні. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27, № 1. С. 43-48.
60. Колбасинський С. Аналіз економіко-математичного апарату для моделювання і прогнозування показників виконання державного бюджету та макроекономічних показників. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2015. № 12. С.
61. Колеснікова Г.В. Інституційне забезпечення розвитку фінансово-інвестиційної інфраструктури промислового регіону. *Управління економікою: теорія та практика: збірник наукових праць*. Донецьк: ІЕП НАНУ, 2013. С. 149-170.
62. Колісник О. Я. Економічна природа бюджетної безпеки держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Економіка*. 2011. Вип. 16. С. 369-377.
63. Коломієць П.В. Податкові пільги як фактор загрози податковій безпеці України в контексті втрат дохідної частини місцевих бюджетів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія: Право*. 2022. Випуск 72: частина 2. С. 65-70.

64. Конституція

України.

URL:

<https://www.president.gov.ua/documents/constitution.>

65. Корень Н. В. Бюджетна безпека держави в умовах соціально-економічних трансформацій. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка*. 2017. Вип. 4. С. 159-164.

66. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім Національного банку України). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial.>

67. Легалізація економіки в забезпеченні економічної безпеки суб'єктів господарювання та держави : колективна монографія / за ред. д.е.н., проф. І.О. Ревак. Львів: СПОЛОМ, 2021. 240 с.

68. Луніна І.О., Федоренко А.В., Вахненко Т.П. Стратегія фінансової політики держави у перехідній економіці / НАН України; Інститут економічного прогнозування / І.О. Луніна (ред.). К. : ІЕП НАН України, 2004. 115с.

69. Лютий І.О. Державний кредит та боргова політика України. Монографія. К.: Вид-во ЦУЛ, 2007. 360 с.

70. Мангул О. А. Імітаційне моделювання детермінантних факторів економічної безпеки України. *Економіка та держава*. 2021. № 1. С. 153–158.

71. Мартинюк В. П. Оцінка стану національної економіки на основі інтегрального показника економічної безпеки держави. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2013. № 25(1). С. 179-187.

72. Марченко С. У 2023 році пріоритетом Мінфіну буде залучення прогнозованого та сталого зовнішнього фінансування. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/sergii_marchenko_for_bloomberg_tv_in_2023_the_priority_of_the_ministry_of_finance_will_be_to_attract_predictable_and_stable_external_financing-3720.

73. Мельник В. М., Савастєєва О. М. Бюджетна політика в системі фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2020. № 1-2. С. 73-80.

74. Михаліцька Н.Я., Верескля М.Р., Вінічук М.В. Проблема інтегральної оцінки та прогнозування рівня економічної безпеки України. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 4 (6). С. 146-155.
75. Міжнародна інвестиційна позиція України. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>.
76. Мінц О.Ю. Інтелектуальні методи прогнозування рівня виконання державного бюджету України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Випуск 16. С. 584-591.
77. Моїсєєв В. Україна втрачає населення: 52, 48, 42, 36, 32 мільйони – хто відновлюватиме країну. URL: <https://thepage.ua/ua/economy/demografichna-situaciya-v-ukrayini-pid-chas-ta-pislya-vijni>.
78. Наїр Ч. Держава сталого розвитку. Майбутнє урядування, економіки та суспільства/пер. з англ. Ірина Гнатковська. К. : Наш Формат, 2020. 288 с.
79. Настрої бізнесу суттєво поліпшилися, практично наблизившись до рівноважного рівня. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nastroyi-biznesu-suttyevo-polipshilisya-praktichno-nablizivshis-do-rivnovajnego-rivnya--rezultati-opituvannya-pidpriyemstv-u-lyutomu>
80. Національна стратегія доходів до 2030 року. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf
81. Несчетна С. Велика мобілізація 500 тисяч осіб: Залужний пояснив, звідки узялася така цифра. URL: <https://tsn.ua/exclusive/velika-mobilizaciya-500-tisyach-osib-zaluzhniy-poyasniv-zvidki-uzyalasya-taka-cifra-2479804.html>.
82. Несчетна С. План мобілізації в Україні: Зеленський розкрив деталі. URL: <https://tsn.ua/ato/zelenskiy-ogolosiv-plan-mobilizaciyi-2475313.html>.
83. Онищенко С. Засади формування ефективної державної політики, орієнтованої на забезпечення бюджетної безпеки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2015. Вип. 2. С. 81-85.

84. Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>.
85. Паламарчук М. В. Маастрихтські критерії конвергенції: перспективи України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2011. Вип. 97(1). С. 70-72.
86. Петричко М.М., Басара М.М. Бюджетна політика України: теоретичний та практичний аспекти. *Економіка і суспільство*. 2016. №2. С. 578-582.
87. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року №168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text>.
88. Підхомний О.М., Ревак І.О., Яворська Т.В., Комісарчук Ю.А. Інноваційний потенціал системи захисту митних інтересів держави: правові та соціальні ефекти інтеграції з фінансовою розвідкою. *Український економічний часопис*. 2024. Вип. 7. С. 77-80.
89. Показники балансу підприємств. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.
90. Положення про Координаційну раду з питань логістики в сільському господарстві: постанова Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2022 р. № 427. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/427-2022-%D0%BF>.
91. Пономарьова В., Артюх О. Проблемні аспекти відшкодування ПДВ на сучасному етапі. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 2 (27). С. 153-160.
92. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо запровадження середньострокового бюджетного планування: закон України від 6 грудня 2018 року № 2646-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2646-19#Text>.
93. Про Державний бюджет на 2022 рік: закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>.

94. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Мінекономіки України; Наказ, Методика від 02.03.2007 № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07#Text>.
95. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>.
96. Про стратегію. 10 найкращих статей із журналу Harvard Business Review ; пер. з англ. К. Козачук. К. : Вид. група КМ-БУКС, 2019. 288 с.
97. Проект Постанови про звіт про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42077>.
98. Процентні ставки за активними і пасивними операціями Національного банку. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial>.
99. Публічний звіт ДПС за 2022 рік. URL: <https://tax.gov.ua/data/files/292923.pdf>
100. Пусева М. Стратегічні напрями відновлення та розвитку транспортної інфраструктури України. *Економіка та суспільство*, 2023. №49. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-37>.
101. Радіонов Ю.Д. Інститути та їх роль у розвитку національної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017, № 3 С.24-30.
102. Рейнгарт К., Рогофф К. Циклічна історія фінансових криз / пер. з англ. Олена Кальнова. К.: Наш формат, 2019. 544 с.
103. Роговий А.В. Економічна безпека: детермінанти забезпечення в умовах циклічної економіки: Монографія/ Роговий А.В. – К.: Кондор, 2017. – 376 с. (на с. 27).
104. Сак Т. В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 336-340.

105. Смоквіна Г.А. Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки України. *Економіка: реалії часу*. 2014. № 3. С. 30-36.
106. Собчук С. І. Формування неподаткових надходжень бюджету в системі бюджетного регулювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 7. С. 79-84.
107. Стеценко Б.С., Буряченко А.Є., Захожай К.В., Прісняк С.О. Боргова безпека України: ключові імперативи воєнного стану. *Modeling the development of the economic systems*. 2023. №1. С. 194-199.
108. Судаков М., Лісогор Л. Ринок праці України 2022-2023: стан тенденції та перспективи. Державна служба зайнятості України, Федерація роботодавців України, Міністерство освіти і науки України, Європейський банк реконструкції та розвитку, Фонд міжнародної солідарності, 2023. URL: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebrd_ukraine-lm-1.pdf.
109. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 3. С. 5-15.
110. Тенденції тіньової економіки. Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.
111. Тимошенко О.В. Методичні підходи до оцінювання рівня економічної безпеки держави. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 32-37.
112. Трансфертному ціноутворенню в Україні 10 років. Державна податкова служба України. URL: <https://www.tax.gov.ua/media-tsentr/novini/704650.html>.
113. Три важливі демографічні показники. 2023-го народилося найменше дітей за останні 300 років. URL: <https://texty.org.ua/articles/112194/try-vazhlyvi-demohrafichni-pokaznyky-2023-ho-narodylosya-najmenshe-ditej-za-ostanni-300-rokiv/>
114. Тропіна В.Б., Губенко І.В. Економічна безпека: теоретичні аспекти дослідження. *Науковий вісник ЧДІЕУ*. 2011. № 2(10). С. 16–22.

115. У 2023 році Мінфін України залучив 42,6 млрд доларів США пільгового та грантового фінансування від міжнародних партнерів. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/ministry_of_finance_of_ukraine_attracted_usd_426_billion_of_concessional_and_grant_financing_from_international_partners_in_2023-4370.

116. У Міноборони розповіли, скільки коштує забезпечення одного солдата. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/minoboroni-rozpovili-skilki-koshtue-zabezpechennya-1714769031.html>.

117. У Раді розповіли, скільки в Україні є військових пенсіонерів до 60 років, які не служать. URL: <https://military.novyny.live/u-radi-rozpovili-skilki-v-ukrayini-ie-viiskovikh-pensioneriv-do-60-rokiv-iaki-ne-sluzhat-151317.html>.

118. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження. Центр економічної стратегії. 2024. URL: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/.

119. Усик Григорій. Важливим елементом посилення відповідальності має стати невідворотність покарання. Вища рада правосуддя. 29.08.2023 <https://hcj.gov.ua/news/grygoriy-usyk-vazhlyvym-elementom-posylennya-vidpovidalnosti-maye-staty-nevidvorotnist>.

120. Фатюха Н. Г., Мануковська В. В. Оцінка рівня бюджетної безпеки України. *Ефективна економіка*. 2021. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8905>.

121. Фінансування державного бюджету України з початку повномасштабної війни. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/ukraines_state_budget_financing_since_the_beginning_of_the_full-scale_war-3435.

122. Хе Яомін. Шлях економічного зростання Китаю. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 190 с.

123. Хлівний В., Мацук З. Форми, методи та інструменти бюджетного регулювання. *Світ фінансів*, 2011, № 4 С. 68-80.

124. Ходжаян А. Боргова політика і її роль в забезпеченні макроекономічної стабільності. *Актуальні проблеми економіки*, 2010. № 2(104). С. 220–228.

125. Ходжаян А. Корупція в Україні: причини розповсюдження, оцінки, напрями подолання. Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції: «Облік, контроль і аналіз в управлінні підприємницькою діяльністю». У 2-х тт. Том 2. Черкаси: ЧДТУ, 14-16 квітня 2010. С. 138-141.

126. Ходжаян А.О. Інституційне забезпечення конкурентоспроможності економіки України. *Економіст*, 2010, № 2. С.26-29.

127. Ходжаян А.О., Ходжаян А.Р. Інституціоналізація структурної трансформації економіки України. Економічний розвиток України: концептуальні засади та інституційний вимір: монографія/ за ред. чл.-кор. НАН України, д.е.н., проф. В.Д. Базилевича, д.е.н., проф. Н.І. Гражевської, д.е.н. В.В. Вірченка. Київ : Вид-во Ліра-К, 2022. С.306-335.

128. Ходжаян А.О. Методичні підходи до оцінювання макроекономічних структурних трансформацій. *Економічний простір*. 2018. № 10. С. 89-107.

129. Ходжаян А.О., Барон І.Г. Індикатори економічної безпеки держави: обґрунтування пріоритетності екзогенних детермінант. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2021. № 4(239). С. 7–16.

130. Ходжаян А., Шеїн О. Модернізація бюджетної політики в межах національної стратегії доходів до 2030 року та її роль у забезпеченні економічної безпеки. *Економічний аналіз*. 2024. Том 34. № 1. С. 326-336.

131. Чалмерс Д. Японське економічне диво. Як професійна влада та бізнес збудувала провідну економіку світу/ пер. з англ. Роман Ключко. К. : Наша Формат, 2022. 456 с.

132. Чечель О. М. Економічна безпека в контексті державної економічної політики України. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 341-351.

133. Чугунов В. І. Бюджетна політика економічного зростання. *Агросвіт*. 2022. № 1. С. 88–94.

134. Чугунов, І., Собчук, С. Формування бюджетної політики економічного розвитку країни. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*, 2018. №119(3), С. 103-116.

135. Шеін О. Бюджетна політика детінізації економіки. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. №4. URL: <https://www.eu-scientists.com/index.php/sdel/article/view/153/147>.

136. Шеін О. Бюджетна політика і економічна безпека України в умовах ревізії глобального економічного порядку: виклики політичного курсу США. *Scientific Research and Innovation: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Internet Conference*, April 3-4, 2025. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, P. 188-189.

137. Шеін О. Ефективна бюджетна політика для повоєнного відновлення: компаративний аналіз міжнародного досвіду. *Сталий, інклюзивний, смарт розвиток: наукові підходи до вирішення сучасних глобальних і локальних викликів*: Збірник тез доп. Першої Всеукр. наук.-практ. конф. (10 квітня 2025 р., м. Тернопіль). Тернопіль: ФОП Рудан В. Я., 2025. С. 115-118.

138. Шеін О. Інституційне середовище реалізації бюджетної політики. *Шевченківська весна 2021. Економіка. На шляху до сталого розвитку*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інтерсервіс, 2021. Вип. XIX. С.329.

139. Шеін О. Роль бюджетної політики у забезпеченні економічної безпеки України в умовах воєнного стану. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33. № 2. С. 156-167.

140. Шеін О. Роль бюджетної політики у структурній трансформації економіки: корейська модель і можливості адаптації в Україні. *Věda a perspektivy*. 2025. № 2(45). С.586-598.

141. Шеін О.Ю. Бюджетна політика України у контексті економічної безпеки: теоретичні і практичні аспекти. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2022. №7-8 (254-255). С.35-41.

142. Шеін О.Ю. Загрози реалізації бюджетної політики України у сучасних екстремальних умовах. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. інт.-конф. (м. Острог, 21 жовт. 2022 р.). Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. – С. 119-121.

143. Шеін О.Ю. Інституційне середовище нейтралізації бюджетних загроз економічного відновлення. Збірник тез IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні економічні, фінансові та правові питання в умовах євроінтеграції та глобальної конкуренції», Ірпінь-Берегово, 27-29 квітня 2023. Ірпінь: ДПУ, 2023. С.188-190.

144. Ястремський О. І. Фіскальний стрес-тест: генеза, класифікація, застосування, розвиток. *Фінанси України*. 2018. № 10. С. 54-69.

145. Ястремський О.І. Міжгалузева шахівниця невизначеності та її застосування: прогнозування, економічна політика, фіскальний ризик, загальна рівновага. *Кібернетика і системний аналіз*. 2019. № 3. С. 28-36.

146. About the CARES Act and the Consolidated Appropriations Act. URL: <https://home.treasury.gov/policy-issues/coronavirus/about-the-cares-act>.

147. American Recovery and Reinvestment Act of 2009. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-111publ5/html/PLAW-111publ5.htm>.

148. Antonio Fatás, Ilian Mihov, The Case for Restricting Fiscal Policy Discretion, *The Quarterly Journal of Economics*, Volume 118, Issue 4, November 2003, Pages 1419–1447, <https://doi.org/10.1162/003355303322552838>

149. Barrett, C. Australia and the Great Recession. 2011. URL: <https://apo.org.au/sites/default/files/resource-files/2011-06/apo-nid25868.pdf>.

150. Becker G. Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*, 1968, vol. 76, No. 2.

151. Beckworth D. COVID-19 Pandemic, Direct Cash Transfers, and the Federal Reserve. Mercatus Center Research Paper Series, Special Edition Policy Brief. 2020. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3564453>.

152. Blanchard O. Public Debt and Low Interest Rates. *American Economic Review*, 2019. №109 (4). Pp. 1197-1229.

153. Buchanan, James M., & Tullock, Gordon. *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962.

154. Buriachenko A., Zakhzhay K., Liezina A., Lysak V. Sustainability and security of public budget of the Visegrad group countries. *Acta Innovations*. 2022. № 42. P. 71-88.

155. Charlton, A. Fiscal policy in extraordinary times: A perspective from Australia's experience in the global recession. *Economic Analysis and Policy*. 2009, №64, 83-90. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2019.07.009>.

156. Chiu, Y.-B., Lee, C.-C. On the impact of public debt on economic growth: does country risk matter?. *Contemp Econ Policy*, 2017. №35: pp. 751-766. <https://doi.org/10.1111/coep.12228>.

157. Commodity Metals Price Index Monthly Price. URL: <http://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=metalsprice-index&months=300>.

158. Convergence criteria (Maastricht Treaty). URL: <https://www.insee.fr/en/metadonnees/definition/c1348>

159. Council Regulation (EU) No 1177/2011 of 8 November 2011 amending Regulation (EC) No 1467/97 on speeding up and clarifying the implementation of the strengthening excessive deficit procedures. (2011, November 23). *Official Journal of the European Union*, L 306, Vol. 54, 33–40. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=OJ%3AL%3A2011%3A306%3ATOC>.

160. Credit Rating. Trading economics. URL: <https://tradingeconomics.com/country-list/rating>.

161. Dow Sheila, Ghosh Dipak, Ruziev, Kobil. A Stages Approach to Banking Development in Transition Economies. *Journal of Post Keynesian Economics*. 2008. Vol. 31. pp. 3-33.

162. Drautzburg T., Uhlig H., Fiscal stimulus and distortionary taxation, *Review of Economic Dynamics*, 2015, Volume 18, Issue 4, URL: <https://doi.org/10.1016/j.red.2015.09.003>.
163. Easterly W., Rebelo S. Fiscal policy and economic growth. *Journal of Monetary Economics*. Elsevier, 1993. №32(3), P. 417-458.
164. Economic Impact Payments. URL: <https://home.treasury.gov/policy-issues/coronavirus/assistance-for-american-families-and-workers/economic-impact-payments>
165. E-Government Development Index. United Nation. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine>.
166. Faria-e-Castro M. Fiscal policy during a pandemic. *Journal of Economic Dynamics and Control*. 2021, Volume 125, URL: <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2021.104088>.
167. Fève, P., & Sahuc, J.-G. In Search of the Transmission Mechanism of Fiscal Policy in the Euro Area. 2016. Working papers 585.
168. Feyrer J., Sacerdote B. Did the Stimulus Stimulate? Real Time Estimates of the Effects of the American Recovery and Reinvestment Act. Working paper 16759. February 2011. URL: <https://www.nber.org/papers/w16759>
169. Fiscal Implications of the Global Economic and Financial Crisis. International monetary fund. June 9, 2009. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/spn/2009/spn0913.pdf#:~:text=URL%3A%20https%3A%2F%2Fwww.imf.org%2Fexternal%2Fpubs%2Fft%2Fspn%2F2009%2Fspn0913.pdf%0AVisible%3A%200%25%20>.
170. Fiscal Monitor - April 2020. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2020/04/06/fiscal-monitor-april-2020/>
171. Fontana G. The Transmission Mechanism of Fiscal Policy: A Critical Assessment of Current Theories and Empirical Methodologies. *Journal of Post Keynesian Economics*, 2009, vol. 31, №. 4, pp. 587–604.

172. Funke M., Terasa R. Will Germany's Temporary VAT Tax Rates Cut as Part of the COVID-19 Fiscal Stimulus Package Boost Consumption and Growth? CESifo Working Paper. 2020. No. 8765, URL: <https://ssrn.com/abstract=3751855>.

173. Gabriel C.-R., Feiveson L., Liscow Z., Woolston W. Does State Fiscal Relief during Recessions Increase Employment? Evidence from the American Recovery and Reinvestment Act. *American Economic Journal: Economic Policy*, 2012. №4 (3): pp. 118-145.

174. Gandrita DM. Improving Strategic Planning: The Crucial Role of Enhancing Relationships between Management Levels. *Administrative Sciences*. 2023; 13(10):211. <https://doi.org/10.3390/admsci13100211>.

175. Goel R. K., Saunoris J. W., Goel S. S., Supply chain performance and economic growth: The impact of COVID-19 disruptions. *Journal of Policy Modeling*, Volume 43, Issue 2, 2021, Pages 298-316.

176. Government deficit/surplus, debt and associated data. Eurostat. 2023. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10dd_edpt1_custom_7995642/default/table?lang=en.

177. Government deficit/surplus, debt and associated data. Eurostat. 2024. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/gov_10dd_edpt1_custom_7995642/default/table?lang=en.

178. Government primary expenditure, percent of GDP. International Monetary Fund. 2023. URL: https://www.imf.org/external/datamapper/prim_exp@FPP/USA/FRA/JPN/GBR/SWE/ESP/ITA/ZAF/IND.

179. Government primary expenditure, percent of GDP. International Monetary Fund. 2024. URL: https://www.imf.org/external/datamapper/prim_exp@FPP/USA/FRA/JPN/GBR/SWE/ESP/ITA/ZAF/IND.

180. Grains Price Index. YCARTS. URL: https://ycharts.com/indicators/grains_index_world_bank.

181. Günter Coenen, Roland Straub, Mathias Trabandt. Gauging the effects of fiscal stimulus packages in the euro area. *Journal of Economic Dynamics and Control*.

Volume 37, Issue 2, 2013, ISSN 0165-1889,
<https://doi.org/10.1016/j.jedc.2012.09.006>.

182. Hidalgo César A., Hausmann Ricardo. The building blocks of economic complexity. *Edited by Partha Sarathi Dasgupta, University of Cambridge*. 2009. № 106(26), pp. 10570-10575.

183. Hyndman, R.J., Athanasopoulos, G. Forecasting: principles and practice, 3rd edition, OTexts: Melbourne, Australia. 2021. URL: OTexts.com/fpp3.

184. IMF Executive Board Completes the Third Review of the Extended Fund Facility Arrangement for Ukraine. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2024/03/21/pr2496-ukraine-imf-executive-board-completes-third-review-eff>.

185. International trade in goods. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>.

186. Khan Hameed, Khan Umair, Jiang Li Jun, Khan Muhamad Asif. Impact of infrastructure on economic growth in South Asia: Evidence from pooled mean group estimation. *The Electricity Journal*. 2020. Volume 33, Issue 5. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1040619020300270>.

187. Kichiji Nozomi, Nishibe Makoto. Network Analyses of the Circulation Flow of Community Currency. *Evolutionary and Institutional Economics Review*. 2008. Vol. 4(2). pp. 267-300.

188. Kiseok H. Fiscal Policy Issues in Korea after the Current Crisis. ADBI Working Paper. 2010. № 225. URL: <https://ssrn.com/abstract=1638791> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1638791>

189. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>.

190. Kwan S. Kim. The Korean miracle (1962-1980) revisited: myths and realities in strategy and development. Working Paper №166. November 1991. The Kellogg Institute.

191. Law, A.M. Simulation Modeling and Analysis. New York: McGraw-Hill Education, 2014. 800 p.

192. Lerner A. Functional Finance and the Federal Debt. *Social Research*. 1943. № 1. 456 p.
193. Logistic Performance Index. URL: <https://lpi.worldbank.org>.
194. Lorenzoni G., Werning I. Slow Moving Debt Crises. *MIT Department of Economics Working Paper*. 2013. № 13-18, URL: <https://ssrn.com/abstract=2298813> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.229881>
195. Masciandaro D. COVID-19 Helicopter Money, Monetary Policy and Central Bank Independence: Economics and Politics (April 2020). BAFFI CAREFIN Centre Research Paper No. 2020-137. URL: <https://ssrn.com/abstract=3583466> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3583466>
196. Mena C., Karatzas A., Hansen C., International trade resilience and the Covid-19 pandemic. *Journal of Business Research*, Volume 138, 2022, Pages 77-91. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.08.064>.
197. Miller, R.E., Blair, P.D. Input-output analysis: foundations and extensions. 2nd ed. *Cambridge university press*. 2009. 768 p.
198. Nikos B. Fiscal policy and economic growth: empirical evidence from EU countries. 2009.
199. Regulation (EU) No 473/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on common provisions for monitoring and assessing draft budgetary plans and ensuring the correction of excessive deficit of the Member States in the euro area. (2013, May 27). Official Journal of the European Union, L 140. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:140:0011:0023:EN:PDF>.
200. Romer C. D. The Fiscal Policy Response to the Pandemic. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2021, pp. 89-110. URL: <https://www.jstor.org/stable/27093821>.
201. Russia Is Boosting Its Cyber Attacks on Ukraine, Allies, Microsoft Says. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-12-03/russian-cyber-attacks-against-ukraine-likely-microsoft-says?srnd=politics-vp>.

202. Seok-Kyun Hur. Measuring the Effectiveness of Fiscal Policy in Korea. University of Chicago Press. 2007. URL: <http://www.nber.org/chapters/c0371>
203. Sharma R., Shishodia A., Kamble S., Gunasekaran A., Belhadi A. Agriculture supply chain risks and COVID-19: mitigation strategies and implications for the practitioners, International Journal of Logistics Research and Applications, 2020. DOI: [10.1080/13675567.2020.1830049](https://doi.org/10.1080/13675567.2020.1830049).
204. Sharma Ruchir. Ten economic trends that could define 2022. FT, 05.01.2022. URL: <https://www.ft.com/content/432d78ee-6163-402e-8950-d961b4b1312b>.
205. Sher V., Iyanatul I. The Great Recession of 2008-2009: Causes, Consequences and Policy Responses. IZA Discussion Paper №. 4934, URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1631069>.
206. Strategies for fiscal consolidation in the postcrisis world/by S.M. Ali Abbas . [et al.] Washington, D.C. : International Monetary Fund, 2010.
207. Tax Complexity Index. URL: <https://www.taxcomplexity.org>.
208. Taylor A. and Junhee Lee. The Propagation of the US Financial Crisis to a Small Open Economy: Evidence from Korea. *Korea and the World Economy*, 2014. №15(1), pp. 87-96.
209. The American Rescue Plan Act of 2021. URL: <https://www.whitehouse.gov/american-rescue-plan/>
210. The COVID-Related Tax Relief Act of 2020. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46649>
211. The crisis and beyond. Policy responses. OECD. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/factbook-2010-106-en.pdf?expires=1722864214&id=id&accname=guest&checksum=985C37DBE62A60EDDF258AA7876EF959>.
212. The Distribution of Household Income and Federal Taxes, 2008 and 2009. URL: <https://www.cbo.gov/publication/43373>
213. The Treaty of the European Union, Maastricht Treaty, 7th February, 1992. URL: <https://www.scribd.com/book/399619504/The-Treaty-of-the-European-Union-Maastricht-Treaty-7th-February->

[1992?utm_medium=cpc&utm_source=google_search&utm_campaign=3Q_Google_DSA_NB_RoW&utm_term=&utm_device=c&gclid=Cj0KCQjw7PCjBhDwARIsANo7CglqKrJoWPmwAedljirbbsZqCOGl5oYWPaPMjinf-AVAueEz5EJerVIaAhRHEALw_wcB](https://www.google.com/search?q=1992?utm_medium=cpc&utm_source=google_search&utm_campaign=3Q_Google_DSA_NB_RoW&utm_term=&utm_device=c&gclid=Cj0KCQjw7PCjBhDwARIsANo7CglqKrJoWPmwAedljirbbsZqCOGl5oYWPaPMjinf-AVAueEz5EJerVIaAhRHEALw_wcB).

214. Thirsk W. R. Tax Reform in Developing Countries. World Bank Publications, 1997. 409 p.

215. Toussaint É. The Debt System. A History of Sovereign Debts and their Repudiation. Editor: Haymarket Books. 280 p.

216. Treaty on Stability, Coordination and Governance in the Economic and Monetary Union, Mar. 2, 2012, 2012 O.J. (C 326) 1

217. Turner A. Between Debt and the Devil: Money, Credit, and Fixing Global Finance. Princeton: Princeton University Press. 319 p.

218. Zarządzanie długiem publicznym i płynnością jednostek sektora finansów publicznych. Departament budżetu i finansów. Najwyższa Izba Kontroli. Warszawa. 2020. 138 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Контент-аналіз наукової літератури та нормативно-правових актів щодо вибору показників економічної безпеки держави

Показники економічної безпеки держави	Автори, які надають перевагу визначеному показнику економічної безпеки держави					
	Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М.	Тимошенко О.В. [Ошибка! Источник	Мартинюк В.П. [Ошибка! Источник	Єрмошенко М.М., Горячева К.С. [Ошибка!	Смоковина Г.А. [Ошибка! Источник ссылки не	Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України
Макроекономічна безпека	+	+		+		
продуктивність (випуск на одиницю продуктивної потужності)	+					
темپ приросту ВВП, %	+	+				
рівень технології виробництва (частка ВВП у випуску)	+					
рівень тінізації економіки, % від офіційного ВВП	+	+		+	+	+
рівень використання потенційних можливостей (потенційного ВВП повного завантаження макрофакторів)	+					
рівень тіньового завантаження капіталу	+					
рівень тіньового проміжного споживання, % до офіційного ВВП	+					
відношення обсягу ВВП на одну особу в Україні до середнього значення в країнах ЄС-28, %		+				+
рівень безробіття (за методологією Міжнародної організації праці), %		+				+
схильність населення до заощаджень, %		+				
індекс споживчих цін, %		+		+	+	+
зайнятість населення у неформальному секторі, %		+				+
обсяг ВВП на душу населення, %		+	+	+		
щорічний приріст ВВП на душу населення, %				+		
валове нагромадження основного капіталу, % до ВВП				+	+	+
зміна запасів матеріальних оборотних коштів, % до ВВП				+		
відношення темпу росту продуктивності праці до темпу росту заробітної плати, %				+	+	
різниця між індексами продуктивності праці в Україні та реальної середньомісячної заробітної плати, %						+
сальдо поточного рахунку платіжного балансу України, % ВВП						+
рівень тривалого безробіття (понад 12 місяців), відсотків до загальної чисельності безробітних						+
різниця темпів зростання ВВП України та темпів зростання економік країн, що розвиваються, %						+
відношення наявного доходу населення до ВВП, %						+
схильність населення до заощаджень, %						+
відношення обсягів заробітної плати до обсягів соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, разів						+
Виробнича безпека			+	+		+
ВВП, млрд. грн			+			
індекс промислової продукції, %			+	+		
частка переробної промисловості у загальному обсязі промислової продукції, %				+		
частка машинобудування у загальному обсязі промислової продукції, %				+		+
Ступінь зносу основних засобів промисловості, %				+		+
Матеріаломісткість промислового виробництва, грн				+		
Фондомісткість промислової продукції, грн				+		
Середнє співвідношення обсягів валової доданої вартості (далі - ВДВ) промисловості України та ВДВ промисловості окремих країн Європи, %						+
Різниця індексу ВДВ промисловості України та Китаю, %						+
Різниця індексу промислового виробництва України та Росії, %						+
Трудомісткість промислового виробництва, %						+
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %						+
Обсяг виконаних будівельних робіт до 1990 року, %						+

Ступінь зносу основних засобів у будівництві, %						+
Рентабельність операційної діяльності підприємств будівництва, %						+
Ступінь зносу основних засобів на підприємствах транспорту та зв'язку, %						+
Рентабельність операційної діяльності підприємств транспорту та зв'язку, %						+
Урожайність основних зернових та зернобобових культур, ц з 1 га площі збирання						+
Ступінь зносу основних засобів у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, %						+
Співвідношення імпортової ціни на газ в Україні та Європі, разів						+
Інвестиційна безпека	+	+	+			
рівень інвестування (відношення валових інвестицій до ВВП), %	+					
відношення приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	+					+
рівень інвестицій в оновлення основних засобів, %	+		+			
частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсягу інвестицій, %		+				
обсяг інвестицій в основний капітал до ВВП, %		+				
обсяг ПП на одну особу (на кінець року), дол США						
Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, %						+
Інтегральний індекс інвестиційної сприйнятливості бізнес-середовища, %						+
Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно, скореговані на курсову різницю), % ВВП						+
Частка продукції, що була реалізована на конкурентних ринках країни, відсотків загального обсягу продукції (станом на початок року)						+
Розмір економіки України, %до світового ВВП						+
Інноваційна безпека	+	+	+			
рівень видатків на науково-технічні роботи, % від ВРП	+				+	
науково-технологічний прогрес	+					
рівень фінансування інноваційної діяльності, % від ВРП	+	+				
частка спеціалістів, які виконують науково-технічні роботи, осіб на 1000 зайнятих, %	+					+
частка підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, у загальній кількості промислових підприємств, %	+		+			
частка підприємств, що впроваджували інновації, у загальній кількості промислових підприємств, %	+					+
частка підприємств, що реалізовували інноваційну продукцію, у загальній кількості промислових підприємств, %	+					+
частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції, %	+					
частка видатків на освіту і науку в загальній сумі видатків Держбюджету України, %			+			
частка обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, %			+			
кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки			+			
Інноваційна активність промислових підприємств, %			+			
Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП, %						+
Відношення витрат на наукові та науково-технічні роботи за рахунок держбюджету, % ВВП						+
Відношення експорту роялті, ліцензійних послуг, комп'ютерних та інформаційних послуг, наукових та конструкторських розробок, послуг в архітектурних, інженерних та інших технічних галузях, відсотків до ВВП						+
Частка осіб, які повідомили, що за останні 12 місяців користувалися послугами Інтернету (обстеження домогосподарств), %						+
Фінансова безпека	+	+	+	+	+	+
рівень монетизації економіки, %, МЗ до ВВП	+	+		+	+	
рівень зовнішнього боргу, % до ВВП	+	+	+	+	+	+
рівень внутрішнього боргу, % до ВВП	+	+	+	+	+	+
рівень стабільності валютного курсу	+	+		+		+
рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (відношення доходів зведеного бюджету до ВВП), %	+	+		+		+
рівень дефіциту державного бюджету, % до ВВП	+	+		+	+	+
рівень трансфертів з державного бюджету до ВВП, %	+	+		+		
рівень видатків зведеного бюджету до середньорічної чисельності населення, тис. грн / особу	+					
рівень втрачених тіньових бюджетних надходжень, % до ВВП	+					
інфляція, приріст за рік, %	+					
вартість банківських кредитів, % за рік	+					
рівень кредитування реального сектору економіки, % до ВВП	+					

частка кредитів у переробну промисловість у кредитуванні економіки, %	+					
Коефіцієнт достатності капіталу (відповідність капіталу активам)		+				
Частка іноземного капіталу у статутному капіталу банків, %		+				+
Частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %		+				+
Частка іноземних банків у загальній кількості банківських установ, %		+				
Рентабельність активів банків, %		+				+
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, %		+				+
Асигнування на науку, % до ВВП		+				
Видатки на утримання оборони та армії, % ВВП		+				
Рівень податкового навантаження, %		+				
Частка податків у структурі державного бюджету, %		+				
Обсяг іноземної валюти відносно гривневої маси (рівень доларизації), %		+				
Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, %		+				+
Різниця середньозваженої ставки за кредитами та облікової ставки НБУ, %		+				
Рентабельність операційної діяльності підприємств (всього за видами економіки*)			+	+		
Надходження митних платежів до державного бюджету, млрд. грн.			+			
Частка оподаткованого товарообороту в загальній його сумі, %			+			
Частка готівки в обігу, %				+		+
Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів наданих комерційними банками, %				+		
Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, грн				+	+	
Відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів, %				+		
Валові міжнародні резерви України, міс. імпорту				+		+
Відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами ВВП, %				+		
Обсяг страхових премій до ВВП (показник проникнення страхування), %				+		
Рівень страхових виплат (відношення фактичних виплат до отримання страхових премій), %				+		
Частка довгострокового страхування (частка валових страхових премій зі страхування життя до обсягу валових страхових премій), %				+		
Частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %				+		
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %						+
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів						+
Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %						+
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи, %						+
Рівень проникнення страхування (страхові премії до ВВП), %						+
Рівень капіталізації лістингових компаній, відсотків ВВП						+
Рівень волатильності індексу Першої фондової торговельної системи (далі - ПФТС), кількість критичних відхилень (-10 відсотків)						+
Частка надходжень страхових премій трьох найбільших страхових компаній у загальному обсязі надходжень страхових премій (крім страхування життя), %						+
Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі - ОВДП) на первинному ринку, %						+
Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна						+
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %						+
Різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень						+
Сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд. доларів США						+
Рівень доларизації грошової маси, %						+
Різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім Національного банку), %						+
Рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, %						+
Частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам						+
Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), %						+
Загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд. доларів США						+
Енергетична безпека	+	+	+			+
енергоємність економіки, кг не / 1 дол. ВВП	+					+

тіньова енергоємність економіки, кг не / 1 дол. ВВП	+					
частка домінуючого паливного ресурсу у споживанні ПЕР (природний газ), %	+					+
частка імпорту природного газу з однієї країни у загальному обсязі його імпорту, %	+	+				
частка імпорту нафти з однієї країни у загальному обсязі її імпорту, %	+	+				
частка власних джерел у балансі ПЕР, %	+	+				+
Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту, %		+				+
Вироблено електроенергії, млрд. кВт. год			+			
Відпущено електроенергії за межі України, млрд. кВт. год.			+			
Видобуток газу, млн. куб. м.			+			
Частка імпорту в обсягах споживання природного газу, %			+			
Знос основних виробничих фондів підприємств паливно-енергетичного комплексу, %						+
Відношення інвестицій у підприємства паливно-енергетичного комплексу до валового внутрішнього продукту (далі - ВВП), %						+
Запаси природного газу, місяців споживання						+
Запаси кам'яного вугілля, місяців споживання						
Частка відновлювальних джерел у загальному постачанні первинної енергії, відсотків						+
Частка втрат при транспортуванні та розподіленні енергії, відсотків						+
Продовольча безпека	+		+			+
добова калорійність харчування людини, тис. ккал	+					+
м'ясо і м'ясопродукти, кг	+		+			
молоко і молочні продукти, кг	+					
яйця, шт	+					
риба і рибопродукти, кг	+					
цукор, кг	+					
олія, кг	+					
картопля, кг	+					
овочі та баштанні, кг	+					
фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	+					
хлібопродукти, кг	+		+			
виробництво зерна на одну особу за рік, т	+		+			
Величина прожиткового мінімуму в частині набору продуктів харчування		+				
Індекс обсягу сільськогосподарського виробництва			+			
Поголів'я великої рогатої худоби			+			
Співвідношення обсягів виробництва та споживання м'яса та м'ясних продуктів на одну особу, %						+
Співвідношення обсягів виробництва та споживання молока та молочних продуктів на одну особу, %						+
Співвідношення обсягів виробництва та споживання яєць на одну особу, %						+
Співвідношення обсягів виробництва та споживання олії на одну особу, %						+
Співвідношення обсягів виробництва та споживання цукру на одну особу, %						+
Співвідношення обсягів виробництва та споживання картоплі на одну особу, %						+
Співвідношення обсягів виробництва та споживання овочів та продовольчих баштанних культур на одну особу, %						+
Виробництво зерна на одну особу на рік, тонн						+
Рівень запасів зернових культур на кінець періоду, відсотків до споживання						+
Частка продажу імпортованих продовольчих товарів через торговельну мережу підприємств, %						+
Зовнішня торговельна безпека	+		+	+		+
коефіцієнт відкритості економіки, %	+	+	+			+
коефіцієнт покриття експортом імпорту	+	+		+		+
частка інноваційної продукції у товарному експорті, %	+					
рівень експортної залежності, % до ВВП	+	+	+	+		
рівень імпоротної залежності, % до ВВП	+	+	+	+		
частка імпорту товарів у внутрішньому споживанні держави, %	+			+		
питома вага провідної країни в загальному обсязі зовнішньої торгівлі		+				+
Питома вага провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів, %						+
Питома вага провідного товару (товарної групи) за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів, %						+
Частка імпорту у внутрішньому споживанні країни, %						+
коефіцієнт покриття імпорту товарів експортом			+			

Частка імпорту продовольства у внутрішньому споживанні країни, %				+		
Питома вага сировинного і низького ступеня переробки експорту (промисловості) у загальному обсязі експорту, %				+		+
Індекс умов торгівлі (ціновий), %						+
Завантаженість транзитних потужностей нафтотранспортної системи, %						+
Завантаженість транзитних потужностей газотранспортної системи, %						+
Соціальна безпека	+	+		+		
рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції), %	+					
рівень оплати праці у випуску, %	+		+			
рівень тіньової заробітної плати до офіційної, %	+					
рівень тіньової зайнятості до загальної зайнятості, %	+					
рівень видатків на освіту до ВВП, %	+	+		+		+
рівень видатків на охорону здоров'я до ВВП, %	+	+		+		+
рівень прожиткового мінімуму до заробітної плати, %	+					
частка заробітної плати у структурі доходів населення, %	+					
рівень пенсійних видатків до ВВП, %	+					
рівень дефіциту Пенсійного фонду України до ВВП, %	+					
Співвідношення загальних доходів 10% найбільш і найменш забезпеченого населення, разів (децильний коефіцієнт)		+		+		
Відношення СЗП до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів		+		+		
Відношення СЗП по всіх галузях економіки до СЗП країн ЄС-28, разів		+				+
Рівень зайнятості населення			+			
Середньооблікова кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб			+			
Реальна середньомісячна заробітна плата, % до попереднього року			+			
Номінальна заробітна плата					+	
Рівень безробіття, %				+	+	
Рівень бідності, %				+		
Відношення мінімального розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму, разів				+		
Наявність житлового фонду в середньому на одну особу, кв.м.				+		
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів, відсотків						+
Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів						+
Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів						+
Співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів						+
Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, %						+
Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення						+
Чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення						+
Загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, відсотків до загальної чисельності постійного населення у віці 6 - 17 років						+
Сума несплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітнього року, відсотків						+
Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)						+
Рівень зайнятості населення у віці 15 - 70 років, відсотків населення відповідної вікової групи						+
Відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати, разів						+
Демографічна безпека	+	+				+
очікувана тривалість життя при народженні, років	+					+
коефіцієнт депопуляції	+					
загальний коефіцієнт смертності населення (кількість померлих на 1000 осіб наявного населення), проміле	+					
смертність немовлят (кількість дітей, померлих у віці до 1 року на 1000 народжених живими), проміле	+					+
загальний коефіцієнт народжуваності (кількість народжених на 1000 осіб наявного населення), проміле	+					
захворюваність населення (кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань) на 100000 населення	+					
демографічне навантаження непрацездатного населення до працездатного (ефективної чисельності платників страхових внесків), %	+					+
Коефіцієнт природного приросту, на 1 тис. осіб наявного населення		+				+
Коефіцієнт старіння, %		+				

Загальний коефіцієнт міграційного приросту, на 10 тис. осіб		+				+
Чисельність наявного населення, відсотків до рівня 1990 року						+
Коефіцієнт дитячої смертності (померло дітей віком до одного року), на 1 тис. народжених живими						+
Частка населення похилого віку в загальній чисельності населення (станом на кінець звітного періоду), відсотків (коефіцієнт старіння)						+
Транспортна безпека			+			
Перевезення вантажів усіма видами транспорту, % до попереднього року			+			
Перевезення пасажирів транспортом загального користування, % до попереднього року			+			
Темп зростання допоміжних транспортних послуг морських і річкових портів, %			+			
Довжина автомобільних доріг загального користування, тис. км			+			
Всього показників економічної безпеки	72	49	35	45	12	125

Складено автором за даними [46; 71; 95; 105; 109; 111]

Додаток Б

Частка статей дохідної частини державного бюджету України у сукупних доходах у 2005-2024 роках

Показники	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Відхилення (станом на 2021 рік)
Податкові надходження	70,56	71,01	70,31	72,45	71,01	69,35	79,41	79,39	77,46	78,46	76,57	81,76	79,04	81,22	80,11	79,10	85,36	53,13	45,04	53,20	20,99
податок на доходи фізичних осіб	0,72	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,96	2,03	2,23	3,54	8,43	9,71	9,46	9,88	11,01	10,90	10,61	8,30	7,74	10,53	1 381,85
податок на прибуток підприємств	20,99	19,37	20,47	20,48	15,53	16,61	17,40	15,99	16,01	11,19	6,50	8,82	8,43	10,44	10,73	10,10	11,39	6,55	5,38	8,76	-45,72
Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів	1,31	1,14	1,17	1,02	1,25	1,22	0,61	0,66	4,09	5,33	7,44	7,15	6,13	4,88	4,68	4,88	6,23	4,78	2,26	1,69	374,98
Податок на додану вартість з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг)	10,78	11,69	10,65	6,60	5,76	8,72	11,98	10,62	9,17	8,69	7,42	8,77	8,00	8,53	8,91	11,75	6,14	11,97	8,03	8,67	-43,10
Податок на додану вартість з ввезених на територію України товарів (робіт, послуг)	20,74	23,89	25,12	33,14	34,58	27,16	29,37	29,36	28,46	30,05	25,95	29,44	31,58	31,83	29,02	25,47	29,36	14,16	13,70	15,05	41,57
Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	7,05	5,61	5,42	4,37	8,39	9,57	8,01	7,92	7,77	7,87	7,25	8,94	8,36	7,67	7,00	7,48	6,39	3,40	3,46	3,40	-9,40
Акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції)	0,86	0,79	0,90	1,10	1,76	1,91	2,49	2,82	2,64	4,72	4,55	5,68	5,29	5,14	5,35	5,38	6,14	2,33	2,80	3,40	614,32
ввізне мито	6,00	5,22	5,78	5,15	3,02	0,00	0,00	3,75	3,91	3,47	7,46	3,25	3,01	2,86	2,99	2,81	2,84	1,30	1,48	1,54	-52,66
вивізне мито	1,19	0,20	0,18	0,09	0,18	0,00	0,00	0,06	0,02	0,06	0,08	0,06	0,08	0,06	0,02	0,02	0,10	0,13	0,02	0,01	-91,43
Рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	6,72	5,10	1,68	1,68	1,36	0,05	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Інші податки та збори	0,92	13,54	0,62	0,43	0,44	0,40	0,88	0,92	1,30	1,68	0,12	-0,10	-1,38	-0,05	0,39	0,31	0,30	0,19	0,14	0,14	-67,09
Неподаткові надходження	27,16	26,78	25,38	22,81	24,17	27,04	15,60	19,73	21,48	19,14	22,44	16,82	16,21	17,74	18,71	19,79	13,52	19,39	37,11	31,47	-50,22
Доходи від власності та підприємницької діяльності	9,37	8,23	6,42	5,64	5,28	5,88	1,70	2,49	1,47	1,59	1,74	2,18	3,42	4,59	4,96	7,10	2,44	3,83	4,64	4,07	-74,01
кошти, що перераховуються Національним банком України	1,14	0,96	1,14	3,60	2,41	6,46	3,78	6,82	8,34	6,39	11,56	6,19	5,59	4,81	6,50	3,97	1,88	1,05	2,69	1,25	65,31
Адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності	1,35	1,37	1,31	0,86	0,78	0,68	0,81	1,57	1,52	1,49	2,81	1,30	1,32	1,98	1,04	0,91	1,00	0,46	0,53	0,55	-25,90
Інші неподаткові надходження	8,55	7,07	6,54	6,15	5,88	4,84	1,96	1,72	1,58	3,50	1,40	1,61	1,37	1,34	1,58	1,40	1,39	0,90	1,54	1,71	-83,76
Власні надходження бюджетних установ	6,75	8,84	9,96	6,56	9,81	9,18	7,39	7,14	8,56	6,18	4,94	5,53	4,50	5,03	4,63	6,41	6,81	13,15	30,40	25,15	0,88
Доходи від операцій з капіталом	0,68	0,42	1,07	0,92	0,51	0,24	0,16	0,36	0,08	0,25	0,03	0,03	0,04	0,07	0,02	0,01	0,03	0,03	0,00	0,01	-96,26
Від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	0,15	0,12	0,06	0,06	0,31	0,13	0,15	0,06	0,45	1,51	0,34	0,67	0,20	0,16	0,11	0,10	0,10	26,91	16,22	15,31	-32,61
Цільові фонди	0,21	0,50	0,56	0,44	0,30	0,48	0,07	0,07	0,06	0,05	0,03	0,05	3,76	0,02	0,18	0,02	0,02	0,01	0,02	0,02	-92,16
Разом доходів	98,75	98,82	97,38	96,68	96,30	97,25	99,14	99,61	99,53	99,41	99,41	99,32	99,25	99,21	99,13	99,01	99,03	99,47	98,39	100,86	0,28
Офіційні трансферти	1,25	1,18	2,62	3,32	3,70	2,75	0,86	0,39	0,47	0,59	0,59	0,68	0,75	0,79	0,87	0,99	0,97	0,53	1,61	0,86	-22,20
Всього доходів	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	0,00

Побудовано автором за даними [40]

Додаток В

Динаміка виконання державного бюджету України за видатками у 2007-2024 роках

Виконання	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Коефіцієнт варіації (V _σ)
Загальнодержавні функції	89,27	74,65	66,25	96,95	97,08	95,37	95,38	96,13	97,24	96,80	96,92	90,86	94,86	88,54	95,60	92,40	90,74	93,80	9,07%
Оборона	88,80	95,97	74,38	83,49	91,52	83,38	91,85	95,14	95,30	88,99	95,52	99,21	97,82	98,30	99,00	83,98	95,13	99,51	7,59%
Громадський порядок, безпека та судова влада	98,22	96,78	95,73	97,52	97,32	95,57	94,93	95,65	97,91	98,82	95,40	94,65	95,49	96,99	97,19	98,17	97,38	98,13	1,33%
Економічна діяльність	91,82	90,13	64,85	86,51	82,66	83,07	82,45	87,39	85,34	87,45	90,99	85,44	85,43	94,41	94,52	28,89	69,11	86,03	18,62%
Охорона навколишнього природного середовища	92,14	91,41	84,53	37,76	64,96	53,14	55,46	67,49	86,13	89,13	90,33	85,40	81,52	87,83	87,49	79,85	84,36	89,35	20,13%
Житлово-комунальне господарство	49,09	39,68	68,12	82,63	27,02	48,32	75,87	74,39	4,36	32,31	43,68	71,47	66,70	29,15	44,98	73,30	95,70	89,94	43,79%
Охорона здоров'я	97,75	92,36	93,69	96,80	93,60	90,72	91,65	94,04	90,47	97,26	96,54	96,84	97,84	93,82	96,91	91,15	95,28	94,59	2,66%
Духовний та фізичний розвиток	96,23	91,87	91,68	95,68	92,46	85,20	92,42	89,28	87,03	98,02	96,12	96,46	92,39	90,70	89,24	89,09	94,60	92,99	3,78%
Освіта	94,66	95,20	92,76	94,20	93,02	93,07	92,15	88,99	90,70	89,42	88,44	88,91	89,02	89,20	90,64	83,35	81,08	82,78	4,52%
Соціальний захист та соціальне забезпечення	96,66	96,82	95,56	97,60	98,72	97,17	99,13	92,20	99,35	99,64	99,54	99,81	98,78	97,66	99,48	97,27	97,77	97,64	1,90%
Разом	93,37	91,26	81,61	92,76	92,59	90,83	92,49	92,60	95,24	95,63	95,87	94,17	95,01	94,73	96,74	83,12	93,57	97,22	4,50%
Міжбюджетні трансфери	94,32	93,06	97,82	95,62	98,30	96,91	94,98	94,92	98,63	99,31	97,63	98,12	95,04	97,22	95,09	78,36	86,80	93,44	5,28%
Всього	93,61	91,70	85,23	93,47	94,15	92,66	93,19	93,29	96,24	96,66	96,43	95,33	95,02	95,04	96,51	82,86	90,19	95,33	4,05%

Побудовано автором за даними [40]

Додаток Д

**Динаміка виконання видаткової частини державного бюджету України в розрізі видатків на економічну діяльність
у 2007-2024 роках**

Виконання	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Середнє значення, %
Економічна діяльність	91,82	90,13	64,85	86,51	82,66	83,07	82,45	87,39	85,34	87,45	90,99	85,44	85,43	94,10	94,51	28,89	69,11	86,03	82,01%
Загальна економічна, торговельна та трудова діяльність	92,41	87,16	86,63	88,82	89,37	78,41	87,11	82,62	90,13	86,16	91,47	92,07	86,96	95,51	90,13	87,49	89,70	89,40	88,42%
Сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство	96,08	85,54	88,03	93,88	69,34	69,31	79,17	82,67	89,30	94,47	93,86	96,19	93,08	92,07	92,11	84,14	80,64	92,12	87,33%
Паливно-енергетичний комплекс	79,95	94,82	83,88	91,18	87,98	88,43	94,75	91,89	53,00	98,84	93,50	72,29	94,90	85,62	99,46	94,04	48,19	57,39	83,89%
Інша промисловість та будівництво	91,50	74,70	64,18	57,01	88,95	73,35	82,40	82,40	94,00	17,27	77,28	97,04	93,83	90,91	92,19	94,97	97,82	99,80	81,64%
Транспорт	97,36	88,91	70,89	82,87	88,87	88,61	79,21	91,46	90,72	93,52	96,76	86,95	91,55	94,75	95,20	51,72	90,87	93,41	87,42%
Зв'язок, телекомунікації та інформатика	92,07	95,60	96,01	93,16	95,84	95,78	96,50	96,12	98,11	99,08	96,75	98,79	98,51	98,28	99,23	99,63	97,59	98,88	97,00%
Інші галузі економіки	96,16	90,44	10,44	69,24	75,61	80,89	45,07	69,20	79,61	93,46	89,73	76,77	79,03	91,31	96,89	78,28	90,51	64,28	76,50%
Фундаментальні та прикладні дослідження і розробки в галузях економіки	96,97	95,83	94,00	92,65	94,94	90,52	86,18	94,97	92,96	94,11	94,39	92,96	95,44	93,95	95,22	91,12	90,83	94,09	93,40%
Інша економічна діяльність	79,02	65,11	85,15	96,01	89,41	78,18	56,27	72,28	58,99	57,92	35,96	45,87	21,73	96,59	83,07	3,71	49,46	80,88	64,20%

Побудовано автором за даними [40]

Додаток Е

**Динаміка часток статей видатків державного бюджету України за функціональною класифікацією у сукупних
видатках бюджету у 2007-2024 роках**

Назва статті видатків державного бюджету	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Середнє значення
Загальнодержавні функції	9,70	9,01	10,25	11,43	11,99	11,12	12,42	15,30	17,87	17,24	16,97	16,53	15,68	12,72	13,87	7,47	7,06	8,01	12,48
Оборона	5,40	4,86	3,99	3,74	3,97	3,66	3,68	6,36	9,01	8,67	8,86	9,84	9,94	9,35	8,56	42,24	50,04	49,30	13,41
Громадський порядок, безпека та судова влада	10,51	10,30	9,97	9,41	9,72	9,22	9,71	10,37	9,47	10,46	10,47	11,86	13,06	12,24	11,70	16,39	13,71	14,82	11,30
Економічна діяльність	17,07	16,02	13,73	11,87	13,43	12,48	10,24	8,00	6,44	4,59	5,60	6,45	6,74	13,11	12,14	3,53	3,20	3,49	9,34
Охорона навколишнього природного середовища	1,04	0,92	0,75	0,76	0,90	1,05	1,14	0,60	0,70	0,70	0,56	0,53	0,59	0,52	0,55	0,17	0,12	0,20	0,66
Житлово-комунальне господарство	0,42	0,18	0,11	0,28	0,10	0,10	0,02	0,03	0,00	0,00	0,00	0,03	0,01	0,01	0,01	0,02	0,20	0,16	0,09
Охорона здоров'я	3,63	3,05	3,11	2,89	3,07	2,87	3,19	2,46	1,98	1,82	1,99	2,29	3,59	9,70	11,44	6,81	4,28	4,31	4,03
Духовний та фізичний розвиток	1,14	1,21	1,33	1,70	1,15	1,39	1,27	1,13	1,15	0,72	0,94	1,03	0,93	0,76	1,07	0,41	0,28	0,35	1,00
Освіта	8,69	8,93	9,87	9,49	8,17	7,64	7,67	6,67	5,23	5,09	4,92	4,50	4,81	4,10	4,28	2,16	1,44	1,38	5,84
Соціальний захист та соціальне забезпечення	16,77	21,04	21,25	22,83	19,05	19,02	21,95	18,72	17,98	22,19	17,21	16,62	20,38	25,06	22,77	15,75	11,19	9,94	18,87
Разом	74,37	75,52	74,35	74,38	71,55	68,55	71,29	69,64	69,84	71,47	67,53	69,68	75,74	87,56	86,40	94,94	95,77	95,98	77,48
Міжбюджетні трансферти	25,63	24,48	25,65	25,62	28,45	31,45	28,71	30,36	30,16	28,53	32,47	30,32	24,26	12,44	13,60	5,06	4,23	4,02	22,52
Всього	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Побудовано автором за даними [40]

**Кореляційний аналіз взаємозв'язку деяких змінних бюджетної політики
Республіки Корея, США, Австралії, Японії та Канади з динамікою ВВП у
1995-2023 роках**

	ВВП	ВВП на душу населення	Державні витрати у % до ВВП	Первинні державні витрати	Відсотки сплачені за державним боргом, до ВВП	Дефіцит державного бюджету, у % до ВВП	Державний борг у % до ВВП
Республіка Корея							
ВВП, млрд дол	1						
ВВП на душу населення, дол США	0,9993	1					
Державні витрати у % до ВВП	0,8193	0,8122	1				
Первинні державні витрати	0,8285	0,8204	0,9968	1			
Відсотки сплачені за державним боргом, до ВВП	0,1017	0,1123	0,2970	0,2198	1		
Дефіцит державного бюджету, у % до ВВП	-0,4150	-0,4055	-0,6190	-0,6497	0,2068	1	
Державний борг у % до ВВП	0,9453	0,9410	0,9363	0,9330	0,2808	-0,5160	1
Відкритість економіки, %	0,6624	0,6662	0,6258	0,5945	0,5360	-0,2004	0,7231
Сполучені Штати Америки							
ВВП, млрд дол	1						
ВВП на душу населення, дол США	0,9995	1					
Державні витрати у % до ВВП	0,4740	0,4602	1				
Первинні державні витрати	0,5210	0,5081	0,9950	1			
Відсотки сплачені за державним боргом, до ВВП	-0,5145	-0,5228	-0,0411	-0,1403	1		
Дефіцит державного бюджету, у % до ВВП	-0,6282	-0,6227	-0,8665	-0,8887	0,3016	1	
Державний борг у % до ВВП	0,8885	0,8753	0,6828	0,7126	-0,3610	-0,7019	1
Відкритість економіки, %	0,3121	0,3228	0,0500	0,0723	-0,2283	-0,1447	0,2970
Австралія							
ВВП, млрд дол	1						
ВВП на душу населення, дол США	0,9901	1					
Державні витрати у % до ВВП	0,5852	0,5023	1				
Первинні державні витрати	0,7109	0,6366	0,9676	1			
Відсотки сплачені за державним боргом, до ВВП	-0,6699	-0,6780	-0,1819	-0,4243	1		
Дефіцит державного бюджету, у % до ВВП	-0,7774	-0,7477	-0,8680	-0,9029	0,4033	1	
Державний борг у % до ВВП	0,5772	0,4722	0,8607	0,8057	-0,0508	-0,6460	1
Відкритість економіки, %	0,5740	0,5269	0,4879	0,5980	-0,5794	-0,5665	0,3902
Японія							
ВВП, млрд дол	1						
ВВП на душу населення, дол США	0,9983	1					
Державні витрати у % до ВВП	0,2995	0,3149	1				
Первинні державні витрати	0,3237	0,3369	0,9878	1			
Відсотки сплачені за державним боргом, до ВВП	-0,3076	-0,3044	-0,5144	-0,6416	1		
Дефіцит державного бюджету, у % до ВВП	-0,3418	-0,3330	-0,7043	-0,6316	0,0086	1	
Державний борг у % до ВВП	0,3703	0,3634	0,6930	0,7895	-0,9348	-0,2528	1
Відкритість економіки, %	0,2880	0,2722	0,3692	0,4917	-0,8897	0,0295	0,8545
Канада							
ВВП, млрд дол	1						
ВВП на душу населення, дол США	0,9906	1					
Державні витрати у % до ВВП	-0,1922	-0,2625	1				
Первинні державні витрати	0,3960	0,3181	0,7975	1			
Відсотки сплачені за державним боргом, до ВВП	-0,9203	-0,9109	0,3478	-0,2882	1		
Дефіцит державного бюджету, у % до ВВП	-0,7183	-0,6784	-0,4292	-0,8599	0,6551	1	
Державний борг у % до ВВП	0,0204	-0,0849	0,8412	0,7496	0,1703	-0,4087	1
Відкритість економіки, %	-0,8790	-0,8805	0,0028	-0,5217	0,8151	0,8297	-0,0485

Побудовано автором за даними [177; 179]

Додаток 3

Динаміка дефіциту державного бюджету країн-членів Європейського Союзу у 2007-2024 роках

Країни ЄС	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Європейський Союз (27 країн)	-0,5	-2,0	-6,0	-6,0	-4,1	-3,7	-3,0	-2,4	-1,9	-1,4	-0,8	-0,4	-0,5	-6,7	-4,8	-3,4	-3,5	-3,2
Єврозона (20 країн)	-0,7	-2,2	-6,2	-6,3	-4,3	-3,8	-3,1	-2,5	-2,0	-1,5	-0,9	-0,4	-0,6	-7,1	-5,3	-3,6	-3,5	-3,1
Бельгія	0,1	-1,1	-5,4	-4,1	-4,3	-4,3	-3,1	-3,1	-2,4	-2,4	-0,7	-0,9	-2,0	-9,0	-5,5	-3,9	-4,1	-4,5
Болгарія	0,0	1,4	-4,4	-3,7	-1,7	-0,8	-0,7	-5,4	-1,9	0,3	1,6	1,7	2,1	-3,8	-3,9	-2,8	-2,0	-3,0
Чехія	-0,6	-2,0	-5,4	-4,2	-2,7	-3,9	-1,3	-2,1	-0,6	0,7	1,5	0,9	0,3	-5,8	-5,1	-3,6	-3,8	-2,2
Данія	5,0	3,2	-2,8	-2,7	-2,1	-3,5	-1,2	1,1	-1,2	0,1	1,8	0,8	4,1	0,2	3,6	3,3	3,3	4,5
Німеччина	0,3	-0,1	-3,2	-4,4	-0,9	0,0	0,0	0,6	1,0	1,2	1,3	1,9	1,5	-4,3	-3,7	-2,6	-2,5	-2,8
Естонія	2,7	-2,6	-2,2	0,2	1,1	-0,3	0,2	0,7	0,1	-0,4	-0,5	-0,6	0,1	-5,5	-2,4	-0,9	-3,1	-1,5
Ірландія	0,3	-7,0	-13,9	-32,1	-13,6	-8,5	-6,4	-3,6	-2,0	-0,8	-0,3	0,1	0,5	-5,0	-1,6	1,6	1,5	4,3
Греція	-6,7	-10,2	-15,2	-11,4	-10,5	-9,1	-13,4	-3,7	-5,9	0,2	0,6	0,9	0,9	-9,7	-7,1	-2,3	-1,4	1,3
Іспанія	1,9	-4,6	-11,3	-9,5	-9,7	-11,6	-7,5	-6,1	-5,3	-4,3	-3,1	-2,6	-3,1	-10,1	-6,9	-4,8	-3,5	-3,2
Франція	-2,6	-3,3	-7,2	-6,9	-5,2	-5,0	-4,1	-3,9	-3,6	-3,6	-3,0	-2,3	-3,1	-9,0	-6,5	-4,7	-5,4	-5,8
Хорватія	-2,1	-2,3	-7,0	-6,7	-7,6	-5,5	-5,5	-5,2	-3,5	-1,0	0,6	-0,1	0,2	-7,3	-2,5	0,4	-0,8	-2,4
Італія	-1,3	-2,6	-5,1	-4,2	-3,6	-2,9	-2,9	-3,0	-2,6	-2,4	-2,4	-2,2	-1,5	-9,7	-9,0	-8,0	-7,2	-3,4
Кіпр	3,2	0,9	-5,4	-4,7	-5,7	-5,7	-5,6	-8,8	-0,9	0,3	1,9	-3,6	1,3	-5,8	-2,0	2,1	1,7	4,3
Латвія	-0,6	-4,3	-9,5	-8,6	-4,3	-1,4	-1,2	-1,6	-1,4	0,0	-0,8	-0,8	-0,6	-4,4	-7,1	-4,4	-2,4	-1,8
Литва	-0,8	-3,1	-9,1	-6,9	-8,9	-3,2	-2,6	-0,6	-0,3	0,3	0,4	0,5	0,5	-6,5	-1,2	-0,6	-0,7	-1,3
Люксембург	4,4	3,4	-0,2	-0,3	0,7	0,5	0,8	1,3	1,3	1,9	1,4	3,0	2,2	-3,4	0,7	0,2	-0,8	1,0
Угорщина	-5,1	-3,8	-4,7	-4,4	-5,2	-2,3	-2,6	-2,8	-2	-1,8	-2,5	-2,1	-2,0	-7,5	-7,1	-6,2	-6,7	-4,9
Мальта	-2,0	-4,1	-3,1	-2,2	-3	-3,4	-2,2	-1,5	-0,8	1,1	3,3	2,0	0,5	-9,7	-7,8	-5,8	-4,7	-3,7
Нідерланди	-0,2	0,1	-5,2	-5,3	-4,4	-3,9	-3,0	-2,3	-1,9	0,1	1,4	1,5	1,8	-3,7	-2,4	0,0	-0,4	-0,9
Австрія	-1,4	-1,5	-5,3	-4,4	-2,6	-2,2	-2,0	-2,7	-1	-1,5	-0,8	0,2	0,6	-8,0	-5,8	-3,2	-2,6	-4,7
Польща	-1,9	-3,6	-7,3	-7,5	-5	-3,8	-4,3	-3,7	-2,6	-2,4	-1,5	-0,2	-0,7	-6,9	-1,8	-3,7	-5,3	-6,6
Португалія	-2,9	-3,7	-9,9	-11,4	-7,7	-6,2	-5,1	-7,4	-4,4	-1,9	-3,0	-0,3	0,1	-5,8	-2,9	-0,4	1,2	0,7
Румунія	-2,8	-5,4	-9,5	-7,1	-5,6	-3,8	-2,3	-1,2	-0,5	-2,5	-2,5	-2,8	-4,3	-9,2	-7,1	-6,2	-6,6	-9,3
Словенія	0,0	-1,4	-5,8	-5,6	-6,6	-4,0	-14,6	-5,5	-2,8	-1,9	-0,1	0,7	0,7	-7,7	-4,6	-3,0	-2,6	-0,9
Словацьчина	-2,1	-2,5	-8,1	-7,5	-4,3	-4,4	-2,9	-3,1	-2,7	-2,6	-1,0	-1,0	-1,2	-5,4	-5,4	-2,0	-5,2	-5,3
Фінляндія	5,1	4,2	-2,5	-2,5	-1,0	-2,2	-2,5	-3,0	-2,4	-1,7	-0,7	-0,9	-0,9	-5,6	-2,8	-0,9	-3,0	-4,4
Швеція	3,3	1,9	-0,8	-0,1	-0,3	-1,1	-1,5	-1,5	0	1,0	1,4	0,8	0,6	-2,8	0,0	0,7	-0,8	-1,5

Побудовано автором за даними [177; 179]

Додаток І

**Динаміка боргового навантаження та значення суверенних рейтингів
країн Європейського Союзу у 2007-2023 роках**

Країни ЄС	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Суверенний рейтинг		
Європейський Союз (27 країн)	62,3	65,0	75,7	80,4	81,8	85,0	86,8	86,9	85,1	84,3	81,9	79,8	77,7	90,0	88,0	84,0	80,8	81,0	Moody's ratings	S&P ratings	Fitch ratings
Єврозона (20 країн)	65,9	69,6	80,1	85,6	87,5	91,0	93,0	93,2	91,3	90,4	88,1	86,1	84,0	97,2	95,4	91,5	87,3	87,4			
Бельгія	87,3	93,2	100,2	100,3	103,5	104,8	105,5	107,0	105,2	105,0	102,0	99,9	97,6	112,0	109,1	105,1	103,2	104,7	Aa3	AA	AA-
Болгарія	16,3	13,0	13,7	15,3	15,2	16,6	17,0	27,0	25,9	29,1	25,1	22,1	20,0	24,5	23,9	22,9	22,9	24,1	Baa1	BBB	BBB
Чехія	27,3	28,1	33,4	37,1	39,7	44,2	44,4	41,9	39,7	36,6	34,2	32,1	30,0	37,7	42,0	44,1	42,5	43,6	Aa3	AA-	AA-
Данія	27,3	33,3	40,2	42,6	46,1	44,9	44,0	44,3	39,8	37,2	35,9	34,0	33,7	42,2	36,7	30,1	33,6	31,1	Aaa	AAA	AAA
Німеччина	64,2	65,7	73,2	82,0	79,4	80,7	78,3	75,3	71,9	69,0	65,2	61,9	59,6	68,7	69,3	66,3	62,9	62,5	Aaa	AAA	AAA
Естонія	3,8	4,5	7,2	6,7	6,2	9,8	10,2	10,6	10,1	10,0	9,1	8,2	8,5	18,5	17,6	18,4	20,2	23,6	A1	AA-	AA-
Ірландія	23,9	42,5	61,8	86,2	110,5	119,6	119,9	104,3	76,7	74,3	67,6	63,0	57,0	58,4	55,4	44,7	43,3	40,9	Aa3	AA	AA-
Греція	103,1	109,4	126,7	147,5	175,2	162,0	178,2	180,3	176,7	180,5	179,5	186,4	180,6	206,3	194,6	171,3	163,9	153,6	Ba1	BB+	BB+
Іспанія	35,8	39,7	53,3	60,5	69,9	90,0	100,5	105,1	103,3	102,7	101,8	100,4	98,2	120,4	118,3	113,2	105,1	101,8	Baa3	A	A-
Франція	64,5	68,8	83,0	85,3	87,8	90,6	93,4	94,9	95,6	98,0	98,1	97,8	97,4	114,6	112,9	111,6	109,8	113,0	Aa2	AA	AA-
Хорватія	37,2	39,0	48,2	57,1	63,4	69,2	80,1	83,8	83,2	79,7	76,5	73,2	71,0	87,0	78,4	68,4	61,8	57,6	Baa2	BBB+	BBB+
Італія	103,9	106,2	116,6	119,2	119,7	126,5	132,5	135,4	135,3	134,8	134,2	134,4	134,1	154,9	149,9	144,4	134,6	135,3	Baa3	BBB	BBB
Кіпр	54,0	45,5	54,3	56,3	65,8	80,1	103,7	108,8	107,5	103,2	93,2	98,6	90,8	113,8	101,2	86,5	73,6	65,0	Ba1	BBB	BBB
Латвія	8,4	18,5	37,0	47,6	45,1	42,4	40,3	41,6	37,0	40,3	38,9	37,0	36,5	42,0	43,7	40,8	44,6	46,8	A3	A+	A-
Литва	15,9	14,6	28,0	36,2	37,1	39,7	38,7	40,5	42,5	39,7	39,1	33,7	35,8	46,3	43,7	38,4	37,3	38,2	A2	A+	A
Люксембург	8,1	14,6	15,3	19,1	18,5	20,9	22,4	21,9	21,1	19,6	21,8	20,9	22,4	24,5	24,5	24,6	25,0	26,3	Aaa	AAA	AAA
Угорщина	65,6	71,8	78,0	80,0	80,3	78,2	77,2	76,5	75,8	74,9	72,1	69,1	65,3	79,3	76,6	73,3	73,0	73,5	Baa2	BBB-	BBB
Мальта	61,9	61,8	66,3	65,5	70,0	66,6	66,4	62,1	56,2	54,7	47,8	43,7	40,3	52,9	55,1	53,4	47,9	47,4	A2	A-	A+
Нідерланди	43,0	54,7	56,8	59,3	61,7	66,2	67,7	67,9	64,6	61,9	57,0	52,4	48,5	54,7	52,5	51,0	45,2	43,3	Aaa	AAA	AAA
Австрія	65,0	68,7	79,9	82,7	82,4	81,9	81,3	84,0	84,9	82,8	78,5	74,1	70,6	82,9	82,3	78,4	78,5	81,8	Aa1	AA+	AA+
Польща	44,5	46,7	49,8	54,0	55,1	54,8	57,1	51,4	51,3	54,5	50,8	48,7	45,7	57,2	53,6	49,1	49,5	55,3	A2	A-	A-
Португалія	72,7	75,6	87,8	100,2	114,4	129,0	131,4	132,9	131,2	131,5	126,1	121,5	116,6	134,9	125,4	113,9	97,7	94,9	Baa2	BBB+	BBB+
Румунія	11,9	12,3	21,8	29,0	32,3	35,4	37,8	39,2	37,8	37,9	35,3	34,5	35,1	46,9	48,6	47,3	48,9	54,8	Baa3	BBB-	BBB-
Словенія	22,8	21,8	34,5	38,3	46,5	53,6	70,0	80,3	82,6	78,5	74,2	70,3	65,4	79,6	74,5	69,9	68,4	67,0	A3	AA-	A
Словаччина	30,3	28,6	36,4	40,6	43,2	51,7	54,7	53,5	51,7	52,3	51,5	49,4	48,0	58,9	61,0	57,8	55,6	59,3	A2	A+	A
Фінляндія	36,0	34,7	44,1	50,1	51,9	57,7	60,6	64,5	68,3	68,0	66,0	64,8	64,9	74,7	72,6	73,0	77,5	82,1	Aa1	AA+	AA+
Швеція	38,9	37,5	40,7	38,1	37,2	37,5	40,3	45,0	43,7	42,3	41,4	39,5	35,5	39,8	36,5	33,0	31,6	33,5	Aaa	AAA	AAA

Побудовано автором за даними [177; 179]

Додаток К

**Динаміка показників боргової політики найбільших за рівнем ВВП
країн Європейського Союзу та України у 2004-2023 роках**

Країни	Німеччина		Франція		Сполучене Королівство		Італія		Іспанія		Нідерланди		Польща		Австрія		Данія		Греція		Чехія		Україна	
Показники боргової політики	Відношення державного боргу до ВВП, %	Відсотки сплачені за державним боргом, у % до ВВП	Відношення державного боргу до ВВП, %	Відсотки сплачені за державним боргом, у % до ВВП	Відношення державного боргу до ВВП, %	Відсотки сплачені за державним боргом, у % до ВВП	Відношення державного боргу до ВВП, %	Відсотки сплачені за державним боргом, у % до ВВП	Відношення державного боргу до ВВП, %	Відсотки сплачені за державним боргом, у % до ВВП	Відношення державного боргу до ВВП, %	Відсотки сплачені за державним боргом, у % до ВВП	Відношення державного боргу до ВВП, %	Відсотки сплачені за державним боргом, у % до ВВП	Відношення державного боргу до ВВП, %	Відсотки сплачені за державним боргом, у % до ВВП	Відношення державного боргу до ВВП, %	Відсотки сплачені за державним боргом, у % до ВВП	Відношення державного боргу до ВВП, %	Відсотки сплачені за державним боргом, у % до ВВП	Відношення державного боргу до ВВП, %	Відсотки сплачені за державним боргом, у % до ВВП	Відношення державного боргу до ВВП, %	Відсотки сплачені за державним боргом, у % до ВВП
2004	65,20	2,88	65,05	2,77	39,80	2,56	105,10	4,77	45,37	2,04	49,11	2,48	45,11	2,71	64,85	2,95	44,16	2,56	103,75	4,83	28,37	1,08	24,80	0,93
2005	67,55	2,84	66,67	2,70	40,97	2,70	106,56	4,67	42,43	1,79	48,47	2,36	46,60	2,46	68,32	2,98	37,41	2,08	108,31	4,73	27,70	1,07	17,74	0,75
2006	66,89	2,86	63,95	2,60	41,92	2,78	106,74	4,61	39,06	1,64	44,07	2,20	47,27	2,37	67,00	2,87	31,55	1,77	104,46	4,45	27,56	1,03	14,80	0,63
2007	64,16	2,82	64,21	2,70	42,96	2,93	103,89	4,95	35,76	1,61	41,97	2,20	44,50	2,18	64,74	2,87	27,35	1,58	103,98	4,54	27,33	1,06	12,27	0,51
2008	65,68	2,76	68,21	2,93	50,66	2,78	106,16	5,12	39,71	1,60	53,79	2,22	46,73	2,12	68,42	2,66	33,31	1,41	110,35	4,86	28,12	0,99	20,41	0,51
2009	73,16	2,69	79,01	2,44	64,57	2,57	116,61	4,54	53,26	1,77	55,83	2,17	49,82	2,45	79,58	2,80	40,18	1,92	127,82	5,08	33,36	1,22	35,42	1,17
2010	81,99	2,50	82,32	2,44	75,69	2,68	119,20	4,40	60,52	1,91	59,40	1,91	53,54	2,49	82,42	2,65	42,59	1,88	147,49	6,09	37,07	1,30	40,63	1,63
2011	79,42	2,49	87,84	2,71	81,09	2,88	119,69	4,65	69,85	2,49	61,83	1,79	54,72	2,54	82,18	2,78	46,07	1,97	184,00	7,67	39,72	1,31	36,88	1,97
2012	80,75	2,31	90,60	2,62	84,11	2,73	126,49	5,16	89,98	3,03	66,43	1,68	54,42	2,68	81,66	2,71	44,89	1,81	162,12	5,35	44,15	1,41	37,54	1,92
2013	78,32	1,83	93,41	2,31	84,75	2,49	132,46	4,83	100,52	3,59	67,83	1,56	56,54	2,53	81,01	2,60	44,05	1,66	178,85	4,12	44,42	1,33	40,52	2,45
2014	75,28	1,61	94,89	2,16	86,46	2,48	135,37	4,58	105,10	3,53	68,01	1,47	51,07	1,97	83,76	2,44	44,27	1,47	181,81	3,99	41,85	1,29	70,32	3,31
2015	71,95	1,39	95,58	1,99	87,01	2,35	135,28	4,11	103,35	3,05	64,63	1,30	51,27	1,76	84,40	2,34	39,77	1,55	179,10	3,56	39,70	1,06	79,50	4,16
2016	68,95	1,19	97,96	1,84	86,74	2,50	134,79	3,91	102,80	2,76	61,89	1,15	54,20	1,71	82,55	2,08	37,19	1,33	183,71	3,22	36,58	0,91	79,51	4,10
2017	64,62	1,04	98,13	1,73	86,12	2,54	134,16	3,77	101,85	2,52	56,94	1,00	50,62	1,57	78,60	1,84	35,89	0,79	183,21	3,15	34,24	0,74	71,62	3,74
2018	61,29	0,93	97,78	1,71	85,47	2,79	134,44	3,65	100,47	2,44	52,42	0,90	48,82	1,44	74,05	1,62	34,00	0,80	190,67	3,38	32,06	0,74	60,42	3,28
2019	58,90	0,79	97,43	1,45	84,85	2,84	134,14	3,36	98,31	2,28	48,53	0,77	45,61	1,37	70,58	1,41	33,67	0,74	185,61	3,00	30,05	0,70	50,49	3,04
2020	67,95	0,63	114,65	1,28	103,60	2,60	155,27	3,46	119,95	2,25	54,59	0,68	57,14	1,30	83,31	1,33	42,20	0,55	212,45	2,99	37,65	0,77	60,56	2,89
2021	69,64	0,58	112,58	1,39	103,79	2,95	150,83	3,54	118,55	2,16	52,33	0,56	53,79	1,11	82,88	1,11	36,63	0,56	199,40	2,46	42,02	0,74	47,59	2,84
2022	66,30	0,70	111,60	1,92	99,62	4,31	144,40	4,10	113,20	2,32	51,00	0,57	49,10	1,54	78,40	1,31	30,10	0,71	171,30	2,50	44,10	1,11	77,72	3,09
2023	62,90	0,87	109,80	1,87	100,03	3,08	134,60	3,69	105,10	2,40	45,20	0,68	49,50	2,09	78,50	1,57	33,60	0,66	163,90	2,77	42,50	1,27	82,33	3,88
Довгостроковий суверенний рейтинг станом на 2021 рік																								
Moody's ratings	Aaa		Aa2		Aa3		Baa3		Baa3		Aaa		A2		Aa1		Aaa		Ba1		Aa3		Ca	
S&P ratings	AAA		AA		AA		BBB		A		AAA		A-		AA+		AAA		BB+		AA-		CCC	
Fitch ratings	AAA		AA-		AA-		BBB		A-		AAA		A-		AA+		AAA		BB+		AA-		CC	

Побудовано автором за даними [160; 177; 179]

Динаміка показників економічної безпеки України у 2004-2024 роках

	Виробнича безпека				Безпека товарного ринку та ринку послуг				Безпека фінансового ринку				Зовнішньоекономічна безпека		Безпека споживачів		Безпека інфраструктури		Бюджетна безпека								Монетарна безпека									
	Частка переробної промисловості у експорті товарів, %	Рівень економічної складності (місце України в рейтингу)	Рівень зносу основних фондів, %	Капітальні інвестиції у % до ВВП	Баланс торгівлі товарами, млрд дол США	Частка торгівлі у ВВП, %	Частка продукції машинобудування у промисловій продукції,%	Частка ринку послуг у ВВП, %	Капіталізація фондового ринку (випуск акцій підприємств), млрд дол	Частка М0 у грошовій масі, %	Частка короткострокових депозитів у сукупних депозитах банків, %	Частка банківських кредитів у ВВП, %	Прямі іноземні інвестиції, млрд дол	Відкритість економіки, %	Індекс цін на зерно, %	Індекс цін на метали, %	ВВП на душу населення, дол США	Частка витрат на харчування і комунальні послуги у витратах домогосподарств, %	Чисельність населення, млн осіб	Індекс ефективності логістики	Енергоємність ВВП, т н.е./ тис. міжнародних доларів	Залежність від зовнішніх енергоносіїв	Індекс EGDI (місце України в рейтингу)	Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	Рівень тіньової економіки, %	Частка податків у доходах бюджету, %	Рівень податкового навантаження, %	Ключова відсоткова ставка, %	Інфляція, %	Курс грн до дол. США	Доларизація економіки, %	Достатність золотовалютних резервів (відношення резервів до імпорту), місяців	Монетизація економіки, %
2004	36,69	32,00	49,30	21,94	2,74	11,50	14,70	55,13	5,33	33,66	54,12	29,71	1715,00	76,55	156,88	56,40	1416,60	70,00	47,28	2,55	0,166	53,12	45	2,95	24,74	18,67	4,76	28,00	76,19	30,10	9,00	12,30	5,32	24,01	3,3	36,45
2005	34,88	32,00	49,00	21,09	-2,19	12,25	14,20	55,82	4,84	31,04	55,43	32,49	7808,00	77,27	152,35	73,13	1894,47	68,00	46,93	2,55	0,161	50,98	48	1,78	17,70	13,36	3,35	28,00	80,00	33,90	9,50	10,30	5,12	23,47	5,5	43,96
2006	36,60	32,00	51,50	23,02	-6,05	12,06	14,10	56,19	8,62	28,72	56,65	45,07	5604,00	72,75	192,04	96,83	2391,32	65,40	46,65	2,55	0,153	48,23	48	0,70	14,80	11,75	2,57	28,00	80,89	35,10	8,80	11,60	5,05	27,13	5,2	47,98
2007	38,70	32,00	52,60	26,15	-11,59	12,57	13,70	56,74	9,90	28,05	54,26	59,23	9891,00	72,82	255,21	109,55	3197,93	64,90	46,37	2,55	0,144	46,63	48	1,36	12,31	9,70	2,29	28,00	81,51	34,50	8,20	16,60	5,05	23,12	5,6	54,97
2008	34,40	33,00	61,20	24,59	-17,45	13,10	13,30	57,11	5,95	30,01	55,73	77,42	10913,00	79,91	326,03	51,69	4066,55	60,20	46,14	2,55	0,136	48,50	51	1,32	19,98	15,06	1,79	34,00	84,54	36,00	11,40	22,30	5,27	30,62	3,9	54,40
2009	37,00	32,00	60,00	16,62	-5,34	13,56	10,20	58,01	1,30	32,22	76,17	79,19	4816,00	67,91	224,07	96,58	2639,39	62,60	45,96	2,55	0,130	42,39	51	3,89	34,69	23,18	4,12	39,00	77,04	34,90	11,10	12,30	7,79	33,22	5,9	53,35
2010	37,00	31,00	74,90	16,73	-9,60	14,47	9,30	58,60	1,20	30,61	68,64	67,69	6495,00	76,38	223,58	120,81	3078,43	64,20	45,78	2,57	0,137	38,74	54	5,94	39,93	25,56	6,62	38,00	80,07	34,10	9,00	9,10	7,94	29,66	6,0	55,23
2011	36,50	32,00	75,90	18,56	-18,03	14,95	10,00	58,90	4,51	28,11	66,89	60,90	7207,00	87,52	316,27	100,50	3704,82	64,30	45,63	2,57	0,133	45,92	54	1,79	35,94	22,74	7,87	34,00	85,74	35,30	7,75	4,60	7,97	30,83	4,1	52,07
2012	38,70	35,00	76,70	19,45	-21,85	14,41	10,20	57,57	6,43	26,29	65,22	57,86	8401,00	85,73	313,24	100,30	4004,80	63,60	45,55	2,85	0,128	37,98	68	3,79	36,59	21,93	7,37	34,00	82,01	38,30	7,55	-0,20	7,99	32,60	2,9	54,88
2013	37,00	36,00	77,30	17,05	-22,13	14,63	8,70	59,50	2,82	26,16	58,87	62,60	4499,00	76,56	312,25	88,08	4187,74	63,10	45,43	2,85	0,122	34,26	68	4,45	40,15	20,62	9,62	35,00	80,88	33,20	7,00	0,50	7,99	27,31	2,5	62,48
2014	33,10	37,00	83,50	13,83	-7,13	13,34	7,20	57,44	3,22	29,57	68,23	65,15	410,00	82,12	284,89	73,85	3104,64	64,70	42,93	2,98	0,115	32,58	87	4,98	70,25	39,04	13,61	43,00	81,58	31,68	10,30	24,90	11,89	32,36	1,3	61,07
2015	33,50	39,00	60,10	13,73	-3,46	13,78	6,50	54,25	0,57	28,44	80,48	49,59	-331,00	81,99	204,45	55,21	2124,66	68,10	42,76	2,98	0,106	35,05	62	2,28	79,42	52,68	16,25	40,00	79,64	32,72	25,30	43,30	21,84	32,68	3,2	50,22
2016	32,70	39,00	58,10	15,06	-6,94	14,03	6,10	53,36	0,26	28,51	80,20	41,91	4055,00	79,41	166,63	74,54	2187,73	68,70	42,58	2,74	0,105	30,49	62	2,94	80,97	52,03	16,17	35,00	84,62	29,79	17,70	12,40	25,55	33,29	3,6	46,27
2017	31,60	40,00	55,10	15,03	-9,66	13,36	6,40	54,10	0,31	27,51	79,26	34,08	3727,00	79,41	174,20	88,57	2638,33	68,00	42,39	2,74	0,099	39,28	82	1,6	71,80	46,10	14,43	32,00	82,38	30,38	13,20	13,70	26,60	33,74	3,6	40,53
2018	31,90	43,00	60,60	16,25	-12,71	13,90	6,90	57,05	0,82	28,46	83,45	30,16	4732,00	75,97	209,93	91,30	3096,56	66,30	42,15	2,83	0,099	36,13	82	1,66	60,94	39,26	13,01	31,00	83,11	30,46	17,10	9,80	27,20	30,70	3,5	35,90
2019	30,80	43,00	56,90	15,70	-14,33	13,29	7,20	57,96	2,46	26,72	87,63	24,45	6017,00	69,22	201,69	78,30	3661,46	64,40	41,90	2,83	0,092	38,84	69	1,96	50,28	29,17	15,44	28,00	82,61	27,10	17,00	4,10	25,85	29,82	4,0	36,19
2020	30,65	44,00	58,50	13,31	-6,78	13,94	6,10	59,10	1,22	27,90	89,14	22,61	-36,00	62,39	268,55	99,65	3751,74	66,00	41,63	2,83	0,092	35,50	69	5,18	60,85	36,22	17,04	30,00	79,69	32,74	7,90	5,00	26,96	27,46	5,5	44,11
2021	30,23	44,00	59,70	12,12	-6,64	13,64	5,20	55,58	1,57	28,05	90,27	19,12	7320,00	66,51	376,81	116,72	4835,57	64,10	41,17	2,83	0,092	35,80	46	3,63	48,94	28,58	13,98	32,00	84,12	29,45	8,50	10,00	27,29	23,51	4,4	37,94
2022	28,00	44,00	59,70	7,23	-15,28	13,64	4,20	65,53	0,98	29,13	93,08	19,41	557,00	60,09	386,33	107,60	3345,74	67,00	33,00	2,83	0,820	63,25	46	17,62	78,44	50,30	8,88	32,00	52,90	32,23	20,30	26,60	32,34	27,34	4,1	48,19
2023	28,00	46,00	60,00	6,50	-28,80	12,64	5,00	64,61	0,81	23,27	95,23	15,26	4247,00	54,91	291,22	102,38	5766,36	68,00	31,00	2,83	0,820	52,00	46	20,39	90,60	64,84	9,27	32,00	45,80	32,14	22,38	5,10	36,57	24,74	7,7	47,07
2024	27,00	46,00	61,00	7,00	-30,40	13,11	6,20	65,10	1,29	21,28	97,30	14,45	3330,00	56,10	253,75	107,17	6152,94	69,00	31,00	2,38	0,082	49,00	30	17,74	91,20	65,92	15,60	35,00	52,75	32,30	13,68	12,00	40,15	22,36	7,20	45,55

*Розраховано автором за даними [2; 10; 39; 40; 45; 50; 54; 56; 66; 84; 89; 98; 157; 165; 180; 184; 193]

Додаток М

Динаміка показників бюджетної політики України у 2004-2024роках

	Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США	Капітальні видатки, млрд дол США	Поточні видатки, млрд дол США	Зовнішній державний борг, млрд дол США	Внутрішній державний борг, млрд дол США	Загальний державний борг, млрд дол США	Податкові надходження, млрд дол США	Відшкодування ПДВ, млрд дол США	Планові обсяги фінансування державних цільових програм, млрд дол США	Фактичні обсяги фінансування державних цільових програм, млрд дол США	Втрати Зведеного бюджету від податкових пільг
2004	2,07	2,59	12,10	12,12	3,94	16,05	11,75	2,61	0,20	0,15	4,00
2005	1,52	2,12	19,90	11,50	3,74	15,25	18,26	2,60	0,98	0,15	2,44
2006	0,73	3,04	24,10	12,66	3,29	15,95	23,55	2,98	1,29	0,22	2,63
2007	1,52	5,11	29,39	14,05	3,53	17,57	29,05	3,74	1,86	0,30	3,37
2008	2,68	4,86	40,98	27,48	8,48	35,96	41,41	6,53	8,94	3,72	4,23
2009	4,56	1,33	29,78	26,52	13,17	39,69	24,92	4,43	8,41	2,05	3,53
2010	8,10	2,65	35,60	34,76	19,53	54,29	27,75	5,13	10,66	1,69	4,68
2011	2,96	3,93	37,93	37,47	21,74	59,22	38,20	5,37	14,65	6,99	7,43
2012	6,69	3,69	45,82	38,66	25,84	64,50	40,13	5,75	16,58	5,98	6,09
2013	8,10	2,23	48,24	37,54	35,54	73,08	39,56	6,69	21,31	7,38	4,45
2014	6,57	0,62	35,57	38,79	31,00	69,79	27,80	4,22	17,10	3,37	2,79
2015	2,07	0,80	25,61	43,45	22,06	65,51	21,87	3,13	9,04	2,38	2,53
2016	2,74	1,08	25,77	45,60	25,37	70,97	23,42	3,69	3,13	0,98	1,18
2017	1,80	0,99	28,94	48,99	27,32	76,31	28,09	4,51	3,25	0,57	0,98
2018	2,18	3,35	34,65	50,46	27,86	78,32	32,42	4,84	2,07	0,69	1,35
2019	3,02	3,59	40,63	48,94	35,42	84,36	32,76	5,88	2,74	2,16	1,65
2020	11,14	4,26	44,10	56,35	41,24	97,58	31,57	21,30	5,26	4,15	1,00
2021	9,83	4,65	46,97	57,18	53,53	110,71	40,57	35,16	7,15	5,98	0,59
2022	28,28	2,62	13,67	80,73	46,50	127,23	29,37	-2,62	0,50	0,10	0,60
2023	36,45	5,70	104,10	101,70	45,30	147,00	32,91	3,62	0,50	0,10	0,60
2024	33,83	7,60	104,14	120,09	48,13	168,22	40,18	3,92	0,50	0,10	0,60

Побудовано автором за даними [40]

Додаток Н

Результати регресійного аналізу показника економічної безпеки та параметрів бюджетної політики України
у 2004-2024 роках

Параметри бюджетної політики		коеф	SE	t-стат	нижня t 0,025 (21)	верхня t 0,975 (21)	Стенд коеф	p- значення	VIF
	b	195974,9251	102834,1002	1,9057	-17880,2934	409830,1436	0	0,07047	
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	X1	724,2485	1438,4378	0,5035	-2267,1466	3715,6437	0,1356	0,6199	5,2361
Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	X2	-3260,7905	1653,0546	-1,9726	-6698,5057	176,9247	-0,4569	0,06185	3,8715
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	X3	-2397,0259	1468,0601	-1,6328	-5450,0239	655,9721	-0,3006	0,1174	2,4452
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	X4	-2583,2556	2114,5489	-1,2217	-6980,7007	1814,1895	-0,3758	0,2354	6,8288
Дефіцит державного бюджету, млрд. дол. США	X5	6028,4592	1820,5173	3,3114	2242,4862	9814,4322	0,975	0,00332	6,2565
Капітальні видатки, млрд дол США	X6	4998,7981	2136,8628	2,3393	554,9487	9442,6476	0,8291	0,02928	9,0649
Поточні видатки, млрд дол США	X7	-5915,8868	1921,5556	-3,0787	-9911,9805	-1919,7931	-0,8638	0,005696	5,6809
Держапарат	X8	2112,3307	2175,9427	0,9708	-2412,7898	6637,4512	0,2754	0,3427	5,8092
Оборона	X9	-3016,6554	1835,2497	-1,6437	-6833,2661	799,9553	-0,4359	0,1151	5,0764
Громадський порядок	X10	1914,4181	1967,5192	0,973	-2177,2621	6006,0984	0,3129	0,3416	7,4628
Економічна діяльність	X11	-0,0002125	0,0001944	-1,0932	-0,0006168	0,0001918	-0,354	0,2867	7,5677
Соціальна сфера	X12	-0,00001197	0,0001432	-0,08359	-0,0003098	0,0002859	-0,01808	0,9342	3,3776
Зовнішній державний борг, млрд дол США	X13	-853,7387	2071,27	-0,4122	-5161,1804	3453,7031	-0,1078	0,6844	4,9349
Внутрішній державний борг, млрд дол США	X14	6784,8519	2647,2852	2,5629	1279,5209	12290,1828	0,842	0,01813	7,7893
Податкові надходження, млрд дол США	X15	3901,1664	1756,7709	2,2206	247,7612	7554,5716	0,465	0,03751	3,1638
Відшкодування ПДВ, млрд дол США	X16	-5131,5902	2012,6091	-2,5497	-9317,04	-946,1404	-0,8041	0,01866	7,1779
Фактичні обсяги фінансування державних цільових програм, млрд дол США	X17	9,3484	1473,514	0,006344	-3054,9917	3073,6885	0,001632	0,995	4,7758
Втрати Зведеного бюджету від податкових пілґ	X18	398,6512	1807,3915	0,2206	-3360,0252	4157,3276	0,05675	0,8276	4,7779

*Розраховано автором за даними [2; 10; 39; 40; 45; 50; 54; 56; 66; 84; 89; 98; 157; 165; 180; 184; 193]

Групи основних податкових пільг для економіки України у 2021 році та їх характеристика

Податкові пільги в Україні	Роль для економічного розвитку
Тимчасово, до 1 січня 2025 року, звільняється від оподаткування прибуток підприємств - суб'єктів літакобудування, що підпадають під дію норм статті 2 Закону України «Про розвиток літакобудівної промисловості». Вивільнені кошти (суми податку, що не сплачуються до бюджету та залишаються в розпорядженні платника податку) використовуються на науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи з літакобудування, створення чи переоснащення матеріально-технічної бази, збільшення обсягу виробництва, запровадження новітніх технологій. Використання таких коштів має бути пов'язане з діяльністю платника податку, прибуток від якої звільняється від оподаткування.	Аналізуючи наявні податкові пільги для підприємств України можемо зробити висновок, що податкове стимулювання економічного розвитку в Україні практично не здійснюється. Так, в переліку податкових пільг можна виокремити лише чотири групи податкових пільг, які можуть сприяти економічному зростанню. Це пільги для літакобудування і космічної галузі, для садівництва і виноградарства, для здійснення науково-дослідних робіт, для ввезення кузовів транспортних засобів для виробництва автомобілів в Україні.
На період до 31 грудня 2021 року застосовується ставка нуль відсотків для платників податку на прибуток, у яких річний дохід, визначений за правилами бухгалтерського обліку за останній річний звітний період, не перевищує трьох мільйонів гривень та розмір нарахованої за кожний місяць звітного періоду заробітної плати (доходу) кожному з працівників, які перебувають з платником податку у трудових відносинах, є не меншим як дві мінімальні заробітні плати, розмір якої встановлено законом.	Безумовно, літакобудування і космічна галузь є капіталомісткими галузями економіки з високою часткою доданої вартості, однак стимулювання розвитку однієї галузі не матиме жодного впливу на загальне економічне зростання України. Це ж саме стосується підтримки садівництва і виноградарства.
Тимчасово, до 1 січня 2022 року, звільняються від оподаткування податком на додану вартість операції з постачання на митній території України вугілля та/або продуктів його збагачення товарних.	Варто відміти пільгу для платників податків, у яких річний дохід, визначений за правилами бухгалтерського обліку за останній річний звітний період, не перевищує трьох мільйонів гривень, адже ця податкова преференція дещо полегшує розвиток малого і середнього бізнесу.
Тимчасово, до 31 грудня 2022 року, звільняються від оподаткування податком на додану вартість операції з постачання на митній території України транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома).	Пільги на імпорт електромобілів та виробництво біопалива можуть мати позитивний ефект на розвиток цих секторів економіки, однак не на загальний економічний розвиток.
Звільняються від сплати акцизного податку з операції з реалізації скрапленого газу на спеціалізованих аукціонах для потреб населення у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.	Пільга щодо звільнення від оподаткування імпорту автомобільних кузовів також є неефективною, адже стимулює імпорт, а не національне виробництво, а отже на економічне зростання має незначний вплив.
Акцизний податок справляється за ставкою 0 гривень за 1 літр 100-відсоткового спирту із біоетанолу, що використовується підприємствами для виробництва бензинів моторних сумішевих із вмістом біоетанолу, етил-трет-бутилового етеру (ЕТБЕ), інших добавок на основі біоетанолу.	
Звільняються від оподаткування операції з реалізації на митній території України кузовів до автомобілів легкових, за умови подальшого виготовлення з них автомобілів.	
Фінансовий результат до оподаткування зменшується: на суму від'ємного значення об'єкта оподаткування минулих податкових (звітних) років.	
Не сплачується земельний податок за земельні ділянки сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та фермерських (селянських) господарств, зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодових насаджень.	
Звільняються від оподаткування операції з постачання послуг з фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт, якщо такі послуги та/або роботи постачаються особою, яка безпосередньо отримує оплату їх вартості з рахунка органу, що здійснює казначейське обслуговування бюджетних коштів	
Тимчасово, до 1 січня 2023 року, суб'єкти космічної діяльності, на яких поширюється дія Закону України «Про космічну діяльність», звільняються від сплати податку на додану вартість за операціями з постачання на митній території України результатів науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт, які виконуються для потреб космічної діяльності. З метою застосування цієї пільги Кабінет Міністрів України встановлює порядок ведення реєстру зазначених науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт.	

Тимчасово до 1 січня 2022 року від оподаткування податком на додану вартість звільняються операції з постачання відходів та брухту чорних і кольорових металів, а також паперу та картону для утилізації (макулатури та відходів). Переліки таких відходів та брухту чорних і кольорових металів затверджуються Кабінетом Міністрів України.	Більшість податкових пільг в Україні спрямовані на стимулювання виробництва сировини: етиловий спирт; нафтопродукти; кам'яне вугілля; відходи і брухт чорних та кольорових металів; тютюнова сировина.
Тимчасово до 1 січня 2022 року звільняються від оподаткування операції з вивезення в митному режимі експорту відходів і брухту чорних і кольорових металів, а також паперу та картону для утилізації (макулатури та відходів). Переліки таких відходів та брухту чорних і кольорових металів затверджуються Кабінетом Міністрів України.	
Нафтопродукти, які можуть бути реалізованими у якості сировини для виробництва у хімічній промисловості за нульовою ставкою акцизного податку.	
Звільняється від оподаткування реалізація тютюнової сировини тютюново-ферментаційним заводам особами, які виробляють тютюнову сировину на митній території України. Звільняється від оподаткування реалізація ферментованої (переробленої) тютюнової сировини тютюново-ферментаційними заводами виробникам тютюнових виробів.	

Побудовано автором на основі: Довідника пільг [44].

ДЕРЖАВНИЙ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ТА
МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

STATE
SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTE
FOR INFORMATIZATION AND
ECONOMIC MODELING

Б-р Миколи Міхновського, 38,
Київ, 01104
Тел.: (044) 495-56-06,
E-mail: infodnd@ukr.net
<http://dndiime.org.ua>

38, Mykoly Mikhnovs'koho Blvd.,
Kyiv, 01104
Tel.: (044) 495-56-06,
E-mail: infodnd@ukr.net
<http://dndiime.org.ua>

02104.2025 № 51/05.01-Д

ДОВІДКА

про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Шеїна Олександра Юрійовича

Довідка видана у підтвердження того, що науково-методичні матеріали, висновки та пропозиції, розроблені та сформульовані в дисертаційній роботі Шеїна О.Ю. використані в ході реалізації науково-дослідної теми Державного науково-дослідного інституту інформатизації та моделювання економіки (ДНДІМЕ).

Зокрема, в ході реалізації науково-дослідної теми Інституту «Орієнтири поглиблення торговельно-економічних відносин України з країнами Європейського Союзу в умовах дії Угоди про асоціацію» (№ ДР 0120U104933) було використано такі найбільш суттєві положення:

- теоретичне та практичне обґрунтування особливостей бюджетної політики України в умовах трансформаційних процесів;
- запропоновано застосування кращих світових практик оптимізації бюджетної політики, адаптованих до специфіки національної економіки, що враховують підвищення ролі державних інвестицій у критично важливі галузі, зокрема інфраструктуру, виробничі потужності та експортно-орієнтовані сектори;
- обґрунтовано ключові методи забезпечення економічної безпеки та стимулювання економічного зростання у періоди кризових та форс-мажорних обставин, орієнтовані на інтеграцію фіскальних пакетів та комплексних рішень, які включають планування, прогнозування, цільове спрямування бюджетних витрат та управління діловими очікуваннями.

Ці положення є складовою наукових звітів ДНДІМЕ за вищезгаданою темою, які були в установленому порядку направлені до Державної наукової установи «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації», та можуть бути використані у науковій діяльності Інституту при підготовці наукових доповідей, звітів, аналітичних записок.

В.о. директора

Петро НЕБОТОВ

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ**

вул. Мала Шияновська, 2, м. Київ, 01011, тел./факс: 280-05-12, тел. 256-84-23
E-mail: knutd@knutd.edu.ua Web: <http://www.knutd.edu.ua> Код ЄДРПОУ 02070890

23.04.2025 № 05-05/894

На № _____ від _____

*Про впровадження результатів
дисертаційної роботи*

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ШЕІНА ОЛЕКСАНДРА ЮРІЙОВИЧА
на тему: «БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ»
на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 051 – Економіка
галузі знань 05 – Соціальні та поведінкові науки**

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Шеїна Олександра Юрійовича на тему: «Бюджетна політика забезпечення економічної безпеки держави» використані при виконанні науково-дослідної роботи Київського національного університету технологій та дизайну МОН України «Інтелектуалізація соціально-економічного розвитку в постпандемічному суспільстві» (державний реєстраційний номер 0120U114581), у межах якої здобувачем запропоновано концепцію бюджетної політики як детермінанти забезпечення економічної безпеки держави, спрямованої на підтримку макроекономічної стабільності, мінімізацію бюджетного дефіциту в умовах сучасних викликів.

Теоретичні результати й науково-практичні рекомендації дисертаційного дослідження Шеїна Олександра Юрійовича на тему: «Бюджетна політика забезпечення економічної безпеки держави» впроваджено в освітній процес Київського національного університету технологій та дизайну МОН України при викладанні дисципліни «Макро-, мікроекономіка».

Проректор
з наукової
та міжнародної діяльності,
д.е.н., професор

Людмила ГАНУЩАК-СФІМЕНКО

ТЕРНОПІЛЬСЬКА МІСЬКА РАДА**Фінансове управління**

м.Тернопіль, бульвар Тараса Шевченка, 3, 46001 тел: (0352) 52 10 56, факс 52 56 88.

E-mail: mfu@columbus.te.ua, mfu_ter@ukr.net

11.03.2025 № 11-03/116

ДОВІДКА

**Про впровадження результатів наукових досліджень
аспіранта кафедри смарт-економіки
Київського національного університету технологій та дизайну
ШЕІНА Олександра Юрійовича**

Наукові результати досліджень Шеїна Олександра Юрійовича використано у роботі фінансового управління Тернопільської міської ради. Зокрема, заслуговують на увагу запропоновані підходи до оцінювання рівня економічної безпеки з урахуванням впливу бюджетних параметрів, а також методичні рекомендації щодо стратегічного планування і прогнозування бюджетної політики на основі сценарного моделювання. Зазначені результати застосовано при підготовці аналітичних матеріалів з оцінки впливу бюджетної політики на фінансову спроможність територіальної громади та обґрунтування пріоритетів видатків у межах бюджетного процесу.

Начальник фінансового управління ТМР

Віталіна АТЕНЧУК

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

1. Шеїн О. Бюджетна політика України у контексті економічної безпеки: теоретичні і практичні аспекти. *Формування ринкових відносин в Україні: Зб. наук. праць*. Вип. № 7-8 (254-255). К, 2022. С. 35–41. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7323248> (0,5 друк. арк.).

2. Шеїн О. Роль бюджетної політики у забезпеченні економічної безпеки України в умовах воєнного стану. *Економічний аналіз*. 2023. Том 33. № 2. С. 156-167. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.02.156> (0,86 друк. арк.).

3. Ходжаян А., Шеїн О. Модернізація бюджетної політики в межах національної стратегії доходів до 2030 року та її роль у забезпеченні економічної безпеки. *Економічний аналіз*. 2024. Том 34. № 1. С. 326-336. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2024.01.326> (0,9 друк. арк.). *Особистий внесок автора: досліджено проблемні аспекти Національної стратегії доходів України до 2030 року та запропоновано напрями її оптимізації в контексті забезпечення економічної безпеки держави* (0,7 друк. арк.).

4. Шеїн О. Бюджетна політика детінізації економіки. Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми. 2025. №4. С.1-14. DOI: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.4.08> (1,1 друк. арк.)

Опубліковані праці апробаційного характеру

5. Шеїн О. Інституційне середовище реалізації бюджетної політики. *Шевченківська весна 2021. Економіка. На шляху до сталого розвитку*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інтерсервіс, 2021. Вип. XIX. С.329. (0,2 друк. арк.)

6. Шеїн О. Загрози реалізації бюджетної політики України у сучасних екстремальних умовах. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи*

розвитку : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. інт.-конф. (м. Острог, 21 жовт. 2022 р.). Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. С.119-122 (0,15 друк. арк.).

7. Шеїн О. Інституційне середовище нейтралізації бюджетних загроз економічного відновлення. Матеріали IV міжнародної науково - практичної конференції *Актуальні економічні, фінансові та правові питання в умовах євроінтеграції та глобальної конкуренції* : збірник тез. Ірпінь-Берегово, 27–29 квітня 2023. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 188-191. (0,2 друк. арк.).

8. Шеїн О. Бюджетна політика і економічна безпека України в умовах ревізії глобального економічного порядку: виклики політичного курсу США. *Scientific Research and Innovation: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Internet Conference*, April 3-4, 2025. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, P. 188-189 (0,18 друк. арк.).

9. Шеїн О. Ефективна бюджетна політика для повоєнного відновлення: компаративний аналіз міжнародного досвіду. *Сталий, інклюзивний, смарт розвиток: наукові підходи до вирішення сучасних глобальних і локальних викликів*: Збірник тез доп. Першої Всеукр. наук.-практ. конф. (10 квітня 2025 р., м. Тернопіль). Тернопіль: ФОП Рудан В. Я., 2025. С. 115-118 (0,22 друк. арк.).

Публікації, які додатково відображають результати дисертації

10. Шеїн О. Роль бюджетної політики у структурній трансформації економіки: корейська модель і можливості адаптації в Україні. *Věda a perspektivy*. 2025. № 2(45). С.586-598. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-2\(45\)-586-598](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-2(45)-586-598) (0,8 друк. арк.).